

palóc- föld

1972
3

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

palóc- föld

1972
3

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

VI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

Oravec János: Bányászballada	3
Györi László: Húsvét, Hivatal, Villámlék	6
Kussinszky Endre: Emlékek	8
Papp Lajos: Uzenet ősszel, Hyeronimus Bosch könyörgései	27

ÉLETUNK

Czipó Ernő: Szocialista demokrácia-üzemi demokrácia	30
Kő-Szabó Imre: Helyzetkép	40

BEMUTATJUK

Vekerdi László: A Jánossy-család	48
Szij Béla: Jánossy Ferenc	51
Vekerdi László: Jánosy István	53

Jánosy István: Egy tanár emléke, A nagy karnevál, Hviezdoslav-hoz, Brunszvik Teréz szelleme válaszul a személye körül föllángolt vitára, Két arckép, Rákhe! Két sci-fi álom, A nagy nosztalgia	57
---	----

TANULMÁNYOK

Duba Gyula: A szlovákiai magyar novella	67
Volly István: Kodály népdalgyűjtései Nógrádban	79

Fekete Gyula: Élünk magunknak?, Kunszabó Ferenc: Sárköz (Horpácsi Sándor)	87
Galgóczi Erzsébet: Kinek a törvénye (Alföldy Jenő)	93
Gyárfás Miklós: Madách színhaza (Csongrády Béla)	96
Zengő Árpád: A filmforgalmazás néhány időszerű kérdése	99

Képzőművészet: A címlapon és a műmellékleten
Jánossy Ferenc alkotásai

palóc- föld

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat.

A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja.

Megjelenik negyedévenként.

A szerkesztő bizottság elnöke: dr. Boros Sándor

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor

A szerkesztő bizottság tagjai: Havas Péter, Lakos György,
Palócz Imre, Versényi György,

A szerkesztőség tagjai: Balázs László, Csongrády Béla,
Csukly László, Czinke Ferenc, Kerekes László, Schneider Miklós,

Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vido Edit.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a postahivatalokban.

Egyes szám ára: 5,— Ft.

INDEX: 25 708.

72 2608 NyV Balassagyarmat 1300 pl. — Fv.: Bednár Károly

Bányászballada

Nagyapámat hallgatag, fáradt öregemberként ismertem. És csak néhány évig. Mert tíz éves sem voltam, amikor eltemették. Nem csoda, hogy kevés emlékem maradt róla. Néhány nótatöredék, egy jellegzetes mozdulat, amikor találkozásunk alkalmával fejemre tette nyitott tenyerét és egyetlen történet, amelyet elmondott nekem, s amely végigkísér egész életemen.

Nyár volt. Az öreg a kertben, a körtefa alatt ült, melynek földrehullott, érett gyümölcsseit zümmögő darazsak dézsmálták. Háromszögű reszelővel élesítette a térdéi közé szorított fejszét. Én a lábánál ültem, egy krumplibokor tövében és az üres gyufásdobozba zárt darázs szabadulásra törő vergődését hallgattam. Nagyapám időnként végighúzta hüvelykujját a fejsze élén, miközben ezt mondta:

– Még nem elég éles.

– Miért kell élesnek lenni? – kérdeztem.

– Mert fejsze – mondta az öreg és közelebb emelte a szeméhez a napfényben megcsillanó szerszámot.

A választ nem értettem, de nagyapám ezt nem vette észre. Egyenletes mozdulatokkal húzta, nyomta a reszelőt. A minket körülvevő nagy csend szinte felitta a kemény anyagok súrlódásának és a gyufásdobozba zárt darázs vergődésének zaját.

– Te azt az embert már nem ismerted – kezdte a történetet. Mi sem láttuk azóta. Akkor még barakkokban laktunk, s mivel asszony és család sem volt, annyit dolgozhattunk, ihattunk, meg pipázhattunk, amennyit akartunk. A szén nagy úr – vetett rám az öreg egy pillantást. – Le kell menni érte a föld alá. Itt történt a baj, a bányában, mert beszakadt Szegény Farkas Tóni maradt alatta. Megpróbáltuk kihúzni, de nem lehetett, mert egy szívós akácdeszka – amire felülről leszakadt a föld – odaharapta az egyik kezét. Menekültünk volna mi, de Tónit mégsem lehetett otthagyni. Közben megindult a futóhomok is, mint a finom liszt, amiből a kenyeret sütik. Erre a karbidlámpák is elkezdtek pislogni, mintha azok is megijedtek volna. A futóhomok meg csak jött, folyt, lassan kitöltötte az egész beszakadt vágatot. Farkas Tóni rángatta magát, mint a csapdába esett vad, de aztán a homok lecsillapította. Testét ellepte már, egészen a szívéig. Riadtan és mozdulatlanul néztük, hogyan pusztul el egy ember a szemünk láttára. Arca eltorzult a kintől és elkékült, sűrűn patakozó izzadságát fölitta a finom, zizegő homok. „Itt már nincs mit tenni” – mondta valaki közülünk. De erre Farkas Tóni ismét megmozdult és felkiáltott:

– A fejszét!

– Megértettük, de ki vállalkozott volna ilyesmire? – nézett rám az öreg.

– A fejszét! – kiáltotta még egyszer Tóni. És ahogy a homok mozdulni engedte, úgy nézett sorban ránk.

– Jani! – kiáltotta rekedten a nevemet. – Hallod?

– Még a fejemet sem mozdítottam meg. Csak tartottam a lámpát, és világítottam neki a halálához.

– Lovász! – szólította könnyörögve a következőt. De az sem válaszolt. Az izzadság ellepte már Tóni egész arcát, és mintha könnyet is láttam volna szeme tájékán.

– Franci! – próbálkozott a következőnél. De az is csak állt és bénán mozdulatlan maradt. Látszott rajta, ha indulna is, ellenkező irányba, kifelé menne.

– Barkóczi – nyögte most már halkán Farkas Tóni. – Legalább te! – Összeszedte minden erejét és még egyet kiáltott. – Társak, cimborák! Ne hagyjatok! A fejszét! – De ezt a kiáltást is csak a homok hallotta meg, mert egyre sietett, közeledett a vállaihoz.

– Ez a Barkóczi – folytatta kissé lecsendesítve hangját az öregapám – akkor olyan negyvenesztendős lehetett. Nem sokáig volt köztünk, de én jól emlékszem rá. Oldalra fésülte a haját, és szakállt növesztett. Ha ráért, legtöbbször olvasott. Okos embernek tartottuk, ezért csodálkoztunk, hogy közben keveredett meg hogy keveset beszélt. S ha mondott is valamit, nem magáról mondta, hanem nekünk. Az orosz-japán háborút emlegette, meg az orosz forradalmat. Azt mondta, nálunk is lesz forradalom, de a miénket nem tudják leverni, mint Oroszországban. Akkoriban nem nagyon tudtuk, mi van a nagyvilágban. Ezért mindig szívesen hallgattuk Barkóczit, ha már rászánta magát és megszólalt. Olyan szépen tudott beszélni, mintha mesélne. Olykor késő este is körülötte ültünk, a kártya pakliban pihent és a karbidlámpát se gyújtottuk meg. Ő meg csak beszélt, mesélt. Amikor azt mondta, hogy elérkezik az idő és mi, munkások leszünk az urak, az öregebbek nem hittek neki és fejüket csóválták, de egyikük se mondta ki hangosan, hogy nem igaz. Tizenkilencben aztán sokat emlegettük Barkóczit. Akkor már tudtuk, hogy ő a jövőbe látott.

Itt elhallgatott nagyapám. Fel nézett a körtefa levelei által megszűrt napfénybe és felsóhajtott. Aztán így folytatta:

– Mint magunkfajta embert, egyáltalán nem ismertük. Magáról, családjáról soha nem beszélt. Mintha senkije se lett volna. Valahonnan messziről szakadt ide közénk, s akkoriban nem voltak olyan kíváncsiak az emberek, mint manapság. Én, ha ránéztem, mindig úgy éreztem, ezt az embert egyszer valahol nagyon megverték. Szóval ez a Barkóczi akkor felkapta a fejszét, ránk kiáltott, hogy világítsunk és beugrott Tónihoz, aki már eszméletlen volt, de az egyetlen fejszecsapásra magához tért. Mikor kihúztuk, még beszélt is valamit az órájáról. Kivittük a bányából a napra, de akkor már nem sok élet volt benne. Tudtuk mi, hogy el kellene kötni a karját, de olyan kevés maradt a kezéből, hogy nem lehetett. Elvérzett. Érted? – nézett rám az öreg. – Kifolyt a vére. Elfolyt az élete – tette hozzá magyarázólag.

Nagyapám egy ideig nem szólt. Letette a fejszét, meg a reszelőt és lassú, szórakozott mozdulatokkal dohányt kényszerített a pipájába. A többit aztán olyan nyugodtan mondta el, mintha mesélne.

– Másnap Barkóczi odaadta a pipáját meg a dohányzacskót Francinak. Azt mondta, hányingere van, ha rágyújt. Szótlanul dolgoztunk és dél-

lután sem ültünk ki a barakk elé kártyázni. Én visszavartam a ruháról leszakadt gombokat. Lovász meg a bakancsát reparálta. Franci elfogadta ugyan Barkóczytól a pipát, meg a dohányzacskót, de a saját pipájában gyújtotta meg a dohányt. Emlékszem, akkor este fullasztó volt a hőség. Megrekedt a meleg levegő itt, a völgyben. Sokáig nem tudtam elaludni, és csak forgozódtam a szalmazsákon.

– Harmadnap, amikor ácsolni kellett, meg faragni a fát, Barkóczy az istennek nem nyúlt volna a fejszéhez. Lovász szólt neki, de az csak meg rázta a fejét. Sikta végén se hozta ki magával a fejszét. Pedig jó acélból készült. Favágóktól vette, nem itt kapta a kincstártól és mi irigyeltük is tőle. Én még szólni is akartam, hátha elfelejtette, de aztán rájöttem, hogy nem erről van szó. Egyszerűen minden szerszámtól irtózott, aminek nyele és éle volt.

Negyednapra temettük el Tónit. Akkor még kicsi volt itt a telepen a temető. Alig volt néhány sírhant. Mi ástuk meg a sírját, a bányaműhely asztaloi gyalulták a koporsóját. A temetésre a városból papot hoztak, meg két csendőr is megjelent. A tanácsos úr beszélt nagyon szépen a bányászok sorsáról, haláláról. Temetés után kiültünk a barakk elé, a kecskelábú asztalhoz és bort ittunk. Senki nem beszélt. Csak vártuk az estét. Egyszerre csak megérkezett a két csendőr. Poros csizmájuk mellé eresztették a pusztust és kiszólitották közülünk a lócáról Barkóczyt. Az felállt, begombolta a nyakán az inget, felvette a kabátját és elénk lépett. Hagyta magát megbilincselni. És mi olyan tehetetlenül néztük, mint Farkas Tóni pusztulását a bányában.

– Idd meg a borodat! – mondta akkor neki Lovász és az asztalon maradt fél pohár borra mutatott.

– Nem – rázta meg a fejét Barkóczy. – Nincs messze a város, három óra alatt megjárom. Ha visszajöttem, megiszom.

– Meg kellett volna akkor innia még azt a fél pohár bort – mondta csendesen nagyapám, miközben tenyerét a fejemre tette. – Az egyik csendőr még a bilincset is levette róla, hogy megihassa a bort. Barkóczy azonban egyre csak ezt hajtogatta: „Majd, ha visszajöttem. Három óra alatt megjárom a várost. Majd, ha visszajöttem . . .”

Nagyapám itt ismét elhallgatott. Meggyújtotta az imént megtömött pipát s csak ezután folytatta.

– Ő soha nem jött vissza. Csak a csendőrök. Átkutatták a holmiját, és elvitték a könyveit. Azt mondták, hogy Barkóczyt elítélte a bíróság, mert hogy szándékosan megölt egy embert, meg már azelőtt is keresték, mert lázított és tiltott könyveket olvasott. Ami holmi maradt utána, mi egy kendőbe kötöttük, odatette Lovász a tőle kapott pipát, meg dohányzacskót is. A banyu ott hányódott sokáig. Nem is tudom, mi lett vele, amikor a barakkot lebontották. A fejszéje meg a bányában maradt. Közülünk nem nyúlt hozzá senki. Pedig mindig irigyeltük, mert jó acélból készült.

Győri László

Húsvét

— Húsvét?

Hát akkor húst eszünk,

a hússal vétkezünk.

Tilos a húsevés

meg a lányszöktetés,

ez a föltámadás,

a mene tekel,

a mennybemenetel,

ez a piros tojás,

meg a lánylocsolás,

az evés, az ivás,

a berűgás,

a megkönnyebülés,

a fal,

a nem tudom mi,

a tizenkét apostol,

a töviskoszorú,

a szöges ostor,

a jobb lator,

és a bal lator,

az excelsior,

az alleluja

kutyabaja,

de főleg a tavasz,

az összekeveredés,

amikor

a jobb lator

bal lator,

a bal lator

excelsior,

az excelsior

hőfok,

a zsoltár

névnap,

és semmit sem tudunk,

csak eszünk és iszunk,

hiába rimel titkosan

az aszkéta s a húsvét,

degeszre tömve, jesszusom,

a sonkával a haskól

Hivatal

Fahangú gerle szól
a megyei erdészeti
hivatal épületén
a megyei erdészeti
hivatal összealél

övé a megye
minden erdeje
övé a falomb
a galamb
övé a falevél

itt minden stílszerű
a gerle kisszerű
a levegő füstszerű
és ez a szerűség
igazán gyönyörű

Villámlik

Villámlik ez az este,
villámlik sietösen,
lassan itt az éjféli
s nem gyújtott föl semmit.

Csapkod az istennyila,
száz karral üt a földre,
karjai sorra hullanak,
és sorra újra nőnek.

Száz kéz vagy egy kéz
az éjbe csavarodva
rángatózhat,
a tűz
kibogozhatalan.

Emlékek

A Margit körúton

1.

– Fel a kezekkel! – ordította egy hang, amint éjjel, úgy tizenkettő felé beléptem a portásfülke félhomályába. Első pillanatban a vadnyugati filmek coltjai jutottak eszembe, azt hittem, valaki tréfál. De hamarosan elment a kedvem a mosolytól, mert két kemény tárgyat éreztem a két oldalomon.

– Gyerünk! – dörgött egy hang. Katona voltam és tudtam, a két kemény tárgy két pisztoly csöve, és ha megmozdulok, lőnek. Olyan napok voltak ezek, hogy ha valaki fegyvert kapott a kezébe, nem sokat gondolkodott, hanem használta. Az ilyen felfegyverzetek úgy hitték, ráérnek azután is gondolkodni . . .

– Megfordulni!

Szembefordultam. Két ember állt előttem. Egy idősebb, magas, megőszült és egy alacsony, sötéthajú, aki harciasan meresztgette a szemét. A házmester egyetlen szót nem szólt, maga is megfélemlítve állt a sarokban. A kis üvegkalitkában egy középkorú asszony is volt, de nem ismertem. Láttam néhányszor a hatalmas bérházban, ahol magam is laktam, de nem tudtam, kicsoda.

– Zsebeket kiüríteni!

– Mit akarnak . . . próbáltam megszólalni, de belevágtak:

– Kuss! Kiüríteni!

A két revolvert keményen nyomták hozzám, a két cső hol a gyomromat, hol a bordáimat szúrta. Hogyan is csinálta Vakmerő Bill? Igen, szétütni köztük, aztán lóra pattanni és eltűnni a bús magyar éjszakában. Dehát másképpen festett a dolog gyermekkoromban és másképpen itt, az alvásszagú, dohos házmesterfülkében, a Zsigmond utca 21-ben.

Nem tehettem mást, sorra kirakosgattam, ami a zsebemben volt. Pénztárca, igazolványok, lakáskulcs, zsebkendő, egy csomag cigaretta, feljegyzés arról, kinek mit vigyek a laktanyába, ha visszamegyek. Egy aktatáska 20–30 csomag Darling cigarettaival.

– Ha egy szál gyufát találok a zsebedben, itt fogsz megdöglölni – így az alacsonyabb, aki szemmel láthatóan igyekezett magát dührohamba hozni.

– Akkor várjanak, még egyszer megnézem . . . – és zsebeimnek leg-sarkát is kikapargattam, de nem találtam semmit.

– Nincs más . . . – Egyik a revolvert a homlokomhoz illesztette, a másik átkutatta zsebeimet.

– Szerencséd! – dühögött az alacsony, amikor látta, hogy eredménytelenül kotorászott.

A házmesterhez fordultam:

– Antal, kérem, itt van száz pengő, legyen szíves a feleségemnek . . .

– Ne pofázz! – ordította a kicsi, látszott rajta, hogy örül: valóban sikerült magát dühbe hajszolnia.

– A derékszíjat is. – Ezt a magas, őszhajú mondta. Lecsatoltam, a csat csörögve hullott az asztalra.

– Hátra arc, gyereink! – vezényelte valamelyikük. A revolvert ismét a derekamhoz nyomták.

– Keresse meg a feleségemet – kockáztattam meg a kérést, de többet nem mondhattam, mert valamelyikük egész talppal belerúgott a derekamba. Iszonyú nyilalást éreztem a vesetájékon, de fel se szisszentem sőt elmosolyodtam, mert hallottam, hogy azok ketten lépést váltanak. Így masíroztunk a ház előtt álló autóhoz.

Egy rántás, a kocsi elindult. Végig a Török utcán, a Margit körúton, majd amilyen hirtelen elindult, úgy megtorpant a hírhedt katonai fogház előtt.

Mintha vártak volna, az ajtó csengetés nélkül kinyílt.

Bemasíroztunk, egyikük megint lépést váltott. Most már nem volt kedvem ezen derülni, mert a Margit körúti katonai fogház komoly dolog volt, ezt jól tudtam. Bekerülni könnyű, de onnét kijutni – bizony, nagy szerencse kell hozzá.

Két kísérőm átadott valami foglárfélének, akiről csak annyit láttam, hogy alighanem őrmesteri rangja van.

– Csak arra kérem, ne zárjanak össze valami hazaáruolóval. – Akkor igen önérzetesnek tartottam ezt a kérést. Ha csak sejtem is, hányszor vágják még az arcomba ezt a szót magyarul is, németül is, biztos, hogy nem okvetetlenkedem. De akkor még sok mindent nem sejtettem.

– Ne féljen – felelte az őrmester kétértelműen – magához valók azok!

És mentünk félhomályos folyosókon, udvaron, koromsötét lépcsőkön le, föl. Már fogalmam se volt, merre lehet az épület utcai frontja, teljesen elvesztettem tájékozódó képességemet. Az őrmester betuszkolt egy szűk szobába, ott ki kellett fűznöm a bakancsot, a fűzöt átadtam.

– Gatyamadzag van? Azt is.

– Nincs, gombos.

Az őrmester gyakorlott kézzel végigtapogatott, megpenderített mint egy próbababát, aztán tovább vezetett. Egy emeleten – fogalmam se volt, hogy hányadikon – a folyosó végén hatalmas helyiség tátongott. Állott-pállott emberszag gomolygott ki az ajtón. A bejáráthoz közel egy katonaládán, szuronyos puskával két térde között egy csendőr bóbiskolt. Félujjnyi gyertyacsonk olvadozott előtte, éppen csak a közvetlen közelét világította meg. Annál sejtelmesebb volt, mi lehet beljebb. Csak egy volt biztos: emberek, mert horolás, szuszogás nesze hallatszott és bűdös, párás volt a levegő.

– No, megérkeztünk – mondta a fogházőr kedélyesen s kicsit mintha csak barátságból tenné, hátbalökött és máris bedörrentette mögöttem az ajtót.

Így kezdődött.

2.

A folyamórségnél, ahol eredetileg szolgáltam, ekkor már zord idők jártak. Hamarosan beosztottak a gyalogsághoz, itt a budapesti őrszázadhoz kerültem. Fiatal koromban kitűnő katona voltam, a folyamórségnél a fegyverfogásokat mindig én mutattam be, futásban, katonai sportokban, hajózási tudnivalókban, evezésben kitűntem a többiek közül. Mindössze egyszer kaptam kettést hajózásból; egy horgonylánc elszakadt. Wodeczky főhajónagy úr úgy látta, én vagyok a bűnös, pedig nem én téptem el. Csakhát véleményem nem egyezett a hivatalos felfogással . . .

Az őrszázadnál néha őrzőjáratot kellett vezetni a városba. Négy-öt emberrel indultam el, volt közöttük egy hórihorgas szlovák legény. Törve beszélt magyarul, de hogyan-hogyan sem, nyilas volt az istenadta. Az igazoltatásoknál fütyült a parancsnok tizedesi rangjára, mindig belepislogott az igazolványokba. Ha zsidóra bukkantunk lelkendezett: „bevigyük” – mondta és a tizedes úrnak minden furfangjára szüksége volt, hogy valamiképpen kiszabadítsa a szerencsétlent.

– Tizedes úr, nem így kell csinálja . . . előbb bevinni, aztán mehetje haza . . .

– Nagy pancser vagy te tizedes – állapította meg a főhadnagy úr a negyedik, ötödik eredménytelen őrzőjárat után. – A többiek mindig hoznak valakit, te meg folyton üres kézzel jössz vissza. Menj csak, kérj valami más beosztást. Így esett, hogy a fogdaórség állandó parancsnoka lettem.

Egy alkalommal elterjedt a híre, hogy „valami felrobbant” a városban. A laktanyaparancsnok, egy ezredes hívatott.

– Te tizedes – szólalt meg a kelleténél nyersebb hangon – hallom, te valami újságíróféle vagy. Hívd fel innét valami ismerősödet és kérdezd meg, mi történt. Én nem tehetem, mert ha nem igaz, itt állnék mint rémhírterjesztő.

– Igenis, parancsára.

Feltárcsáztam a szerkesztőséget, de azt a választ kaptam, ha meg akarok tudni valamit, menjek be személyesen. Amikor visszatértem a hírrel, hogy a németek felrobbantották a Margit-hidat, az alezredes egy szót sem szólt. Elsápadt, két karjára hajtotta a fejét és csak azt láttam, hogy az idős embert rázza a hangtalan zokogás.

3.

Ezekre a npokra gondoltam az első pillanatokban a hatalmas cellában. Mint a pislákoló gyertya fényében kivehettem, voltak benn vagy húszan. Az arasznyi vastagra szétterített szalmán heverték összevissza. Aki nagyon komfortosan érkezett, pokrócon feküdt, de legtöbbször beackolódott a szalmába és úgy próbált melegedni. Fújtak, nyögtek, szuszogtak pokoli hangzavarban, intőzatos bűdösségben.

Tétován álltam meg a bóbiskoló csendőr mellett. Ki tudja, miféle polgári ösztön irányított, amikor a félhomály sűrűje felé fordulva udvariasan bemutatkoztam annak a pár fölemelkedő fejnek, aki felébredt jöttömre.

– Mi az kollégám – vidámitott felém egy hang – Te is? No csak helyezkedj el valahogy és próbáld kipihenni magad! – Üdvözöltem a kollégát – Boldizsár Iván volt – köpenyemet a szalmára terítettem és lefeküdtem. Aludni próbáltam, de nem tudtam. Hánykolódtam, forgolódtam, a szalma zizegett, pora beleszállt az orromba, a szalmaszálak hol szúrtak, hol csiklandoztak, de mindenképpen elkergették az álmot. Az izgalom már elszállt belőlem, s csak akkor lebbent vissza, amikor valaki megszólalt mellettem:

– Megverték?

– Nem – válaszoltam kissé meghökkenve – eddig nem . . . most jöttem . . .

– Szerencséje van, mert vernek ezek a dögök.

Most már nem tudtam a szememet lehúyni.

Hosszú volt az éjszaka nagyon, későn virradt. Lehetett vagy hét óra, mire az embermagasságnál is jóval magasabb ablakokon halvány derengés szűrődött be. Ebben a világításban minden még vigasztalatlanabbnak tűnt. Borostáskepű emberek bontakoztak ki a szalmából. Sokuk feje úgy festett, mintha sose fésülködtek volna. Hajuk tele szalmatörökkel, porral, piszokkal. Fáradtan tápászkodtak, ujjukat használták fésűnek, vakaróztak, gombolkoztak, tenyerükkel keféledtek, néhányan lehúzták ingüket és hangos lebbentéssel rázták ki belőle a szűrős töreket. Mások körülvették a terem egyik sarkában álló hatalmas vashordót és dolgukat végezték. A hordóból borzalmas bűz áradt, elfintorítottam orromat, de aztán magam is odasorakoztam megkönnyebbülni.

Időnként egy-egy nevet kiáltottak be a folyosóról. Az illető fölszedelőzködött és a fűző nélkül klaffogó cipőben vagy bakancsban csoszogott kifelé.

– Hova mennek? – kérdeztem valakitől.

– Alighanem kihallgatásra.

Mert itt minden alighanem, esetleg, vagy talán volt. Minden bizonytalan, senki nem tudott semmit, csak egy volt biztos: mindenki ártatlannak nevezte magát. Úgy hírelett, néhány álfogoly is van az igaziak között, akiktől tartani kellett, besúgók, akik azért vannak itt, hogy amit meghallanak, tovább adják „illetékeseknek”.

Boldizsár Iván pár napja került be, persze ő is ártatlan volt, véletlenül „csak mint újságíró” került oda, ahol elfogták. Ő tájékoztatott, hogy ki kicsoda.

– Az a nagybajuszú szőke ott a sarokban huszárcapitány, Révay Kálmán. Az a magas, fekete, kopaszodó az gyáros, Makai Miklós. Képzeld, ő találta fel a puskaport. (Persze nem a puskaport találta fel, hanem egy keverési eljárást, amivel a puskaporgyártást veszélytelenebbé lehetett tenni.) Az a kicsit bicegő, fekete, zömök, az egy ismert szociáldemokrata vezető, Kabók a neve. (Később egy kihallgatás alkalmával úgy összeverték, hogy behalt sérüléseibe). De volt a teremben még néhány katonatiszt, köztük három fiatal hadnagy, meg jónéhány civil.

Az egyik különösen érdekes figura volt: antantszijas, feketeinges, fekete sapkás főnyilas. Testvér – így kellett szólítani, maga kérte a foglyokat, így szólítsák. Persze ő is „ártatlan” volt, mint mondta, tévedésből került ide.

Mindenkitől elszedtek mindent, zsinórt spárgát, szíjat, még a nyakkendőt is le kellett tenni, csak ő pompázhatott antantszijas fekete nyilas egyenruhában.

– Majd tisztázzák ügyemet a testvérek és akkor itthagylak ezt a sok bitang hazaárulót – közölte eszmetársával, mert még egy nyilas volt ott, úgy hírlött róla, hogy megzsarolta valamelyik testvérét.

Az antantszijas Karch testvérnek nevezték és ha leereszkedett valamelyik fogolyhoz, eldicsekedett vele, hogy ő gyűjtő. Eleinte úgy tudták, hogy mindent gyűjt, ami a kezeügyébe akad, de aztán később maga tisztázta a tévedést: csak érmekeket és képeket gyűjtött. Különösen képgyűjteményére volt büszke:

– Milyen képei vannak – kérdeztem tőle, mire a testvér nagy szakértelemről téve tanúságot elmagyarázta, hogy vannak egész kicsi képei, alig tenyérnyi nagyságúak, ezek természetesen olcsóbbak, de vannak drágábbak is, ajtónagyságúak! Szóval sok van és sokféle – büszkélkedett a vérbeli gyűjtő gőgjével . . .

4.

A Margit-körúti fogházban nem hagyták az embert unatkozni. Hol kérdésekkel zaklattak vadismeretlenek, akikről nem tudtuk biztosan, nem provokátorok-e, hol kiszólitottak valakit, hol egy csoport társasjátéka vonta magára a figyelmet. Ezek fejben huszonegyeztek. Ez úgy ment, hogy 1, 2 vagy hárommal kellett kezdeni, a másik ugyancsak 1, 2 vagy hárommal adott hozzá, és az nyert, akinek először sikerült huszonegyet mondani. Persze alig pár perc kellett, hogy kitalálja az ember a játék nyitját és akkor már elvesztette minden varázsát.

Egyik nap a három hadnagyot hívták. A haditörvényszék elé álltak. Akik ismerték, nagy részvétellel kísérték őket az ajtóig, mert úgy hírlött, ügyük súlyos és a végén hármias kivégzés lesz, legjobb esetben csak egyiküknek sikerül életben maradnia. Vagy két óra múlva újabb csoportot szólítottak. Visszajövet nagy derűtséggel mesélték hogy a három hadnagy, tárgyalásuk szünetében papírlabdával futballozott a folyosón. Az ügyész mindhármukra halált kért, végül megúszták életfogytiglani fegyházzal.

Úgy jöttek vissza, olyan sugárzó arccal, vidám ábrázattal, mintha kabarcából érkeznének. A három hadnagy szerencsés életbenmaradása bizalmat öntött a többiekbe, féktelen nyugalom terjedt el a cellában. Voltak, akik hallani vélték az orosz ágyúk dörgését.

5.

Egyszer csak engem szólítottak és négy társamat, akikkel egyazon vádiratban szerepeltem, de ezt csak jóval később tudtam meg.

Lekísérték bennünket egy rövid folyosóra, amelynek egyik oldalán három kicsi, ablak nélküli szoba nyílt, a szemben levő oldalon csak egy nagyobb szoba tátongott üresen. Ebbe kellett belépnünk. A szobában három borvörös hajtokájú katona volt.

– Levetközni! – kiáltott egyikük.

Mind az öten meztelenre vetkőztünk, aztán felsorakoztattak bennünket a folyosón. A fal felé kellett fordulnunk, kezünket az égnek emeltük. Amint kiléptünk, láttam, a három cellában három-három ember szorongott.

– A golyósok – súgta oda félszájjal az egyik fogolytárs, aki már tudta, mi itt a dürgés.

Elkínzott tekintetű, borostás arcú fiatal emberek voltak. Később hallottam csak: a kilenc zsidó álnéven beférkőzött valami nyilas alakulatba, de lebuktak.

– A falra bámulj, te gazember! – ordította valamelyik fogházőr és hatalmasat rúgott a derekamba. Homlokom megkoppant a falon.

Nem mertem megfordulni, csak fészkelődtem néha, ha elszibbadt a karom, vagy ha elment valaki mögöttem. Dideregtem, és szégyelltem meztelenségemet. A nagy szobában ruháinkat vizsgálták. Fáztam, reszkettem a hidegtől. Úgy éreztem, leszakad a kezem. Már félórája álltunk égnek tartott kezekkel. Odabent leledobtak egy cipőt, az én bakancsom koppant legnagyobbat. Közben mellém került egy baptista prédikátor, akit azért hoztak be, mert nem volt hajlandó fegyvert fogni.

Hátam mögött katonás léptek kopogtak. Valami csörrent, egy főhadnagy jött, három sor kitüntetéssel, azok csörögtek minden mozdulatára. Csupa szögletesség, csupa pattogás a modora. A kényelmes élet azonban zsírpárnákat dagasztott a hasára.

Vele tartott egy fogházőr őrmester is, aki egyik kezében hatalmas jegyzetfürtöt tartott, a másikban kis fafeszületeket szorongatott.

Belépett az első cellába, a feszületeket az asztalra tette, az asztalon álló gyertyát odatette a feszület mellé, és meggyújtotta.

– Az nem kell! – Mutatott a főhadnagy a feszületre – ezek zsidók! – Pattant a szava a gyűlöletről.

– Igenis! – és az őrmester a feszületeket zsebredugta. Most már nem törődtek velünk, a motozók is kiálltak az ajtóba s a megszokottság közönyével nézték a főhadnagy intézkedéseit.

– Egymásután mondják el, mi a kívánságuk. Tessék – fordult a legelsőtől.

– Papírt és ceruzát kérnék. Anyámnak akarok írni – hangzott a felelet.

– Őrmester, írja: papír és ceruza. Meglesz.

– És maga? – fordult a következőhöz.

– Én kérem szeretnék mákostésztát enni.

A főhadnagy torkából valami hörrenő hang bukott ki. Mást akarhatott mondani, mint amit mondott, de fegyelmezte magát.

– Nincs metéltésztá. Makarónival jó lesz?

– Köszönöm, igen . . .

– Írja! – vetette oda az őrmesternek. – Mákos makaróni.

Az pedig írta, szótagolva: má-kos-ma-ka-ró-ni . . .

Megdöbbsentem. Mindenre el voltam készülve csak arra nem, hogy valaki halála előtt néhány perccel mákostésztát kíváncsion. Humor, cinizmus, meghatottság, megrökönyödöttség küzdött bennem. Nem tudtam tovább odafigyelni, pedig hátam mögött folyt a tragikus kikerdezés, sorra hangzott el egy-egy kívánság, az élet kilobbanása előtti percekben.

Civilben sokáig voltam törvéyszéki újságíró. Sok embert láttam a siralomházban, sok ember hallottam a „legeslegutolsó szó” jogán elordítani magát, hogy a hangot csak a hóhér kötele szakította meg, de ez a kívánság megdöbbsentett. Véget ért a motozás, visszaindultunk. Útközben láttam egy ismerős pécsi építési vállalkozót, Márovics Andort és egy költőt, Ijjas Jankovich Antalt. Őket is kísérték valahonnét, valahová.

Aztán mintegy félóra múlva rövid egymásutánban kilenc dörrenést hallottam. Kilenc dörrenés, kilenc sortűz, kilenc élet.

6.

Délelőtt tíz órakor ismét engem szólítottak és még valakit, akit akkor még alig ismertem, csak annyit tudtam róla, hogy Berentés Antalnak hívják, fővárosi tisztviselő és csak egyszer találkoztam vele, amikor a városházán rejtőző francia ellenálló csoportnak üzenetet vittem meg úgy emlékszem, kegyeret.

A fogháznak egy másik épületébe kísérték. Az előszobában két nő ült, az arcukat nem láthattam, lehajtott fejjel sírtak. Valamelyik szobában furcsa suhogás nesze hallatszott. Néha valami dörmögő hang, és többször egymásután egy-egy velőtrázó kiáltás:

– Elég! Ne bántsanak!

Éreztem, hogy sápadok. A tenyerem izzadt, a hidegtől, és az izgalomtól reszkettem. Az egyik ajtó kinyílt, egy nő lépett ki. Sűrű, szőke haja zilált, blúza nyitva, félmelle kibuggyant a ruhájából. Mezítláb volt, cipője, harisnya a kezében. Megismertem, nevét láttam néha egy napilapban. Négerekről szóló versikéket írt, amelyekben négerek helyett zsidókat kellett érteni. Nem kis merészség volt ilyeneket írni is, leadni is. A nő is megismert, valaha az öcsémet tanította Pécsen angolra. A nő egy pillanatra megtorpant, de kísérője hátbalökte így elbukdácsolt mellettem, csak fájdalmas sziszegését hallottam. „Megtalpalták”, mellét csavargatták, de ugyanígy járt az egyik fiatal hadnagy nővére is, akit szintén itt hallgattak ki. A nőknek elég félnivalójuk volt, mert a fiatalabbaknak rendszerint akár vallottak, akár nem, legelőször is le kellett vetkőzniük.

Valaki karonfogott, és bevezetett abba a szobába, ahonnét az előbb a nő kijött. Ablak nélküli, kopár helyiség volt ez, egyik oldalon egy kecskelábú asztal a másikon íróasztal, mögötte szék. A szobában három ember volt: egy alacsony, zömök feketehajú, egy magas, ősz és egy harmadik, de annak az arcát nem jegyeztem meg, soha nem is láttam többé.

7.

Eleinte közömbös dolgokat kérdezgettek, ahogy tudtam, válaszoltam. Ezért ugyan kár volt izgulnom, hiszen ezek nagyon rendes emberek. Majd kiderítik, hogy tévedésből hoztak be és hazaengednek.

Aztán kényesebb kérdések következtek. Hol a feleségem, hol a kisfiam? Csak annyit tudtam, hogy valahol Zuglóban. Valóban, a Zsigmond utcai lakásban Horváth Árpád egyre nagyobb feltűnést keltett azzal, hogy soha

nem ment le az óvóhelyre. Egyszer meg is kérdezte az egyik „házi nyilas”, hogy hol a tanár úr? Miért nem jön le az óvóhelyre, talán nem tudja, hogy kötelező? Akkor valami tréfával ütöttem el a kérdést, a nyilas úgy tett, mint aki elhiszi, de már ekkor figyeltek bennünket. Boldogan hallottam feleségemtől, hogy Horváth Árpádnak valami ismerőse felajánlott egy zuglói lakást, költözzenek oda. Az illető kémelhárító tiszt, tehát nyugodt voltam, hogy biztonságban vannak, de hogy hol a lakás, azt nem tudtam:

– Mi ez? – mutattak elébem egy negyedíves gépelt, pecsétes igazolványt. Ekkor már láttam, hogy baj van, a német nyelvű igazolványt Horváth szerezte és valami olyanféle szövege volt, hogy a lakás a Gestapo védelme alatt áll. Ha ez kezükben van, akkor voltak fenn a lakásban, ha fent voltak, sok mindent láttak, találtak . . .

– Igazolás – motyogtam, de már csattant is az arcomon egy hatalmas pofon. Az ősz adta. Megtántorodtam.

Nyilvánvaló, hogy többet tudnak, mint amennyit gondoltam, de azért talán nem mindent. Ebben a pillanatban a szőke, vicsorgó fogú lépett a szobába. Most villant az agyamba, honnét olyan ismerős. A hatalmas bérház udvarán láttam néha ögyelegni, a házi nyilasokkal tárgyalni.

Ez aztán kitálalt. Tudta, hogy Horváth mikor költözött el, tudta hogy egy- lovas kocsit béreltek, s a Ferenc József hídon át mentek, mert a Margit-híd akkor már romokban hevert, hiszen a „zsidók” éppen az előző nap robbantották fel. Megmondta feleségem és Horváth pontos címét is, amit még én sem tudtam.

Elhatároztam, hogy az igazságból a legtöbbet mondom el mindaddig, amíg nem ártok vele senkinek, azon túl azonban tagadok.

– Ezt mind nem tudtad? – üvöltött, belekapott a hajamba és rázta, rángatta teljes erejéből, marokszámra maradt kezében a haj. Meg se szíszszentem. Fiatal koromban birkóztam, boxoltam, nem volt előttem ismeretlen a testi fájdalom. Csak az emberi megalázottság érzése volt szörnyű, de nem is most, hanem amikor a pofont kaptam. Mintha a bántalmazásnak ez a formája minden másnál borzalmasabb volna . . .

– Laci bácsit ismeri? – kérdezte az idős nyomozó.

Mintha elfelejtettem volna, hogy mire fogadkoztam, hogy az igazságból a legtöbbet mondom. Gondolkodás nélkül rávágtam:

– Nem, fogalmam sincs róla ki az. – Pedig jól tudtam, Horváthot hívták így barátai. Jól tudtam, hogy nem álneve volt, csak tréfából nevezték így.

– Nem ismeri? Egyesegyedül maga nem ismeri, aki hónapokig együtt lakott vele, aki . . . – nem folytathatta, mert a fekete megszólalt:

– Hagyjátok. Majd én. – Aztán hozzámfordult: – No, vesse le a bakancsát. – Éreztem, hogy elsápadok. Félttem.

– Csak vesse le. – A fekete biztatott, szinte rábeszélte. Ez soha nem jött ki a sodrából, mindig nyugodt maradt. Nyugodt és könnyörtelen. Úgy dolgozott mint egy hóhér, megfontoltan, körültekintően, alapos szakmai ismeretekkel. Nem csoda, kiszolgált csendőr volt, s most a nyilasok Nemzeti Számonkérő Különítményének nyomozója.

Aznap, mikor a németek megszállták az országot, a Körúton találkoztam Horváth Árpáddal, aki a Dohány utcai Continental szállóban lakott. „Baj van – mondta – a németek úgyszólván még meg se érkeztek, máris keresnek. Mit lehetne tenni?”

Nagyon tiszteltem, nagyon szerettem ezt az embert. Még debreceni színingazgató korából ismertem, amikor a felheccelt egyetemi ifjúság egy része tüntetett ellene, s bojkottálni akarta a színházat. Jól tudtam róla például, hogy a civisvárosban húsz próbát tartott egy olyan darabból, amit más igazgató öt próba után gondolkodás nélkül előadott. Tönkre ment, még a színházi bársonyfüggönyét is elárverezték. Budapestre jött, először a Víg-színháznak lett a főrendezője, majd a Nemzetibe került, de összekülönbözött a vezetőséggel, s egy napon öngyilkosságot követett el a szállodában. Búcsúlevelet írt, és hosszú idő után itt találkoztam vele, majd másodszor március 19-én.

Tudtam róla, hogy a németek nem ok nélkül keresik, hiszen ismert baloldali volt, sőt kommunista. Politikai beállítottsága miatt édesapjával is összekülönbözött (apja főispáni titkár volt Désen) és tudtam, hogy nem érintkezik.

– Gyere hozzám – ajánlottam. – A gyerekszobát el lehet kasírozni, senki se fogja sejtteni, hogy ott vagy. – Így is lett. A legszükségesebb holmijával odaköltözött, valahonnan hamis iratokat varázsolt elő és pár nap múlva bejelentettük – úgy emlékszem, Horvay Gábor tanár néven, mert erre a névre szóltak az iratai. Azt tudom, hogy a zuglói lakásba már saját nevén jelentkezett be.

Egy szép napon azzal lepett meg, hogy levágatta hatalmas, dús szőke bajuszát. Úgy döbbsentem erre az „álöltözetére”, hogy a New-York kávéház előtt nagy csoportosulást láttam. Közelebb mentem, Horváthot nagy embergyűrű vette körül, kollégái, barátai, ismerősei tréfálkoztak vele, kacagtak, ugráltak. Kicsit zavartan magyarázkodott a csoport közepén. Félrehívtam. „Miért vágattad le a bajuszodat és a ha már levágattad, miért mutatkozol így?” – kérdeztem, mire kissé restellkedve közölte: ki akarta próbálni, hogy ráismernek-e? . . .

Rajtam is sokat segített. Gyakran felkeresett a laktanyában és olyan feketét hozott, amitől a halott is felébredt volna. De engem is gyakran igénybe vett. Hol katonai pecsétet kért, hol a revolveremre volt szükség pár napra, hol űrlapot, szabadságolási engedélyt, sőt leszerelési igazolványt is kért. Aránylag könnyen ment a dolog. Mint karpaszományos tizedes, nem tűnt fel, ha üres óráimban az irodában üldögéltem. Aztán egy-egy óvatlan pillanatban el-elemeltem egy-egy pecsétet, körbélyegzőt, sőt egy alkalommal „Végleges elbocsátási igazolványt” is sikerült szereznem. Ennek különösen örült, mert jónéhány embert sikerült így kimentenie egyszer s mindenkorra a katonaságtól.

Otthon, a lakásán – lakásomon – nagyban folyt az okmánygyártás.

Horváth Árpádtól nem lehetett olyant kérni, amit meg ne szerzett volna. Megszorult embereknek pénzt, élelmet gyűjtött, felhívásokat fogalmazott, ezekben gyakran vettem részt, amikor a laktanyából hazamentem fürödni. A

lakás lassankint megtelt röpcédulákkal, amelyek ötvenes-százas csomagokban lapultak a könyveim között, illetve mögött. Életveszélyes dolog volt ez, mert akkoriban már teljes erővel dühöngött a nyilas terror. A detektívek később kilószámra szedték elő a könyvek mögül a legkeményebb hangú röpcédulákat, közöttük a színészszakszervezet megalakítására felhívó íveket. Ez például így kezdődött:

„KIALTVÁNY! A német-bérenc fasiszta rémuralom véget ért! Szabadok vagyunk! Felszabadulásunkkal lezárult egy önző, művészietlen, az igazi és magasabb, jobb és tisztább művészi törekvéseket megbénító, gátló és elfojtó negyedszázad, egy 25 éves erkölcsi, művészi és gazdasági kizsákmányolás kora!”

Hát ha ezt megtalálták, sem neki, sem magamnak nem nagy jövőt jóslok – gondoltam. Sajnos, igazam lett.

A nyilasok a házkutatás során összeszedték a rengeteg röpcédulát, felhívást, mindent, amit Horváth a Zsigmond utcai lakásban hagyott. De ha már ott hevert előttük Horváth büszkesége, a ceruzagyűjtemény, a rengeteg drága szappan, a sok papír, azokat is magukkal vitték . . .

9.

A hidegtől, izgalomtól remegve, dideregve és verejtékezve toltam le egyik lábammal a másikról a bakancsot. Fél lábon álltam, a kapca két szabad vége szinte reszketve libegett a levegőben.

– A másikat is! – A fekete majdnem kérlelt.

– De kérem . . . – próbáltam magyarázkodni – erre nincs szükség, amit tudok, elmondok e nélkül is – és megemelten kapcs lábamat, amiről ekkor lehullott a rongydarab.

– Csak vesse le!

Hárman álltak körül. A hosszú háta mögé kulcsolt kézzel hintáztatta magát, egyszerre előkapott valami hosszú, fekete rudat és teljes erővel fejbevágott vele. Csattant a gumibot, feljajdultam.

– Kuss! Le a bakancsot és hasra feküdni!

Valamelyik hátulról meglökött. Bukdácsoltam a váratlan lökéstől, térdreestem, rámgrogtak, lenyomtak a földre. Lábamat térdben felhajlították, talpaim az égre néztek. Egy másik összekötötte két bokámat, a hosszú pedig verni kezdett. Huszonötig számoltam, aztán elaléltam. Ezt már nem lehetett kibírni. Felüvöltöttem, ahogy a torkomon kifért:

– Segítsééég!

Egy csendőrtiszt lépett a szobába. Később tudtam meg, hogy Radó százados volt, az egyik legkegyetlenebb tiszt.

Fel akartam állni, de alig moccantam egyet, valamelyik rálépett a kezemfejére.

– Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem . . . – de a főhadnagy intett:

– Csak csináljátok – vetette oda és becsapta maga mögött az ajtót.

– Na most beszéljessünk – lihegte a hosszú, aki belefáradt a verésbe. Lehajolt, leoldozta a spárgát a bokámról.

Reszketve tápáskodtam fel, alig tudtam megállni a lábamon. Fájt, sajgott az egész talpam, daqadt lábfejembe szinte belevesztek az ujjaim. Az

írásztalnak támaszkodtam. Záporoztak a kérdések. Horváth Árpád már nem nagyon érdekelte őket, mintha már mindent tudnának róla, amit akartak.

– Miért szökött meg a szállodából?

– A németek lefoglalták a szállót. Nem szökött, tudta, úgyis át kell adnia a lakását.

– Kik jártak hozzá?

– Senkit sem ismerek közülük, keveset voltam otthon, nem találkoztam soha idegennel.

– Hogyan került a lakásba a Gestapo-igazolvány?

– Nem tudom, talán kapta.

– Hamisította! – ordította a szőke és szinte csikorgott a foga a dühtől.

– Mikor voltál utoljára a Mária Terézia lakatnyában?

– Nem voltam ott soha.

– Na, hasrafeküdni!

Ellenálltam, dulakodni kezdtem velük, egyikük belekapott a hajamba, földrerántott. Gúzsbakötöttek. Térdem alá seprűnyelet dugtak, csuklóimat bokámhoz kötötték. Tudtam, milyen kegyetlen érzés, mert tényleges koromban a folyamórségnél divat volt, egyszer gúzsba kötettem magam, hogy ki próbáljam, milyen. Öt percig, ha bírtam.

A seprő két végét felemelték, testem azonnal aláhanyatlott. Egyik végét az asztalra, a másikat egy székre tették, a hosszú ismét verni kezdett. A vér a fejembeszállt, nem tudtam, a fejem fáj-e jobban, vagy a talpam. Mostmár mindegy – gondoltam –, és teljes erőből átkoztam őket, ahogy a torokom kifért. Pillanatnyi szünet állt be. Elhallgattam, nem tudtam, mi következik.

– Nyisd ki a szádat!

– Nem voltam . . . – azt hittem, válaszolni kell.

– Nyisd ki! – Katonasapkámat betömték a számba, a hosszú folytatta a botozást. Már nem fájt a gumibot, elsötétült előttem a világ, fejem lehányatlott. Nem tudtam, mennyi ideig tart ez az állapot, csak azt éreztem, hogy mindenem csuromvizes. Kinyitottam a szemem, ebben a pillanatban megemelték a seprő két végét és egyszerre eleresztették. Tarkómra zuhantam. Ezt még kétszer megismételték. Most már elájultam. Kibontották a spárgát, talpra rugdostak.

Francia neveket kérdeztek, a rosszul kiejtett francia szavakra nyugodtan mondhattam, sose hallottam. A tagadásra néhány pofon következett, de ez már nem fájt. Szinte pihentető volt. Annál inkább a szégyen, a megaláztatás.

Pedig még nem voltam túl a nehezen.

10.

Ismét a Mária Teréziát kérdezték. Nem, itt valóban nem voltam soha.

– Nem voltam – Nem láttam – Nem ismertem – Nem tudom – válaszoltam a gyorsan pergő kérdésekre. És voltaképpen csak most lépett akcióba a fekete, aki eddig inkább csak asszisztált.

Az íróasztalhoz vezetett. Valami olyanféle készülék volt az íróasztalra csavarva, mint egy ceruzahegyező. Tudtam, ez a „Moszkvai rádió”, eleget halottam róla a cellában.

– Rosszabb már nem jöhet – gondoltam, és elhatároztam, egy hang sem hagyja el többé a számam.

Valamelyik elkezdte forgatni a ceruzahegyező forgatókarját, a cigány – nem volt cigány, csak a fekete képe miatt hívták így – odanyújtott egy kis rudacskát. Akkor a hengeralakú rudacska volt, mint a mutatóujja.

– Fogja csak. Fogja meg és szorítsa.

Kezembe fogtam a rudacskát. Ebben a pillanatban irtózatosszerű áramütést éreztem. Olyanféle volt, mint amikor a villany megráz valakit, de az ütések sokkal ritkábbak voltak és rettenetesen fájtak. Megint összekötözték a kezem, ezúttal hátul és a rudacskát a galléromba dugták, fogaim közé erőltették, majd lefektettek a földre és a lábujjaim közé tették. Voltak pillanatok, amikor elállt a lélekzetem, de nem válaszoltam.

Ekkor le kellett tennem a nadrágomat. Lefektettek, és heréimet a hurkapálcához hasonló pálcikával verték. Irtózatosszerű volt. Amikor a pribékek látták, hogy semmire sem mennek velem, levették a köteléket a csuklómról. Ujjaimat nem éreztem, alsó karom úgy megdagadt, hogy a kötél vagy félcentire mélyedt a húsomba. Dörzsölgettem kezeimet, kapkodva szedtem a lélekzetet, de nem sokáig hagytak békében.

– Körbefutni! – ordította a hosszú és futnom kellett a szobában, körben a fal mellett egyszer, kétszer, háromszor, ötször.

– Elég. Vedd fel a bakancsot!

Leültem a földre, feltekertem a kapcát, de lábamat nem tudtam beleerőltetni a bakancsba. A kapcát zsebregyűrtem és úgy próbálkoztam, de a bakancs csak nem ment föl. Ekkor valahonnét két csendőr került elő, rátettek egy köpenyre és félig hurcolva, félig támogatva felcipeltek a cellába, s belöktek a szalmába. Elterültem a földön, valami derengtet az agyamban, hogy beljebb húznak, Boldizsár dörögő hangját hallottam, az volt az érzésem, hogy betakar.

Elaludtam.

Másnap reggel 9 óra felé ébredtem, a cellában már pezsgett az élet. Nem kérdezett tőlem senki semmit, nyilván látszott rajtam, hogy mi történt. A bombázások sok kárt tettek már a városban, a vizet úgy adagolták, mint a patikaszert. Csak a családom sorsa érdekelt, erre pedig senki sem tudott válaszolni. A legszörnyűbb halálnemek káprázata gyötört, hogyan végeztek velük. Már mindenre el voltam készülve . . .

Még egyszer levittek az irodába. Ott voltak a Kockás fivérek, Berentés Antal, és egy Markos György nevű újságíró és közgazdász, alacsony, sovány ember, akivel később, más körülmények között jobban összeismerkedtem. Elém toltak egy 8–10 oldalas jegyzőkönyvet. A „vallomás” volt. Minden oldalt kalligrafikus írással aláírtam, s megpróbáltam kisillabizálni, mi van benne. Csak sokkal később, Németországban, egy trágyadomb mellett döb-bentem rá, hogy a sok „nem”-ből egy tízoldalas vádiratot kanyarítottak, amelyből kiderült, hogy ötödmagammal csapatokat szerveztem, a MÁVAG udvarából lopott ágyúkkal akartam hátbatámadni a német hadsereget, kommunistákat rejtegettem, és az ellenségnek fontos hadiutakat árultam el. Mindezekért és még néhány kisebb cselekményért az ügyész halálbüntetés kiszabását kérte fejemre.

A zord vádirat tragikus szavait ott a trágyadomb mellett egy kajlafülő ló és egy kapirgáló kakas látványa enyhítette csupán.

Aztán visszatereltek a cellába. Ott láttam utoljára Horváth Árpádot. Nem vot megtörve, talán nem is nagyon kínozták, hiszen mielőtt elfogták, már mindent tudtak róla. Később hallottam csak, hogy hősként viselkedett. Két alkalommal hallgatták ki, egyetlen szót nem hallatott, egyetlen szót nem szólt. Nagy lélek volt, nagy művész, művészetének nagy értője. Sokat vesztett vele az ország, és egyetlen, igen szerény megemlékezésen kívül más elismerésben máig sem részesült.

11.

Egyik nap a borbély, egy szerb partizán hozta a hírt, hogy sok kivégzés lesz a fegyházban. Csak egy kis csoportot nem érdekelt a hír, pedig nekik lett volna rá legtöbb okuk. Tudniillik, az ő ügyüket tárgyalták és úgy festett a dolog, hogy lesz néhány halálos ítélet. Ők azonban rendületlenül bridzseztek az egyik sarokban, becsempészett kártyával. Mikor felolvasták a névsort: Révay Kálmán, Makai Miklós, és még néhányan, egykedvűen indultak kifelé. Valamelyikük még hátraszólt:

– A lapokat ne bántsátok! . . .

Ez a délelőtt a fojtott idegesség jegyében telt el. Csak akkor nyugodtak meg a kedélyek amikor kiderült, hogy mindössze egy halálos ítélet hangzott el, a többiek „csak” életfogytiglani fegyházat kaptak, meg néhányan tizenöt évet. Révayt ítélték halálra, Makai életfogytiglanit kapott, a többieket nem nagyon ismertem.

Az elítéltek megnyugtatták az idegeskedőket: kegyelmet kértünk, fellebeztünk, ma még nem lesz kivégzés. Aztán egyikük folytatta:

– Azt hiszem, én következem – odalépett a leterített lapokhoz és annak rendje-módja szerint befejezték a játszmat.

Nem sokáig tartott a nyugalom. Másnap ismét elterjedt a hír: mégiscsak lesz kivégzés, előző nap nem hiába hozták az akasztófákat. Valakinek a tenyerén felkapaszkodtam az ablakhoz, ismét hoztak néhány akasztófát. A felső végüket láttam, aztán surrant az ásó, hullottak a kavicsok. Gödör készült az akasztófák számára. A borbély csak annyit suttogott be a cellaajtó nézőkéjén, hogy az őrség csőre töltötte fegyverét, valami nagy dolog van készülődben.

Nyomasztó csend támadt a fegyházban. Negyedórak múltak el egyetlen hang nélkül. Senkinek nem volt kedve beszélgetni. Csak nagynéha figyelmeltetett valaki:

– Halljátok? . . . Az orosz ágyúk . . . Talán még időben érkeznek . . .

Csodát vártunk valamennyien. De nem, nincs csoda.

Harsány kürtző hasított a néma csendbe.

Most . . .

Most ölik meg Kiss Jánosékat, Tartsay Vilmosékat.

A cellában mindenki feszes vigyázzban állt. Álltak valamennyien meredten, szótlanul.

Egyszer csak vezényszavakat lehetett hallani majd az őrség bakancsainak kopogását.

Vége. Meggyilkolták őket.

Újabb letartóztatási hullám lehetett a városban, mert újabb foglyok érkeztek. Ezekkel már bizalmatlanok voltak, a „törzstagok” ekkor már összekovácsolódtak, aztán meg tartottak a kémektől.

Egy új fogoly azonban valamennyiünk rokonszenvét megnyerte, azokét is, akik csak hallomásból tudták, hogy kicsoda.

Bajcsy-Zsilinszky Endrét hozták be.

Többen ismerték, szeretettel üdvözölték, maguk közé vonták. Én is ismertem, letartóztatásom előtti napokban olvastam eleget róla a nyilas sajtóban, de régebben írtam is néha Bajcsy-Zsilinszky lapjába. Sokra becsültem, tiszteltem. Elfogódottan nyújtottam kezét és nagyon megörültem, amikor a képviselő megismert. „Hát te miféle disznóságot követtél el, hogy idehoztak?” – kérdezte.

Bajcsy-Zsilinszky a német golyó okozta sebesülésnek nyoma már elmúlt, a nyilasok jól ápolták, hogy életben maradjon, hogy parádésan végzhessenek vele . . .

A cellában mindenki tudta, hogy nem törődve mentelmi jogával, halálra ítélték, de mindenki igyekezett megnyugtani.

– Nem merik az ítéletet végrehajtani – nyugtatgatták –, de nem sok sikerrel.

– Ezek? A nyilasok? Ezeknek már nincs mit félteniök, nincs veszteni valójuk – válaszolta és sajnos, később igaza lett.

Ezután már csak az indulás hírei jelentettek izgalmat.

Máskor is, többször is hoztak még akasztófát nem is egyet, többször is felhallatszott az udvarról egy-egy dörrenés, egy-egy sortűz, de nem tudtuk ki az áldozat, így alig tudtunk az ismeretlenekkel együttérezni.

12.

Az elszállítás gyorsabban ment, mint gondoltuk. December 9-én kezdték, ránk december 11-én került sor. Hiába reménykedtünk, hogy az oroszok már itt és itt vannak, nincs olyan útvonal, ahol beléjük ne ütköznénk, egy keskeny sáv még maradt, és mi ezen a keskeny sávon kijutottunk az ostromgyűrűből. Már délután sorakoztattak bennünket az alagsori helyiségben. Az indulást órákig tartó várakozás előzte meg. A hangulat feloldódott. Mindenki érezte: bárki számít rá, bárki bármennyire rá volna is utalva, nem tud segíteni, az illető igyekezzék menteni a bőrét, ahogyan módja van rá. Ez a tudat valami ideges vidámságot váltott ki belőlünk. De lehet, hogy csak a változás okozta ezt a felületes könnyelműséget. Fáztunk. Különösen én, a vászonöltönyömben, amiben elfogtak. Többszörös névsorolvasás után elindultunk fölfelé. Az autóbuszok a Retek utcában álltak, onnét kanyarodott egy-egy busz a fogház elé s amikor megtelt, besorolt a többi közé, vissza a Retek utcába.

Éppen eldübörgött az egyik busz, amikor veszekedett vijjogás, szirénázás támadt. Légiriadó.

– Ha találatot kap a fegyház, itt döglünk valamennyien – így valaki a sötétben, de senki sem ijedt meg. Mi nem sokat veszíthettünk. A szirénázás még tartott, a külvárosok felől még bombarobbanások hangját lehetett hallani, de a szállítást nem hagyták abba. Zűr támadt. Egyik fogoly kiugrott a

katonák sorfala közül, belekarolt egy nőbe és megugrott vele. Állítólag még noszogatta is: „Gyerünk drágám, siessünk!” – mondta volna, így mesélték, akik látták az esetet.

Fáradtan, elcsigázottan érkeztünk Sopron-Kőhidára. Hajnalban, hideg havas esőben álltak meg az autóbuszok a tengelyig érő sárban, egy magas téglakerítést megszakító kapubejárat előtt.

– Kiszállni, kiszállni – sürgették a gémberedett lábú foglyokat és a fogházőrök kettős sorfala között sietősen tereltek bennünket befelé.

Udvar nagyságú előcsarnokba kerültünk. A három emeleten körbefutó folyosó és cellák köröskörül, kététenyi ablakokkal, szemmeláthatóan néhez zárrakkal.

Vagy jó órányi ácsorgás után előkerült egy köpcös fogházőr-örmester, akinek vezénylő ordítására valamennyiünket elhelyeztek a cellákban. Itt kezdődött fogolyéletünk második szakasza.

Sopron-Kőhidán

1.

Ki tudja, milyen szempontok vezették a fegyház vezetőségét akkor, amikor úgy intézkedett, hogy a foglyokat egyenként helyezze el a nagyobb fűdőszoba méretét alig meghaladó cellában, amelynek berendezése enyhén szólva kissé puritán volt. Egy fapriccs, egy faliszekrény, egy szék, egy mosdótál – ez volt minden, no és a csöbör, a Margit körútról jól ismert csöbör, a borzalmak borzalma. A csöbör, amibe a foglyok minden szükségletüket végeztek és amire egy jól-rosszul, de inkább rosszul illő fedőt tettek. Ezer szerencse, hogy hideg volt, különben a csöbör tartalmának kipárolgása elviselhetetlenné tette volna a levegőt. Am a nyilasoknak maguknak is alig volt fűtőanyaguk, nem csoda, ha a cellában díszelgő fűtőtestek majdnem mindig hidegek voltak. A kététenyi ablak magasan volt, alig elérhető magasan.

A Margit körútiak tiszteletére átrendezték a fegyházat.

A kórházat az úgynevezett védőőrizetesek számára tartották fenn. Ide azokat a foglyokat költöztették már régebben, akik nem álltak bírói eljárás alatt, vádirat nem készült ellenük. Ezek olyan tús-félék voltak, a „védőőrizet” pedig internálásnak felelt meg. A valamivel jobb koszt és enyhébb eljárás járt nekik. Az itteniek „társadalmi állás” tekintetében erősen megkülönböztették egymást. A legnagyobb tiszteletnek herceg Montenuovo Nándor örvendezett hercegi címe és hatalmas földbirtokai miatt. Itt tartották fogva pár napig Titkos Ilonát, rövid ideig Karádi Katalint, Jávor Pált, Egyed Zoltánt. Itt töltött pár napot Mindszenti hercegprímás úr papjaival együtt, akikkel néha riadtan álldogált a templomocska melletti dombon, sőt itt volt a védőőrizetesek között Kállay Miklós, akkori miniszterelnök is – teljesen elkülönítve mindenkitől, külön kosztan, külön SS-őrséggel, amely soha, egyetlen pillanatra sem távozott mellőle, még az ebédje mellé is odaült egy német katona. Annnyira vigyáztak rá, hogy a fegyház kápolnájába is csak SS „testőrségével” mehetett, s ők ketten a kápolnácska erkélyét foglalták el.

A főbejáratnál levő U-alakú épületrészben voltak a politikai foglyok. Legtöbbjük még bírói eljárás alatt állt, de voltak közöttük 10–12–15 évi fegyházra ítélték is, sőt olyanok is, akiket már Budapesten halálra ítélték, itt fellebbviteli eljárásukra vártak. Amit aztán vagy életfogytiglani fegyházra váltottak, vagy végrehajtották az ítéletet. Mindkét esetre volt példa elég.

Teljesen külön, az épület egy másik ágában helyezték el a „gyilkos urakat” – így neveztük a köztörvényi elítélteket. Ezek súlyos elítéltek voltak, a „könnyebb legényeket” már elvitték.

A fegyházat úgy tervezték mint a legrégebb, legsívárabb proletár bérházakat annak idején. Budapest külvárosában. A U két nyitott száránál volt a bejárat, minden emeleten körbefutó folyosó, amelyről a cellák nyíltak. A U hajlásánál a pincébe lehetett menni, egyébként a földszinten voltak az irodák és ugyancsak cellák. A földszinten voltak a „prominensek”, a harmadik emeleten a nők.

Aztán oda került még egy fogoly, akiről külön kell beszélni. Bokáig érő német tisztí köpenyben, hetykén ágaskodó német tisztí sapkában pompázott, tisztikarddal. Görgey Vince volt, egy hírhedt uszító nyilas újságíró. Amikor behozták, üvöltve tiltakozott az ellen, hogy a politikai foglyok között helyezze el. „Inkább a gyilkosok közé megyek, mint ezek közé a hazaárulók közé” – harsogta. S valóban, valahol a gyilkos urak között kapott cellát. A fegyházban többé nem látták, még a közös fürdésre sem ment, pedig az „társadalmi esemény” számba ment, sem a vasárnap misére.

Görgey különben még sok galibát okozott, meglepetéssel is szolgált, de erről majd később. A németek kiszabadították.

2.

Hideg volt, a koszt gyenge. El lehetett képzelni, milyen gyenge, ha a kárácsonyi étkezés ez volt: reggelire fél csajka langyos pótkávé, ebédre néhány szem krumplinúdlí, pár szem mákkal behintve, vacsorára fél csajka tea, és egy 5 centis darabka kolbász. A fogoly reggel megkapta az egészszet, aztán gazdálkodhatott vele. Lelki erején múlt, hogy hogyan élt. Ha egy ültő helyében megette az egészszet, aznap nézhetette az eget, ha cellája ablakából látta volna. Ha azonban beosztotta megának háromszorra, jó sokáig elszórakozhatott vele, csak éppen nem lakott jól.

A hétköznapi étkezés még ennél is gyengébb volt. Nekem legjobban ízlett még a rántásos núdli. Ez ugyancsak géppel készített főtt krumplisnúdli volt, amelyen a sötétre sültött rántás jelentette az ízt. A káposztalevesben nem volt káposzta, a krumplifőzelékben szerencse volt ha talált az ember néhány szem, meggyorónyira metszett krumplit, de minden sótlanul készült, mert a nyilasoknak már alig volt sójuk.

Az egyedüllét nyomasztó volt.

A fogvagyogató hidegben állandóan fáztam. Eleinte tornával próbáltam felmelegíteni magam. Végigcsináltam minden tornagyakorlatot, amire csak gyerekkoromból visszaemlékeztem. Aztán a kézenjárást gyakoroltam. Valamikor kitűnő tornász voltam, a kézenállás nagyszerűen ment, de kézen járni nem tudtam. Itt aztán megtanultam. A fekvőtámasz, a mérleg kifogás-

talanul sikerült. Aztán azt vettem észre, hogy mintha felejténék, s nem értettem miért, hiszen egész nap nem csináltam mást, mint gyakoroltam. Csak napok múlva eszméltem rá a hibára: az állandó éhezéstől legyengültem, azért nem sikerült már semmi. De amúgy is abba kellett hagynom ezt a szórakozást, mert a cellaajtó kis nézőkén, amelyen a csajkát is beadták, gyakran benézett a fogházőr. Volt közöttük egy hatalmas szál legény, kedves, vidékies akcentusban beszélt. „Mit csinál, maga pojáca” – ordított rám egyszer, aztán megtudtam, hogy a cellában „nem szabad” ilyesmit csinálni, s kioktatott, hogy a priccsen ülve kell várni az idő múlását, de lefeküdni se szabad. Ez bizony nagy csapás volt. Nem maradt más mint reggeltől estig dideregni, mert a fogházőr ettől kezdve szinte percenként benézett.

Aztán nagy felfedezést tettem: dörzsöltem magam. Ez jó is volt, fel is melegített valamennyire, torna sem volt, hát a fogházőr hagyta.

Mi hajnalban érkezünk, délután és másnap újabb csoportok jöttek. A szék támlájára állva próbáltam lepillantani az udvarba, mert fura hangokat hallottam. Férfiak mentek körbe-körbe a kis udvaron, párosan mint az iskolásfiúk, szó s hang nélkül, a fogházőrök felügyelete mellett.

A lenti fogházőr azonban meglátta a fejemet, rámemelve puskáját, valamit kiáltott. Gyorsan leugrottam a székről. A szék eldőlt, ekkor meg a folyosói fogházőr üvöltözött, hát jobbnak láttam, ha meghúszom magam. Viszont az ablakban nagyszerű felfedezést tettem. Féltényérnyi üvegdarabot találtam, és egy félpár kesztyűt. Sok unalomtól mentett meg e két értékes tárgy, mert segítségükkel én lettem a fegyház legelegánsabb foglya.

– Jó lesz az üveg, ha meg akarom ölni magam – gondoltam, mert nagyon gyötört az egyedüllét. Aztán agyamba villant, hogy a többszörös motózás ellenére se vették észre a patkóerszényemben lapuló borotvapengét. Igaz, ceruzát hegyeztem vele már hónapok óta, kopott, életlen volt, a cellában azonban sok hasznát láttam.

– Borotválkozni fogok – határoztam el magam, kitűnő időtöltés lesz.

Ismertem a Morse-jeleket, megpróbáltam egyes és kettes ütésekkel jeleket adni. A jéghideg fűtőtesten kísérleteztem, és hajdani kalandregény-olvasmányaim alapján abban reménykedtem, hogy sikerül elbeszélgetni valakivel. Alig koppantottam azonban ötöt-hatot, az egész fogház minden fűtőteste szinte zengett a kopogástól, egyetlen értelmes jelet nem lehetett kiszűrni a hangzavarból. Viszont a fogházőrök úgy üvöltöztek minden emeleten, ahogy a torkukon kifért:

– Csend! Csend legyen disznó hazaárulók! Akit meglátok hogy kopog, sötétzárkát kap! – Aztán azzal fenyegetőztek, hogy nem lesz ebéd. Ez már komoly volt. Amilyen hirtelen támadt a zaj, olyan hirtelen abba is maradt minden zajongás, bár itt-ott néhány optimista lélek itt-ott koppantott még egyet-egyet.

Ez hát nem sikerült.

3.

Időnként dörzsölgettem magam, dehát ez bizony sovány időtöltés volt. Annál nagyobb várákozással tekintettem a séták elé.

Ilyenkor megnyíltak a cellák ajtajai, ki kellett lépni az ajtó elé, az egyik oldalnak jobbra, a másiknak balra fordulni és elindulni az udvarra. Aki mellé az ember véletlenül került, az volt a sétatpartnere a tenyérnyi udvaron, amelynek közepén virágágyás domborodott.

A sok ismeretlenben nem nagyon bíztam – alighanem azok sem bennem –, így még ha lehetett volna se nagyon beszélgettünk, nem volt mondanivalónk egymásnak. Néhány félszájjal odasziszeget kérdés, szűk szavú felelet, ez volt az egész beszélgetés, amelyből az derült ki, hogy a fegyházat is csupa ártatlan ember lakja. Persze, más volt a helyzet, ha ismerős lett a partner. A vádirat, az ítélet, a nyomozáson törtétek – mind téma volt, de különösen az otthon maradottak, a család, az oroszok előnyomulása érdekelt mindenkit. Erről aztán lehetett beszélgetni, már amennyire lehetett a fogház-örök örökös tilalmai miatt.

Egy fiatal katonatiszt a fogházparancsnoktól engedélyt kapott, hogy séta idején körbe fusson az udvaron. Én is szereztem engedélyt, s ettől kezdve ha ismeretlen volt a sétáló társ, a séta félóráját inkább futással töltöttem, annál is inkább, mert holmi romantikus aggodással attól tartottam, hogy tüdőbajt kapok a fogházi levegőtől.

Horváth Árpádot nem láttam, őt nem szállították Sopron-Kőhidára.

Később, Kálmán Andortól – akivel Horváth a Margit körúton egy cellában volt –, azt hallottam, hogy december 11-én érte jött egy fekete egyenruhás, antantszijas nyilas és elvitte a fogházból. Cellatársai azt hitték, ál-nyilas volt, akit közös ügyvédünk „szervezett”, mert Horváth bízott abban, hogy kiszabadul, ezért cellatársai szinte örömmel búcsúztak tőle. De nem. Valódi nyilas volt aki érte jött és máig is ismeretlen helyre kísérte, ahol ugyancsak ismeretlen körülmények között kivégezték. Ezt persze csak hazaérkezésemkor tudtam meg.

A fegyházba beszivárgott hírek nyugtalanítottak. Ezek tudni vélték, hogy Budapestet az oroszok körülfalták, és bár örültem hogy családom – ha még életben van – így megmenekül, viszont bántott, hogy ilyen gyorsan elszállítottak bennünket, mert ha várnak még néhány napig, talán meg tudom védeni kisleányomat, feleségemet. Nincs mit tenni, alkalmazkodni a környezethez, hallgatni, hallgatni, hallgatni. Csak hosszú hónapok múltán, hazaérkezésem után derült ki, hogy még fogságommal is jól jártam. Az őrszázadot ugyanis, aminek kötelékébe tartoztam, bevetették az oroszok ellen s a kétszáz emberből mindössze nyolc maradt életben. Ki tudja, vajon a nyolcak egyike lettem volna-e?

A borotválkozás valóban jó időtöltésnek bizonyult.

Elővettem a fekete bőrkesztyűt, ráfektettem az üvegdarabot, így kitűnő tükörre tettem szert. Aztán három ujjammal megnedvesítettem egy bélyeg-nagyságú területet az arcomon, a fegyházban kapott mosószappannal beszappanoztam magam, majd ujjaimmal dörzsölgettem, kenegettem vagy negyedóráig a beszappanozott részt. Amikor úgy éreztem hogy elég, három ujjam közé vettem a pengét és az így előkészített részt leborotváltam. Aztán folytattam a műveletet, amíg el nem készültem.

Kitűnő szórakozás volt, sokáig tartott. Csak arra kellett vigyázni, hogy a fogházőr meg ne lásson, mert akkor biztosan elvette volna a pengét. Mindig megvártam, amikor az őr bepillantott, csak akkor fogtam hozzá a művelet-

hez, amikor lépteit eltávoztak és addig dolgoztam, amíg nem közeledett ismét. Így aztán legelőször az egész délelőttöt igénybe vette a borotválkozás.

A napi program ez volt: reggel hatkor ébresztő. Ezt valami olyan eszükkel csinálták, ami úgy hangzott, mintha rostában kukoricát ráznának. Ez után következett a nap fénypontja, a csöbrözés.

Az egész napi szennyet tartalmazó csöbröt ki kellett tenni az ajtó elé. Ám furfangosan kellett eljárni, mert ha a fogoly a csöbröt azonnal kitette amint nyílt az ajtó, elmulasztotta a csöbröket elszállító fogoly, a „házi” információját. Ők tudták ugyanis legjobban, mi történik a fegyházban, nekik volt valamennyi szabadságuk. Tőlük lehetett megtudni, kit hoztak a fegyházba, nem végeztek-e ki valakit. Itt ugyanis nem volt olyan nagy hangja a kivégzéseknek, mint a Margit körúton. A szerencsétlen azon vette észre magát, hogy érte jönnek, kihurcolják, mire felocsúdott, már ki is végezték. A többiek csak akkor vettek észre valamit, ha zajt csapott, tiltakozott. Erre is volt néhány példa.

Meg kell még magyarázni, mi is volt a „házi”.

Nos, a foglyok közül önként vállalkozó, amolyan háziszolga féle volt, aki a csöbröket hozta-vitte, az ebédet osztogatta. Előnye volt, hogy bizonyos mozgási szabadságot élvezett, üzeneteket közvetített, amiért egy-két cigaretta, vagy – a legnagyobb kincs – néhány cigerettapapír vagy gyufaszál mindig kijutott neki.

4.

Rengeteg időt el lehetett tölteni a borotválkozással, sőt, amikor híre terjedt a fegyházban, hogy az igazi fogoly – nem kapván kést a kezébe – kanala, vagy villája nyelvét élesíti ki, késélesítéssel. Egy szép napon az egész fegyház szinte zengett a pléhkanalak és pléhvillák nyelvének élesítésétől. A fűtőtesthez dörzsölték az egyik oldalát és kellő türelemmel nagyszerű vágószerszám lett belőle. Jó foglalatosság volt azért is, mert az ócska fémtárgy az első használat után kicsorbult és akkor lehetett az egészet elülről kezdeni.

Reggelenként, rendszerint még a hajnali órákban furcsa fémes csörgést hallottam. Sokáig azt hittem, fűnyírógéppel vágják az udvar közepén díszelgő virágágyás erőtlen füvecskéjét. A kíváncsiság azonban nem hagyott nyugodni, vállaltam a veszélyt, felkapaszkodtam az ablakhoz. Ekkor láttam, hogy tévedtem. Egy hófehér hajú, szikár öregember baktatott az udvaron, az egyik „gyilkos úr”, a náluk szokásos darócban. Mindkét csuklóján bilincs, mindegyik bilincstől a bokáján levő öt centi széles bilincshez lánc vezetett, két bokáját pedig kisujnyi vastag félméteres lánc kötötte össze. Ez a lánc csörgött hajnalban, amikor az öreg csoszogva lépegetett.

Mint később hallottam, az öreg életfogytiglani fegyházra ítélt rab volt, s már kétszer megszökött, rengeteg bajt, kellemetlenséget, fegyelmit zúdítva öreire. Azért bilincseltek meg ilyen látványosan, hogy többé meg ne kísérelhesse a szökést és egyedül, külön fegyházőr kísérettel sétáltatták.

Ő volt a „gyilkos urak” között a fő-fő prominens, akárcsak a politikaiak között Kállay miniszterelnök úr.

Aztán később, hónapok múltán még egy hírt hallottam. Amikor a gyilkos urakat is elszállították az oroszok elől, az öregnek mégis sikerült megszöknie . . .

Hát ilyen változatosságban teltek-múltak a napok.

Idegeim tökéletesen helyrejöttek. Igyekeztem nem haza gondolni, tornásztam, futottam, sétáltam, borotválkoztam, élesítettem.

Vagy talán mégsem voltak olyan tökéletes rendben azok az idegek?

(Folytatjuk)

Papp Lajos

Üzenet ősszel

Lengeni fehér pókfónálon
s elszakadni boldogan-fájón
néha jó lenne Menekülni!
Mikor nem tud az ember tűrni
s ha már nincs idő tovább várni
Szállni kétségbeesve szállni
Félve a kék ég kavargását
szállni mégis hogy szállni lássák
bennünk a végső reménységet
Mindegy meddig merre mi végett
S fogyó fényben rezgő sugáron
lengeni fehér pókfónálon
jó lenne bizony Nem maradni
mézes morzsákra nem ragadni
vagy rút békává gömbölyödve
halni belé a barna rögbe
A feketéllő hegyek alól
kikel a fagy mig fenn valahol
csomós csend ropog dől a határ
A holdra varjak serege száll

Hyeronimus Bosch könyörgései

„Ezeknek van hatalmuk arra, hogy bezárják az eget,
hogy az ő prófétálásuknak idejében eső ne legyen;
és hatalmuk van a vizeken, hogy azokat vérré vál-
toztassák és megverjék a földet akármilyen csapással,
valamennyiszer akarják.

És amikor elvégzik az ő bizonyágtételüket, a mély-
ségből feljövő fenevad hadakozik ellenük és legyőzi
őket és megöli őket.”

(János jelenésekről, II. rész versei)

Lelkemnek kivilágosuló
pirkadata hajnali fénye
Múló idő! Az éjszakának
sóhajtozó lámpás-reménye
értelmem reggele te ments meg
az egyszemű szemmelveréstől
a kilencfarkú gyík nyelvétől
Ments meg most a kétfülű késtől

A szorongások pokolvara
ne rághassa odvasra testem
Hit csillag-napja bizonyága
markolj föl a sötétből engem
Meríts meg fehér igazadban!
Takarj el a bűnök sarától
Lidérces szavak környékezek
Félek amikor te nem látszol

S íme! Hallom a fejem fölött
szólni a halál harsonáját
Röpködő szörnyek kiáltoznak
Az élőket együvé zárják
körülkerítik villámokkal
s jönnek vérivó denevérek
beleket habzsoló sakálok
és üvölt ember-arcú véreb

Sólyomképű démon kíséret
A szeme mint a gyémánt fénylik
Karmai a kezembe vájnak
s elvisz valamely meredélyig
és arra készlet mindent lássak
Egy nyíl sistereg át a légen
Megakad remegve a földben
a föld rángó tajték-szívében

S lantjára fölfeszítették ki
éneket tud a békességről
Vicsorgás lesz a kacagásból
s van amikor a nevetés öl
Dalát a pucér hátuljára
égették egy szelíd dalosnak
a másiknak a fenekébe
vigadozva sípot dugdosnak

Korhadt tök-belü bordélyokban
bortól és undortól okádnak
acélsisak-fejü férfiak
s arc-nélküli szajhákkal hágnak
Mulatnak trágár rőfögések
A szépség színes ronggyá válik
s férfitagok közt vonszolódva
jut el a fekélyes halálig

Az erőszak acél-karmai
amit elérnek s átölelnek
fegyverre rútul bármi volt tán
S páncélba öltözik a gyermek
a babacsörgő buzogány lett
lesújt a kis rózsás marokban
Az orvul megütött szeretet
tisztá homloka beleroppan

Az égen sárga-lila csóvák
verődnek szét ezer sugárban
Kínlódo dalok üvöltenek
a kitátott világ torkában
S ott lenn elveszett tenger jajong
gyökeret vert lábamig ér fel
jeges nyirka S felkúszik bennem
és eltölt nyálkás remegéssel

Gyűlj ki reménység pirkadása
a világ minden éjszakáján!
Simítsd el az iszonyat görcsét
az erdőkben vacogók állán
lgazadban merítsd meg őket
s takard el a bűnök sarától!
Csatái lánq- és füstködében
elvéssz a föld ha te nem látszol

Czipó Ernő

Szocialista demokrácia — üzemi demokrácia

(A Salgótarjáni Öblösüveggyár vizsgálata alapján)

A demokrácia felépítmény, tartalmát és formáját a társadalom gazdasági alapja, a társadalom gazdasági rendje határozza meg. Szoros kapcsolatban van a társadalom osztályviszonyaival, s mint politikai fogalom mindig a hatalom adott típusával összefüggésben létezik, és szükségképpen feltételezi az államot és a kényszert is.

A demokráciáról elmondottak érvényesek a szocialista társadalomra is. A szocialista demokrácia is a tartalom és a forma dialektikus egysége, melyben a tartalmat a társadalmi viszonyok anyagi oldala jelenti, formáját pedig a szocialista állam demokratikus szervei alkotják.

A szocialista demokrácia rendkívül összetett, bonyolult társadalmi jelenség. Tartalmi struktúrájának legfőbb összetevői a szocialista termelési viszonyok. A szocialista termelési viszonyok határozzák meg azt a társadalmi struktúrát, amelyben a különböző társadalmi rétegek az alapvető érdekazonosság mellett sajátos érdekekkel is rendelkeznek.

Az alapvető érdekazonosság és a sajátos érdekek között lévő ellenmondásoknak a termelési viszonyokban és a társadalmi struktúrában meglévő objektív okai vannak. Ezeknek az ellentmondásoknak rendszeres feloldása a szocialista demokratizmus legfőbb követelménye.

A szocialista demokrácia nem statikus állapot, hanem a társadalmi összfejlődés része, mely elősegíti a szocialista termelési — társadalmi viszonyok továbbfejlődését, s ugyanakkor ezek hatására maga is állandóan tökéletesedik, változik.

A SZOCIALISTA, A GAZDASÁGI ÉS AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIA ÖSSZEFÜGGÉSEI

A szocialista demokrácia a tömegek részvétele a hatalom gyakorlásában, és ebben az értelemben a hatalom gyakorlásának formája és módszere. A szocialista demokrácia révén, annak gyakorlati megvalósulásával jutnak kifejezésre a dolgozó tömegek érdekei. Ebben a vonatkozásban a szocialista demokrácia a politikai viszonyok egy része, nevezetesen az államhatalmi intézményekre leszűkült demokrácia. A szocializmus társadalompolitikai rendszere azonban szélesebb, mint az állami keretek, mert a szocializmusban a munkásosztály politikáját az állami és nem állami jellegű társadalmi szervek együttesen valósítják meg. Ebben a mechanizmusban a különböző állami és társadalmi szervezetek egymásba kapcsolódva, egymást kiegészítve és kölcsönösen támogatva, sajátos módszerekkel és eszközökkel vesznek részt a politikai célok megvalósításában. Ebből következik, hogy a szocialista demokráciának a társadalom politikai rendszerének egészére nézve kell fennállnia és működnie. A szocialista demokrácia tartalma és érvényességi területe tehát a gazdaságra, a kultúrára, a társadalmi együttélésre, stb. is kiterjed.

A szocialista demokráciának része a gazdasági demokrácia. A gazdasági demokrácia fő tartalma: a dolgozók kollektív részvétele a gazdálkodás irányításában és ellenőrzésében, tapasztalataik, véleményeik, javaslataik hasznosítása a gazdálkodásban.

A gazdasági demokráciával szorosan összefügg az üzemi demokrácia, amely a szocialista demokrácia egyik megvalósulási formája. Az üzemi demokrácia fogalma részben szűkebb mint a gazdasági demokrácia, mert nem foglalja magában a gazdasági döntések meghozatalában és ellenőrzésében való részvétel üzemen kívüli formáit, továbbá a termelőszövetkezeti demokráciát. Tágabb viszont annyiban, hogy ez olyan intézményekben és hivatalokban is érvényesül, ahol nincs gazdálkodás, következésképpen nincs gazdasági demokrácia.

Az üzemi demokrácia tehát a szocialista állami vállalatoknál, az intézményeknél és hivataloknál érvényesülő demokrácia, amelynek alapján a felsorolt szervek dolgozói részt vehetnek a szerv irányításában, a vezetők munkájának ellenőrzésében, a gazdasági és egyéb feladatok megtervezésében és megoldásában, a dolgozókat érintő fontos anyagi, szociális és kulturális kérdések eldöntésében.

AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIA OBJEKTÍV ÉS SZUBJEKTÍV TÉNYEZŐI

A demokrácia fejlesztése bonyolult és összetett folyamat, mely egyrészt a társadalmi, gazdasági viszonyoktól, másrészt a szubjektív feltételek megteremtésétől függ.

A demokrácia a szocializmus döntő jegye és vonása, tartalmának mértéke, formáinak sokfélesége, a társadalmi viszonyok fejlettségétől függ. A párt, a szocialista állam mindig az adott társadalmi és gazdasági viszonyok, az osztályviszonyok, a belső és külső körülmények alakulását mérlegelve és értékelve biztosítja a demokrácia kereteit, tartalmának és formáinak megfelelő funkcionálását. A demokratizmust célnak és eszköznek is tekintjük, melynek segítségével a dolgozó tömegek mint a termelési eszközök és a hatalom birtokosai egyre aktívabban vesznek részt a társadalmi tevékenységben, a társadalom irányításában és ellenőrzésében. A demokrácia elmélyítésével ugyanakkor kibontakozik a nép alkotó készsége, energiája, s így a szocialista demokráciában saját törekvéseinek és érdekeinek megtestesülését is látja.

Az üzemi demokrácia és annak fejlődése is objektív és szubjektív tényező megteremtésétől, s ezek kölcsönös kapcsolatának alakulásától, változásától függ.

Melyek az üzemi demokrácia objektív és szubjektív tényezői?

Objektív:

1. A szocialista társadalmi, termelési viszonyok, ezen belül a tulajdonviszonyok,
2. A dolgozóknak az üzemek vezetésében, irányításában való részvételét államilag is biztosított jogok rendszere.

Szubjektív: A vállalati vezetés stílusa, módszere.

Az üzemi demokrácia objektív tényezői:

1. A szocialista demokrácia, és ezen belül is az üzemi demokrácia tartalmát a szocialista társadalmi viszonyok, s azok fejlettsége határozza meg.

A társadalmi viszonyokon belül is döntő, meghatározó szerepe a szocialista tulajdonviszonyoknak van. A szocialista társadalomban a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak. A társadalmi tulajdonviszonyok létrejötte pedig azt jelenti, hogy a termelőeszközök közös tulajdona alapján a tulajdonviszonyok elsajátító jellege összhangba kerül a társadalmi termelés jellegével. A társadalom valamennyi tagja tulajdonosa tehát a termelési eszközöknek, s a közös tulajdonból kizárni senkit sem lehet. A termelőeszközök közös tulajdona ugyanakkor a társadalmi termelés eredményeként létrejövő munkatermékek társadalmi elsajátítását is maga után vonja.

A szocialista tulajdon gazdasági tartalma tehát a termelési eszközök és ettől függően a munkatermékek elsajátítása tekintetében kialakuló társadalmi kapcsolatok rendszerét jelenti, melyben a termelés tárgyi és személyi feltételeinek sajátos egyesítési módja határozza meg, a mindenkori gazdasági viszonyok fő tartalmát. A szocialista tulajdonviszonyok alapvető jellegzetessége, hogy megszünteti a termelő elszigeteltségét, ugyanakkor azonban megőrzi a gazdasági elkülönültség viszonyait. A termelési eszközök közös tulajdona alapján gazdálkodó vállalatok, termelési egységek között bizonyos elkülönültség van. A termelési eszközök a megtermelt javak és a többletermék egy részével való rendelkezés tekintetében, továbbá a termelési egységek érdekeinek bizonyos elkülönülése is fennáll az egész társadalom és más gazdálkodó egységek érdekeitől. A gazdasági egységek számára saját elkülönült érdekeiken keresztül jelentkezik az össztársadalmi érdek.

A szocializmusban a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján kialakult érdekviszonyok a társadalmi, a csoport, és az egyéni érdekek bizonyos elkülönülésében, a közöttük lévő szükségszerű ellentmondásban valósulnak meg. A szocialista tulajdonviszonyok ugyanakkor biztosítják az érdekellentmondások konfliktusmentes megoldását, a különböző érdekek összehangba hozásának objektív feltételét is. A szocialista társadalomban tehát a társadalmi tulajdonból fakadóan az érdekviszonyok antagonizmusa megszűnik.

A szocializmusban a tulajdon és érdekviszonyok kapcsolata az alábbiakban jelentkezik:

- a) A dolgozók egyformán tulajdonosai az összes állami tulajdonban lévő termelési eszközöknek.
- b) A dolgozók tulajdonosai annál az állami vállalatnál létező és működő termelési eszközöknek, ahol közvetlenül dolgoznak, ahol termelőtevékenységüket kifejtik.
- c) A dolgozók nemcsak tulajdonosai az állami vállalatok és saját vállalataiknál létező és működő termelési eszközöknek, hanem egyszersmind munkavállalók is.

Mindezekből következik, hogy a társadalmi vagy népgazdasági érdek, valamint a vállalatok sajátos érdekei, továbbá a dolgozók egyéni érdekei között ellentmondás alakulhat ki. A termelési eszközök közös tulajdona alapján azonban az érdeksztruktúra elemeinek összehangolása lehetséges, sőt objektív szükségszerűség is. A szocializmusban ez az ellentmondás nem antagonisztikus, mert a társadalom tudatos irányítását végző marxista-leninista pártnak, a szocialista államnak megvan a lehetősége arra, hogy a különböző érdekeket összehangolja és azokat a társadalmi érdek megvalósításának a szolgálatába állítsa.

Az érdekek optimális összehangolását a gazdaságpolitika, és ezen belül a gazdasági mechanizmus rendszere biztosítja. A párt által kidolgozott gazdaságpolitika képezi alapját a szocialista állam gazdasági tevékenységének, a gazdasági élet irányításának. Az általános politika alapján kidolgozott gazdaságpolitika az alapja a gazdaságban érvényesülő demokráciának, így az üzemi demokráciának is.

2. Ismeretes, hogy a társadalom szocialista átalakítása rendkívül bonyolult feladat. A szocializmus átmeneti társadalom, amely még magán viseli a tőkés társadalmi néhány vonását, ugyanakkor a fejlődés során mindinkább kibontakoznak és megerősödnek az új társadalom tendenciái. A hatalom azonban a munkásosztály kezében van, amelynek pártja úgy irányítja a szocializmus építésének feladatait, hogy az mindennekeelőtt a munkásosztály és a többi dolgozók érdekeinek megfelelően. Ez az alapvető politikai irányvonal azonban a szocializmus építésének időszakában nem azonos politikai mechanizmuson keresztül és nem azonos politikai módszerekkel kerül megvalósításra. A szocializmus alapjainak lerakásáig, amíg léteznek ellenséges osztályok, a munkásosztály vezető szerepének biztosítása érdekében szükséges az operatív beavatkozás mind a társadalmi, mind pedig a gazdasági életben. Ebből következik, hogy a szocializmus alapjának lerakásáig a társadalmi viszonyai nem nyújtanak lehetőséget a szocialista demokrácia teljes kibontakoztatására, de a gazdaságpolitika és a gazdaságirányítás konkrét rendszere sem biztosíthatja az üzemi demokrácia maradéktalan megvalósítását.

A szocialista viszonyok erősödésével párhuzamosan, bár kisebb ütemtelődással, de alakul, fejlődik az emberek tudata, gondolkodásmódja, általános és szakmai műveltsége. Állandóan változik, fejlődik a közösség ügyeiben való részvétel igénye. Ezzel összefüggésben bővül a demokrácia tartalma, társadalmi funkciója és politikai jelentősége is. Mindezeket jól példázzák az MSZMP. VIII., IX. és X. kongresszusának határozatai is. A szocialista társadalmi és politikai viszonyok fejlődésével, a dolgozók szocialista tudatának erősödésével tehát kibővülnek a demokrácia keretei, s a szocialista állam jogi szabályok rendszerével is elősegíti és biztosítja a demokrácia érvényesülését. Ezt bizonyítják a szakszervezetek jogainak és hatáskörének bővítésére vonatkozó 1961-es és 1965-ös MT-SZOT-határozatok, később pedig a Munka Törvénykönyve és a vállalati kollektív szerződések és még egyéb jogszabályok, amelyek konkrétan megfogalmazták a dolgozók közvetlen és közvetett képviselői jogait.

Az üzemi demokrácia szubjektív tényezői

A szocialista termelési viszonyok erősítésében, a dolgozók aktivitásának, tulajdonosi érzésük és tudatuk fejlesztésében, a jó munkahelyi közérzet megteremtésében fontos szerepe van az üzemi demokráciának. Az üzemi demokrácia fejlődése szoros kapcsolatban

van a vezetés stílusával, módszerével, azzal, hogy az egyszemélyi vezetők mennyire törekednek a dolgozók döntésekre való bevonására, mennyire és milyen módszerekkel segítik elő a dolgozók felelősségérzetének, gondolkodásának fejlődését. A vezetési módszer és a vezetési stílus jelentősen befolyásolja az üzemi demokrácia egész működési mechanizmusát. Az egyszemélyi vezetés elvét következetesen megvalósító, de a döntéseket előkészítő és a döntésekre való demokratikus bevonást jól kombináló vezető megfelelő munkahelyi légkört alakíthat ki, amely a dolgozóknak a munkával való azonosulását messzemenően befolyásolhatja. A jól működő üzemi demokrácia alapvető biztosíték a dolgozók tulajdonosi szemlélete kialakításának, s így a dolgozók alkotó képességei kibontakoztatásának maximális eszköze is.

Az üzemi demokrácia működéséhez elengedhetetlenül szükséges a jól kiépített, folyamatosan korrigált információs rendszer, melynek megteremtése a modern vezetés elengedhetetlen feladata. Az információba a szintnek megfelelő mértékben minden dolgozót be kell kapcsolni, lehetőséget kell biztosítani számukra az információs rendszerben való aktív közreműködésre.

A döntés az egyszemélyi vezető feladata. Ez azonban csak akkor jó és helyes, ha a kollektíva véleményére is támaszkodik, ha a döntést előkészítő folyamatok során megismeri a dolgozók javaslatait, tapasztalatait, tehát demokratikus. A döntésben való részvétel, az abban való előkészítő vagy javaslattevői munka is információigényes tevékenység. Ahhoz, hogy a vállalat dolgozói részt tudjanak venni a rájuk és az üzemre tartozó kérdések eldöntésében, folyamatos helyzetismerettel kell rendelkezniük. Éppen ezért csak a rendszeres, a sokoldalú tájékoztatás, az információ képes bekapcsolni a munkavállalókat a döntési folyamat áramkörébe. Az üzemi demokrácia kiszélesítésének feltétele a döntési hatáskörök alsóbb szintre történő kiterjesztésétől függ. Enélkül az üzemi demokrácia fejlesztése nem valósítható meg. A dolgozók részvétele a döntésekben ugyanis mindaddig fikció marad, amíg nincs lehetőség alsó vezetési szinteken az érdemi döntésre. Éppen ezért a gazdasági mechanizmus reformjánál a növekvő vállalati önállóság, a döntési hatáskörök rendezése és alsóbb szintekre kerülése, valamint a gazdálkodáshoz fűződő közvetlen anyagi érdekelttség a vezetőknél és a dolgozóknál egyaránt, az üzemi demokrácia továbbfejlesztésének új, hatékony mozgató erejévé vált. Az üzemi demokrácia mechanizmusa ott működik jól, ahol megfelelő a szociális klíma, ahol törődnek a dolgozókkal, bevonják őket az üzemi élet valamennyi problémáinak intézésébe, ahol a dolgozók nap, mint nap tapasztalhatják, hogy nemcsak kész intézkedések megszavazása tartozik rájuk, hanem tőlük is függ, hogyan alakulnak a vállalat életét befolyásoló események. Ez erősíti felelősségérzetüket, s azt a tudatukat, hogy gazdái, tulajdonosai az üzemnek.

Mindezek alapján tekintsük át, hogy az üzemi demokrácia objektív és szubjektív tényezőinek tükrében, hogyan alakult, fejlődött az üzemi demokrácia a Salgótarjáni Öblösüveggyárban.

AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIA A FORDULAT ÉVÉTŐL AZ ÚJ GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁS BEVEZETÉSÉIG

Az 1948. március 25-én bekövetkezett államosítás a Salgótarjáni Öblösüveggyár jövőjében alapvető változást hozott. Az államosított vállalat 12,8 millió forint bankkölcsönt és köztartozást, 1,8 millió forint veszteséget, valamint teljes rekonstrukcióra szoruló üzemet vett át. A kedvezőtlen gyártási és pénzügyi körülmények ellenére a munkásság létszáma 1300 főre szaporodott, amely az 1948–1949-es munkaversenyekben való lelkes részvételével és újító mozzalmával a 3 éves tervet 103,2 %-ra teljesítette.

A vállalat az államosítást követően többszöri átszervezésen ment keresztül. Először a Nehézipari Minisztérium hatáskörébe került, majd a Könnyűipari Minisztérium felügyelete alá tartozott, végül pedig az Építésügyi Minisztérium irányítása alá rendelték. Az igazgató személyében történt gyakori változás a gyár egységes vezetésére és irányítására kedvezőtlen hatást gyakorolt. A felügyeleti hatóságok, az igazgató személyének gyakori változása, továbbá az 1951-ben megindult nagy beruházások, az átszervezés, valamint a gyártási profil kialakítása miatt a gyár 1952–1956. évi mérlegei jelentős veszteséggel zárultak. Ezek az objektív tényezők, továbbá a párt általános politikájában, a gazdaságpolitikában elkövetett hibák miatt az üzemi demokrácia fejlődése csak lassan és vontatottan bontakozhatott ki. A párt helytelen szövetségi politikája, a szakszervezetek szerepének és jogkörének felülről történő megnyirbálása, továbbá a direktirányítású gazdasági rendszer nem biztosított lehetőséget a dolgozóknak az üzem életébe való beleszólásra.

A tervutasításos rendszerben a gyár gazdálkodását a tervben kiemelt, kötelezően előírt mutatók szabályozták. Elsősorban a termelés mennyiségi mutatóit írták kötelezően elő. A gyár tevékenysége elsősorban a mutatók mennyiségi teljesítésére és túlteljesítésére irányult. A terv vevőnként szabta meg a kiemelt termékek kiszállítását, amelyre szerződéskötési kötelezettséget is előírtak. Kötött volt még a tervben előirányzott létszám és bérkeret is, amelyet a gyár nem léphetett túl. Kötelező tervmutatókat írtak elő többek között a költségintet, a termelési éreket, és az eredmény összégét is.

A gazdálkodásnak ilyen szigorú, körülhatárolt rendszere alapvetően befolyásolta a vezetés stílusát és módszerét is. A vállalatvezetés alapvető feladatának a tervben előírt mutatók mennyiségi teljesítését tekintette. A párt és a vállalatvezetés ily módon csak a végrehajtásra mozgósított, az alapvető termelési feladatok önálló meghatározására lehetőségük nem volt. Ebből következik, hogy a dolgozók a vállalat vezetésében, irányításában, tevékenyen részt nem vehettek, s részvételük fő formája is csak a szocialista munkaverseny és az újító mozgalom volt. A tervutasításos rendszerben a dolgozók tulajdonos jogai, a tulajdonosi érzés és felelősség nem bontakozhatott ki. Az üzemi demokrácia is, miként a szocialista demokrácia csak korlátozottan érvényesült.

Az 1956-os ellenforradalom az emberek fejében, tudatában is rendkívüli károkat okozott. A „tisztá demokrácia” demagógiája, a munkástanács gyárat irányító tevékenységének követelése a vállalatnál sok jószándékú embert megtévesztett.

Az 1957-től megújodott politika kedvező feltételeket teremtett a szocialista demokrácia, és ezen belül az üzemi demokrácia fejlesztéséhez.

1957 után folytatódott a rekonstrukció, a gépesítéssel mindinkább megváltoztak a munkafeltételek. Nőtt a munkások és alkalmazottak átlagkeresete, amit jelentős nyereségrészesedés egészített ki. A dolgozókról való fokozottabb gondoskodás érezte hatását a gyár-termelési eredményeiben. A vállalat az 1957–1961. és a 1962. években a Magyar Forradalmi Munkás-paraszt Kormány, valamint a SZOT Elnökségének vörös vándorzászlaját nyerte el. Ezek az eredmények a mindinkább kibontakozó és fejlődő üzemi demokrácia eredményei is. A további előrehaladásnak, az üzemi demokrácia, fokozatos kiteljesedésének érdekében azonban még a gazdaságirányítás rendszerének megváltoztatására volt szükség. Az objektív és szubjektív feltételek megteremtése, ezek kölcsönhatásban lévő fejlődése biztosíthatja ugyanis az üzemi demokrácia teljes kibontakoztatását.

AZ ÜZEMI DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSE AZ ÚJ GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁS RENDSZERÉNEK BEVEZETÉSE UTÁN

Az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésével nőtt a vállalatok önállósága. Ezt a döntési hatáskörök kiszélesedése is mutatja. A vállalati önállóság és a döntési szabadság az elhatározások és a döntések alapos előkészítését igénylik. Ez pedig nélkülözhetetlenül teszi a dolgozó kollektívák javaslatainak, termelési tapasztalatainak felhasználását. Az új gazdasági mechanizmus bevezetésekor társadalmunk fejlődésének abba a szakaszába érkezett, amikor a szocialista demokrácia továbbfejlesztése, kibontakoztatása, a társadalmi élet valamennyi területén alapvető feladattá vált. A különböző jogszabályok kifejezésre is juttatják a pártnak és a szocialista államnak ezt a törekvését. Törvények, törvényerejű rendeletek és más jogszabályok kötelezően írják elő azoknak a kérdéseknek a körét, amelyekben a dolgozók véleményének meghallgatása kötelező, s melyek azok a területek, ahol a döntési jog a kollektívát, illetve a szakszervezeti szervezetet illeti meg. A vállalatok fokozódó önállósága, a szocialista demokrácia fejlesztése alapján a dolgozók vezetésbe való bevonását kötelezően előíró jogszabályi rendelkezések az Öblösüveggyárban is az üzemi demokrácia különböző fórumainak megteremtéséhez vezettek. A dolgozók közvetett részvételét a vezetésben, a szakszervezet, a szakszervezeti tanács, a KISZ, és a műszaki tanácskozások rendszere biztosítja. A közvetlen részvétel formái pedig a termelési tanácskozások és a szocialista brigádok értekezletei.

Most nézzük meg, hogy a különböző demokratikus formák és az egyszemélyi vezetés kölcsönös kapcsolatában hogyan fejlődött az üzemi demokrácia az Öblösüveggyárban.

1. A vállalat vezetésében, irányításában való részvétel alakulása

Termelési kérdések

Az Öblösüveggyár az Üvegipari Művek Országos Vállalatának gyáregysége. A gyár a fejlesztés, a beruházás és a hitel kérdésében való döntésen kívül megtartotta önállóságát.

A gyár önállósága tehát a gazdálkodás szinte valamennyi területére kiterjed. A termelési elképzeléseket a piaci lehetőségekhez igazodva a vállalat alakítja ki. A termékek piaci elhelyezése érdekében széles körű belföldi és külföldi információs hálózatot épített ki. A gyár kereskedelmi osztályához érkező információkat külön megbízott rendszeresen feldolgozza. Az így nyert adatok ismeretében a vállalat a közgazdasági szabályzók figyelembevételével előtervet készít. Ezt a vállalati pártbizottsággal és szakszervezeti bizottsággal koordinálva alakítják ki. A párt, a szakszervezet és a vállalat vezetői közös egyeztetése és egyetértése után a tervet írásban is eljuttatják az üzemek vezetőihez. Az előtervet üzemrészenként a dolgozókkal is megtárgyalják. A dolgozók véleményét és javaslatait a tervosztály gyűjti össze és azokat feldolgozza. Ezt ismét vitára bocsátják. Az elhangzott véleményeket, javaslatokat újra összegyűjtik és feldolgozzák, és azokat a tervbe ismét beépítik. Az ily módon korrigált tervet a párt vb és a szakszervezeti bizottság együttes ülése vitatja meg, és végül a szakszervezeti tanács elé kerül, amely azt jóváhagyja. Ezt később termelési tanácskozáson a dolgozókkal ismertetik. A vállalat a tervkészítés előírásainak eleget tesz, azonban az üzemekben a tervismertetés gyakorlata nem mindig megfelelő. Ezt állapította meg a vállalati pártbizottság 1970. szeptember 28-i ülése is:

„Egyes üzemekben a tervek ismertetése sablonos, az üzemvezetők és az ott dolgozó párt és szakszervezeti vezetők nem a kérdés fontosságának megfelelően készítették elő a tervek ismertetését. Előfordult olyan üzem, ahol a félórás reggeli időben tartották meg.” Ez több szempontból is kedvezőtlen. A reggeli idő alatt a dolgozók nyilván az étkezéssel foglalkoznak és nem a tervek alapos átgondolását tekintik feladatuknak. Fél óra alatt az üzem egész évi feladatainak megbeszélése egyébként sem lehetséges. A tervek ismertetésére kitűzött alkalmatlan és rövid idő joggal váltja ki a dolgozók ellenérzését.

A pártbizottság és a vállalatvezetés ösztönözni igyekszik a dolgozókat észrevételeik, javaslataik számonkérése érdekében. A gyárban tartott szakszervezeti bizalmiak értekezletén a vállalat igazgatója felhívta a szakszervezeti aktivisták figyelmét, hogy a jövőben követeljék meg a gazdasági vezetéstől, hogy számoljon be a termelési tanácskozáson elhangzott javaslatok mikénti elintézéséről. A szakszervezeti bizottság pedig a kérdés megnyugtató rendezése érdekében határozatot hozott, hogy a termelési tanácskozáson elhangzott javaslatokat, véleményeket jegyzőkönyvben kell rögzíteni, és a következő termelési tanácskozáson annak elintézéséről az üzemvezetőnek be kell számolnia.

A fentiekre azért is szükség volt, mert néhány üzemrészen előfordult, hogy a dolgozók észrevételeikre, javaslataikra választ nem kaptak.

A vállalat dolgozói a termelés volumenének meghatározásába nem tudnak beleszólni. Ehhez szükséges információval nem rendelkeznek. Azt azonban már saját termelési tapasztalataikból is tudják, hogy az üzemi feltételek biztosítják-e a tervben meghatározott mennyiség teljesítését. Sok termelési tanácskozási jegyzőkönyvben található erre vonatkozó megjegyzés. Az 1970. január 22-i termelési tanácskozáson a IV. üzem egyik dolgozója úgy nyilatkozott, hogy „a termelési és minőségi követelmények állandóan növekednek, a műszaki feltételek azonban nem változnak. A betétes stókk formákkal sok baj van, nagyon átmelegsznek, sok hűtést igényelnek, ezért a terv teljesítése kétségesse válik.”

Az ilyenfajta megjegyzések, észrevételek sejtik az üzem vezetését abban, hogy a termelés műszaki feltételeit állandóan kísérik figyelemmel, mert csak ezek biztosításával válik lehetővé a terv teljesítése.

A gyár dolgozóinak figyelme a gyártásfejlesztés, a termékek értékesítése, a gyártástechnológia és a belső munkaszervezés problémáira is kiterjed. A termelési tanácskozáson sok, erre vonatkozó, javaslatot tettek.

A hér, szociális és kulturális kérdések

Az új gazdasági irányítási rendszerre való áttérés után a bér, szociális és kulturális kérdésekbe való beleszólás igénye és lehetősége is jelentősen növekedett. Az önállóság fokozódása a dolgozók közvetlen és közvetett képviseletének továbbfejlődését vonta maga után.

Az Őblösüveggyárban 1971-től új bérfejlesztési rendszert vezettek be. Ennek alapján évenként 3 %-os bérfejlesztésre van lehetőség, az ezen felüli fejlesztés azonban már a hatékonyság függvénye. A párt, a szakszervezet, és a gazdasági vezetés, az éves tervek kidolgozásakor a jövedelempolitikai elképzelésekről tervet készít. Ebben a tervezett hatékonyság figyelembevételével a bérfejlesztés arányát is meghatározza. A jövedelempolitikai

irányelveket, széleskörű tanácskozáson vitatják meg, és azt végül is a Szakszervezeti Tanács hagyja jóvá. Már ebből is nyilvánvaló, hogy a vállalat jövedelempolitikájának meghatározásában a dolgozóknak közvetlen beleszólásuk van.

A jövedelempolitikai irányelvekben és a tervben meghatározott vállalati bérfejlesztés konkrét megvalósítására az üzemekben kerül sor. Az évenként kifizetett bérek arányában a bérfejlesztés összegét az üzemek vezetőinek adják le. Az üzemek vezetői a bérfejlesztés összegét a párt, SzB., KISZ bevonásával osztják fel, figyelembe véve a vállalat jövedelempolitikai irányelveiben meghatározott differenciáló tényezőket.

A Vállalati szabályozás biztosítja az egységes jövedelempolitika megvalósítását. Ezen túlmenően a bérfejlesztési összeg felosztása a demokratizmus legmesszebbmenő betartásával valósul meg. Az utóbbi időben a demokratizmus kiszélesítését jelenti, hogy néhány üzemrészben, (finomcsiszolda, festőüzem) az üzemvezető a bérkeretet leadja a brigádoknak, amelyek az összeget brigádgyűlésen egymás között felosztják. Ez a módszer helyesnek ígérkezik és a gyár vezetői már az általános elterjesztés lehetőségeit fontolgatják.

A gyárban dolgozók szociális és kulturális igényeinek kielégítésére nagy gondot fordítanak. A szakszervezeti bizottság évenként beszámoltatja a gazdasági vezetőt a dolgozók élet- és munkakörülményeinek alakulásáról, a munkavédelmi, szociális, kulturális, és egészségügyi célokat szolgáló beruházások állásáról, a kollektív szerződés éves teljesítéséről. A szakszervezet gondoskodik arról is, hogy a munkahelyi légkör megfelelő legyen. Az érdekképviselőt ellátását több konkrét eset is bizonyítja. Az 1971. január 29-i szakszervezeti tanácsülésen merült fel az a probléma, hogy a gépesítés és automatizálás miatt létszámátcsoportosításra lesz szükség. A szakszervezet illetékesei egyetértettek ezzel, de állást foglaltak abban, hogy az átcsoportosítás miatt a dolgozókat keresetszökkenés ne érje. A szakszervezet rendszeresen figyelemmel kíséri a szociális ellátás helyzetét is. A szakszervezet kezdeményezésére a vállalat vezetősége elhatározta, hogy 1972-re az országos szabványban előírt szociális létesítményeket elkészíttetik.

A földgázüzelésre való áttérés következtében a dolgozók munkakörülményeiben is jelentős változás állott elő. A dolgozók javaslata alapján végrehajtott tetőszerkezet és ablakok cseréje révén az üzemek levegője lényegében megjavult. A munkafolyamatok megkönnyítése érdekében függőpályás szállítási módszert vezettek be. A mértékitelesítés gépesítése, a nehéz fizikai munkát tehermentesítő automatizálás, az üzemben belüliállítás gépesítése mind a munkafeltételek javulását eredményezte. Az önálló üzemorvosi rendelő folyamatos munkaegészségügyi vizsgálatokat tart. Rendszeressé vált a fiatalok orvosi ellenőrzése. A lakásépítés, a kultúrtáthon és a sportegyesület támogatása, ez utóbbiak működési feltételeinek biztosítása szoros kapcsolatban van a szakszervezet érdekképviselőjének ellátásával, a vállalatvezetés és a dolgozók között egyre jobban kibontakozó kölcsönös együttműködéssel. Az egészséges munkafeltételek megteremtésére irányuló erőfeszítéseket méltányolják a dolgozók, sőt az üzemek, műhelyek rendiének, tisztaságának védelme már egyre több dolgozó belső ügyévé is válik. Az 1969. július 3-i termelési tanácskozási jegyzőkönyvben található:

„Fordítsunk nagyobb gondot a munkahely tisztaságára, mert szocialista műhely vagyunk, és a rendtelenség nem illik a műhelyhez.”

A vezetés stílusa és módszere

A gazdasági mechanizmus bevezetése óta a vállalati vezetők körében mindinkább erősödik az a felismerés, hogy a termeléssel, a termelékenység növelésével, a gazdasági hatékonyság fokozásával kapcsolatos feladatokat csak úgy teljesíthetik, ha mindinkább támaszkodnak a munkások, a műszakiak gondolataira, ötleteire, javaslataira, kritikai észrevételeire. A vállalat eredményes tevékenységéért felelősséget érző, anyagi érdekeltiséggel is szövetkező munkásokban és műszakiakban erre meg is van a készség. A vezetők és a dolgozók szándékainak összhangját tehát meg lehet teremteni, de a mindennapos gyakorlatban azt meg kell újítani.

Az Öblösüveggyári vezetők munkamódszere, vezetési stílusa az utóbbi időben jelentős fejlődésen ment keresztül. A vállalat vezetője az elsősorban, aki a demokratikus formák megfelelő működéséhez a legtöbb segítséget adta. A termelési tanácskozáson, a szakszervezeti bizalmi értekezletén a dolgozókat a javaslatok, és bírálatok megtételére hívta fel. Bátorította a dolgozókat, hogy a termelési tanácskozáson elhangzott javaslatok elintézését kérjék számon az üzemek vezetőitől. A tervkészítés mechanizmusa, a bér, a szo-

ciális és kulturális kérdésekben való döntési jogkörök kiszélesítése és alsóbb szintekre helyezése mind a vezetés demokratizmusának bizonyítékai. Az alsóbb szintű vezetőknél azonban a vezetés demokratizmusával még bajok vannak. Elég, ha csak utalok a vállalati tervek reggeli idő alatt történő megtárgyalására, vagy arra, amit az egyik dolgozó a Szakszervezeti Tanács 1971. szeptember 28-án tartott ülésén elmondott:

„Van egy olyan irányzat, hogy a művezetőink túl durván sértik a dolgozókat . . . Nem kellő hangnemben beszélnek az emberekkel.”

Az 1971. január 22-i műszaki tanácskozáson pedig az is elhangzott, hogy néhány művezető egészségi tevékenysége abban merül ki, hogy a műszakot beírja, de meg sem győződik arról, hogy a dolgozó bent volt-e, vagy hiányzott az üzemből. Ezek a problémák azt is mutatják, hogy a döntési jogkör alsóbb szintre kerülése, még önmagában nem biztosítja az üzemi demokrácia továbbfejlődését, hanem ehhez az is szükséges, hogy az alsóbb szintű vezetők tudjanak élni és ne visszaélni a hatalommal.

2. A dolgozók részvétele az ellenőrzésben

Az üzemi demokrácia biztosítja a dolgozók ellenőrzésének feltételeit is. Az ellenőrzés közvetett és közvetlen formában valósul meg. A dolgozók közvetett ellenőrzését a pártbizottság, a szakszervezeti bizottság ellenőrző munkája biztosítja, a közvetlen ellenőrzés pedig a termelési tanácskozásokon, a szocialista brigádok értekezletein valósul meg.

A közvetlen és közvetett ellenőrzés összekapcsolása és a dolgozók vezetésben való részvétele az üzemi demokrácia fontos megnyilvánulása. A két elem kölcsönös fejlődése szoros összefüggésben van a vezetés stílusával és módszerével is és együttesen biztosítják a dolgozók szocialista tulajdonosi szemléletének kialakulását és továbbfejlődését.

Az ellenőrzés közvetlen és közvetett fórumai az elmúlt évek során számos hiányosságot hoztak felszínre.

Elég ha csak utalok a dolgozók javaslatainak esetenkénti figyelmen kívül hagyására, a tervismertetés üzemi előkészítésének hiányosságaira. Az ellenőrző munka megjavítását a pártbizottság kiemelt feladatnak tekinti s a tömegszervezeteket is hatékonyabb ellenőrzés megvalósítására ösztönzi.

Az üzemi demokrácia fejlődésének hatása a vállalat eredményeiben

Az új gazdasági irányítási rendszer bevezetése az üzemi demokrácia fejlődésére kedvező hatást gyakorolt. Az objektív feltételek kedvezőbbek lettek, ugyanakkor a vállalat vezetői is sokat fáradoztak azért, hogy az üzemi demokrácia kibontakozását elősegítsék. Ezek a tényezők a termelésre és a gazdasági hatékonyság növekedésére is kedvezően hatottak.

Az üzemi demokrácia kedvező fejlődése a termelés alakulásában is megmutatkozik. 1968-ban a vállalat még évi 164 millió forintos termelési értéket állított elő, 1971-ben pedig már 243 millió forintos termelési értéket hoztak létre.

A termelési érték jelentős növekedése ellenére csökkent a vállalat létszáma és a költségszint is kedvezően alakult. A vállalat gyorsütemű, dinamikus fejlődését, az eredmények javulását nagymértékben elősegítette a kedvező munkahelyi légkör, a dolgozók és vezetők közötti megfelelő viszony, vagyis az üzemi demokrácia kedvezőnek ítélt alakulása. Mindezekkel szoros kapcsolatban fejlődött a szocialista brigádmozgalom, és az újító mozgalom is. A vállalatnál évről évre nőtt a szocialista brigád címet elért brigádok száma. 1971-ben már 200 brigád (1800 fő) közül 160 brigádnak (1200 fő) ítéltek oda a szocialista brigád cím valamelyik fokozatát. A versenymozgalom fellendülésének tudható be az is, hogy a vállalat 1968 óta minden évben elnyerte az élüzem címet, 1969-ben pedig a Szocialista Munka Gyára kitüntetés birtokosa lett.

Az utóbbi években a vállalat központi feladatként kezelte a termelés műszaki színvonalának emelését, a korszerűbb, gazdaságosabb termelést, és a gyártmányok minőségi színvonalának emelését. E fontos feladatok megoldásában jelentős segítséget kapott az újító mozgalomtól. Az újítások népgazdasági hasznuk mellett azért is jelentősek, mert a dolgozók tulajdonosi érzésének, felelősségérzetének alakulását is mutatják.

A vállalatnál 1971-től évenként 2 hónapon át újítási hónapokat tartanak. Az átdolgozott újítási szabályzat, az újítási ügyek elbírálásának központosítása és gyorsítása mellett egyre magasabb követelményeket támaszt az újítókkal szemben.

Az üzemi demokrácia fejlődésének hatása a tudat alakulására

A társadalomban élő emberek tudatát a társadalmi lét, ezen belül a gazdasági viszonyok határozzák meg. Az emberek a termelőerők által meghatározott, akaratuktól független gazdasági viszonyok között élnek, ezért gondolkodásmódjukat alapvetően ezek a viszonyok határozzák meg. A társadalom tudata tehát úgy alakul, változik, fejlődik, ahogyan alakul, fejlődik a társadalom. Ez az összefüggés, azonban csak viszonylagosan érvényesül, mert a társadalmi tudat csak késve követi a társadalom alapjaiban végbement változásokat, ugyanakkor pedig a társadalmi és egyéni tudat között is lényeges különbségek mutatkozhatnak.

Mindez érvényes a szocialista társadalomra is. A társadalom tagjainak tudatát a szocialista termelési viszonyok határozzák meg, de magatartásukban, gondolkodásukban, erkölcsi felfogásukban még érvényesülnek a régi társadalom maradványai is. A szocialista társadalmi viszonyok erősödésével, fejlődésével, a társadalom tagjainak szocialista tudata is fejlődik, de ez önmagában nem elegendő, hanem a tudat aktív befolyásolására, fejlesztésére is szükség van. A tudat fejlesztésének különböző eszközei és formái közül a szocialista demokráciának jelentős szerepe van.

Az üzemi demokrácia fontos szerepe az egyéni, a vállalati és a társadalmi érdek összefüggéseinek tudatosításában, megértésében van. Elsősorban a tulajdonosi tudatot erősíti a dolgozóknál, s ez alapvetően megváltoztatja a termeléshez való viszonyukat is.

A szocialista tulajdonviszonyok, és ebből következő tulajdonosi tudat feltétlenül azt eredményezi, hogy a dolgozó érdekelt a termelés növelésében, mert ez egyúttal egyéni jóléte növekedésének forrása is. A döntések folyamatában való részvétel, a kollektivitás, a szocialista brigádmozgalom, az újításokban való részvétel, a közvetlen és közvetett ellenőrzés mind-mind a dolgozók tulajdonosi érzésének és felelősségének növekedését jelentik. Mindezek ugyanakkor a dolgozók tudatának, gondolkodásának továbbfejlődését is elősegítik.

A társadalmi tulajdon védelmének és gyarapításának elve a dolgozók tulajdonosi érzésének és felelősségének egyik fontos megnyilvánulása. A tulajdonosi szemlélet azt követeli meg, hogy a dolgozók olyan felelősséget érezzenek a társadalmi tulajdon megőrzése és gyarapítása iránt, mint saját személyi tulajdonuk iránt. A vállalatnál a közös tulajdon védelme még nem tükrözi egyértelműen a dolgozók tulajdonosi szemléletét. A gyár portáján történő ellenőrzések tapasztalatai azt igazolják, hogy a dolgozók egy kis része időnként megkísérli a késztermékek eltulajdonítását.

A rendszert nyilvántartása szerint 1969-ben 14, 1970-ben 71, 1971-ben pedig 63 esetben történt lopás. Bár ez a szám a vállalat dolgozóinak létszámához viszonyítva elenyészően csekély, de arra mégis figyelmeztet, hogy a dolgozók tulajdonosi tudatának erősítése érdekében még jelentős feladatokat kell megoldani.

A dolgozók tudatának alakulását a munkafegyelem állapota is tükrözi. A gyár dolgozóinak döntő többsége becsületesen helytáll a munkában, kisebb részénél azonban lazaságok, munkafegyelem-sértések tapasztalhatók. 1969-ben például 20 fő akart ittasan bemenni a munkahelyére, de késések és munkafegyelem-lazítások is előfordulnak. 1965-ben történt meg, hogy az egyik dolgozó szombati napra szabadságot kért művezetőjétől, hogy a tv esti műsort megnézhesse. A szabadságot nem engedélyezték, a dolgozó azonban ennek ellenére távol maradt munkahelyéről. 1966-ban pedig az fordult elő, hogy a gyár által biztosított kedvezményes vásárlás lehetőségét néhányan üzérkedésre használták fel. Nagyobb mennyiségű árut vásároltak fel és azt Budapesten értékesítették. 1966-ban az egyik szocialista brigád naplóját ismeretlen tettes ellopta és megsemmisítette.

A vállalat dolgozóinak döntő többsége elítéli a lógósokat, a munkafegyelem sértőket, a közös tulajdont károsítókat. A termelési tanácskozások jegyzőkönyvei is erről tanúskodnak. A felszólalók a közösség, a kollektíva érdekében lépnek fel, amely a „miénk”-tudat kialakulását és fejlődését mutatja.

A dolgozók tudatának fejlődésében nagy szerepet játszik a szocialista brigádmozgalom. A szocialista brigád cím elnyerésének különböző feltételei jó irányba befolyásolják a dolgozó magatartását, erősítik és fejlesztik szocialista tudatuk kialakítását. A szocialista brigádok járnak élen az üzemen belüli és üzemen kívüli társadalmi munkában és minden olyan társadalmi megmozdulásban, amely a vállalat becsületének, jó hírnevének erősítését szolgálja.

1966 januárjában bekövetkezett masszaház-robbanás után a szocialista brigádok városnapi társadalmi munkában vállalták a romok eltakarítását. 1970-ben 6050 óra társadalmi munkaórát végeztek.

Salgótarján várossá nyilvánításának 50. évfordulója méltó megünneplésére meghirdetett 20 ezer munkanap Salgótarjánért mozgalmat a vállalat kezdeményezte. Több mint 3200 óra társadalmi munkával rendbehozták és csinosították a gyár közelében lévő munkáslakások környékét. A Tv-t iskoláknak! mozgalom keretében 5 db televíziót ajándékoztak a környékbeli iskoláknak. Az árvízkárosultaknak 1 napi munkabért ajánlottak fel. A Megyei Vöröskereszt szervezésében rendezett veradáson 300 dolgozó adott ingyenesen vért.

A gyár hírnevének, becsületének erősítésére a külső rendezvényeken való tömeges részvételben is megmutatkozik. A munkások többsége büszke a kiváló termelési eredményeket elérő vállalatára. A különböző ünnepségeken, de különösen a május 1-i felvonuláson tükröződik ez legjobban. Május 1-én a gyár dolgozói az üzem előtt gyülekeznek és a felvonuláson a vállalati kitüntetések feletti büszkeség érzése látható az arcokon.

A vezetők és a dolgozók alkalmassága az üzemi demokráciával kapcsolatos jogok gyakorlásában

Az üzemi demokrácia fejlesztésének egyik központi problémája az, hogy a gazdasági egységek vezetői mennyire igénylik a dolgozók beleszólását a vezetésbe, irányításba, és ellenőrzésbe, ezek érvényesülésére milyen fórumokat hoznak létre, és azok érdemi működésének feltételeit hogyan biztosítják. Ezzel összefüggésben arról is szó van, hogy a gazdasági vezetők mennyire teszik alkalmassá a dolgozókat a vezetésben, irányításban, és ellenőrzésben való részvételre. Az említett feladatok megoldása érdekében, a párt, a gazdasági vezetést, és a tömegszervezetek összehangolt munkájára van szükség. Az üzemi demokrácia fejlesztése, tartalmának gazdagítása szükségessé teszi a pártszervezet elvi, politikai irányító, kezdeményező, és koordináló tevékenységét. A pártszervezetnek az üzemi demokrácia fejlesztését fontos politikai feladatként kell kezelni. A szakszervezeteket és a tömegszervezeteket a demokratikus formák kiszélesítésében, tartalmának fejlesztésében állandóan ösztönözni kell. A gazdasági vezetésnek biztosítani kell a döntési hatáskörök kialakítását és alsóbb szintre helyezését, és ezzel egyidejűleg az alsóbb szintű vezetők demokratikus vezetésre való felkészítését. Biztosítani és fejleszteni kell minden olyan fórumot, ahol a dolgozók aktív tevékenysége kibontakozhat. Meg kell szabadítani ezeket minden felesleges formalizmustól, a bürokráciától és a tényleges érdemi részvétel lehetőségét kell megteremtteni.

A szakszervezeteknek, KISZ-nek aktívan kell bekapcsolódni az üzemi demokrácia kibontakoztatásába. A dolgozók érdekvédelmét úgy kell ellátni, hogy közben a kitűzött gazdasági feladatok megvalósuljanak, az üzemi demokrácia fejlődjön, az egyszemélyi vezetés erősödjön.

A fenti követelményeknek az öblösüveggyári párt, gazdasági és tömegszervezeti vezetés igyekezett eleget tenni.

A gazdasági vezetők az üzemi demokrácia közvetett és közvetlen formáinak működésére nagy gondot fordítottak. Az üzembrészenként tartott termelési tanácskozásokon a vállalat vezetői rendszeresen részt vettek, a szocialista brigádértekezletek munkáját tevékenyen támogatták. A vállalat vezetőinek egyik legfontosabb feladata a jövőben az alsóbb szintű vezetők nevelése kell, hogy legyen.

A vállalati pártbizottság az üzemi demokrácia kibontakoztatásához jelentős segítséget nyújtott. A gazdasági vezetést és a tömegszervezeteket is rendszeresen ösztönözte a demokratizmus kiszélesítésére, az üzemi demokrácia tartalmának és formáinak gazdagítására, fejlesztésére. A pártbizottság információs rendszerén keresztül rendkívül sok észrevétel, javaslat birtokába jut. A dolgozók véleményének, javaslatainak megvalósítását rendszeresen figyelemmel kíséri, sőt a vb tagjai szűrőpróbaszerű ellenőrzést is végeznek. A pártbizottság a hatásköri szabályok tiszteletbentartásával, a gazdasági és tömegszervezeti vezetés munkájának koordinálásával elősegítette az üzemi demokrácia fejlődését. A vállalati pártbizottság titkára így summázta az üzemi demokrácia helyzetét:

„A gyár által elért eredmények önmagukért beszélnek. Szót értünk a dolgozókkal, kölcsönösen támogatjuk egymást. Nálunk nyitva áll az ajtó, bárki, bármilyen problémával a nap minden szakában felkereshet bennünket. A tömegszervezetek, a szakszervezet és a

KISZ munkája is az üzemi demokrácia továbbfejlődését segítette elő. A vállalati és üzemi négyzög tanácskozásain a dolgozók véleményét képviselték, a gazdasági vezetés és a dolgozó kollektíva közötti konfliktus esetén a munkások érdekképviselőt látták el."

Mindezek alapján megállapítható, hogy az öblösüveggyári vezetők és dolgozók egyaránt alkalmasak az üzemi demokráciával kapcsolatos jogok és köteleességek gyakorlására. Az üzemi demokrácia színvonalának emelése érdekében azonban még sok a tennivaló.

Kő-Szabó Imre

Helyzetkép

Bejárók

Korán reggel állunk az autóbusszmegállóban. Vagyunk vagy húszan. Az emberek türelmesen várnak. Megszokták már, hogy késik a busz.

- Majdnem minden nap így jön!
- Nem késnek el?
- Előfordul.
- Mit szólnak a gyárban?
- Megszokták már. Örülnek, hogy megyünk – mondja egy középkorú

férfi.

- Régóta utazik?
- Hat éve.
- Nem fárasztó?
- Hozzászokik az ember.
- Itt nincs munka?
- Akad.
- Akkor miért utazik el?
- Többet lehet keresni.
- Egy műszakban jár?
- Nem. Kettőben. Most megyek és délután ötkor jövök. Ha délutános

vagyok, akkor délben utazom és éjfélkor vagyok itthon.

- Szakmájában dolgozik?
- Nincs szakmám. Segédmunkás vagyok, vagy inkább olyan betanított munkás.

- És mennyit keres?
- Átlagban ezernyolcat – kétezret.

Az autóbusz feltűnik a kanyarban. A várakozók tömege megmozdul. A busz már zsúfolt, alig férnek fel. Utaznak, mindennap, változatlanul. Harminc-negyven kilométerről Vácra, különböző üzemekbe.

A munkaügyes

K. Józseffel arról beszélgetek, milyen volt a helyzet a határozat megszületése előtt a rétsági járásban.

– Elhelyezkedési szempontból nagyon nehéz. Alig volt munkalehetőség. Az iparban 1965-ben 1154 főt foglalkoztattak és ebből a nők száma csak 208 fő volt.

– Miért volt ez így?

– Kimondottan nagy ipari üzem csak kettő volt a járásban. Inkább a mezőgazdaságban dolgoztak az emberek, meg eljártak. Még ma is sok községből reggelente Vádra 200–300 ember utazik. Egy felmérésünk szerint ez a szám összesen négyezer felé jár.

– Abban az időben sokan kerestek munkát?

– Nagyon. Napjában sokszor negyven-ötven ember is megfordult. Szakmunkásokban már akkor is hiány volt. Nem tudtuk teljesíteni az üzemek kívánságát.

– Kik jelentkeztek munkára?

– Általában nők és fiatalok. Férfi munkaerőben kereslet volt mindig.

A határozat

1967 áprilisában az MSZMP Járási Bizottsága az iparfejlesztést és -telepítést szükségesnek mondta ki.

A határozat megszületése előtt mindenre kiterjedő alapos felmérés és mélyreható elemző munka megállapította, hogy az elkövetkezendő években egyre nagyobb gondot jelent majd:

- az iskolából kikerülő, munkaképes korba lépő fiatalok elhelyezése;
- a nagy számú munkaerő-kiáramlás;
- a szakképzetlen és a női munkaerő elhelyezésének gondjai;
- a termelőszövetkezetekből felszabaduló munkaerő elhelyezkedésének és megkötésének lehetőségei.

A kiközvetítőben

A Járási Hivatal Munkaközvetítő Irodájában G. Pál már az elmúlt öt év tapasztalatát foglalja egybe.

– Ma már teljesen más a helyzet mint pár évvel ezelőtt.

– Miben különbözik?

– Jelenleg tizenkét üzemben 2620 főt foglalkoztatnak.

– A nők helyzete hogyan alakult?

– Kedvezően. Most 1031 nő dolgozik az ipari üzemekben, kétszer ennyi pedig a mezőgazdaságban.

– Új üzem?

– Nyolc települt a járásba.

Aki részt vett üzemek telepítésében

Szöket hajú, ambíciózus fiatalember V. József. Dinamikusan beszél.

– Nehéz volt. A kialakult helyzetek sokszor napról napra változtak. Ezek az üzemek Budapestről jöttek. Munkaerő kellett nekik. Az pedig volt és még jelenleg is van. Az öt év alatt legalább huszonöt üzemmel tárgyaltunk. Volt olyan üzem is, amelyik Pesten nehéz helyzetben volt, pénzt kért a tanácstól, azt pedig nem tudtunk adni.

- A jelenlegi üzemek?
- Segítettünk, amit tudtunk. Nem kívántuk mi azt csak úgy. A kapcsolatot minden idetelepült üzemmel jó, néha ugyan vannak kisebb súrlódások, de ez hozzátartozik az együttlétünkhöz.
- A továbbiakban?
- Már nem szándékozunk újabb üzemeket telepíteni. Egy terület van, ahol jelenleg még alacsony a foglalkoztatás és nagyon sok a kijáró, de ezt másképpen kell majd megoldanunk.

Az üzemben

Egy új üzem az idetelepült nyolc közül. Itt van a járási székhelyen, Rét-ságon. Olyan üzem, mint a többi hét. Nem rendelkezik jobb adottságokkal. Saját erejéből hozta létre jelenlegi korszerű telepét. Valamikor tehenek bögték itt hangosan reggelente. Most excenter présgépek dübörgése hallatszik. Rendezett, gondozott telep fogad. Villás targonca szállítja a nagy karton dobozokba csomagolt termékeket. Ezeket már vasúti rakodásra készítik elő.

A Fém- és Vastömegcikk KTSZ-ben – ismertebb nevén – Campingben – jelenleg ötvenegy fő dolgozik, többségében nők. Olyan nők akik eddig otthon, a ház körüli munkát végezték. Szervezett ipari üzemben nem dolgoztak még.

Az üzemvezető

A szerelőcsarnok végében üvegablakkal elkerített irodahelyiségben fogad Pulai Nándor az itteni üzem vezetője.

Pont reggelihez készülődnek, még egy-két gép zakatol, de mire befejezzük az üdvözlést és helyet foglalok, már teljes csend uralkodik a műhelyben.

Velem szemben ül le. Középkorú, megnyerő külsejű férfi. Szemében olyan bizalomkeltő mosoly bujkál. Elmondom, miért jöttem. Készséges, szívesen válaszol bármire.

- Lassan két éve, hogy idetelepültünk.
- Mi volt az indíték?
- Pesten már nem lehetett fejleszteni a telepet. Ez közsismert. A nyolcadik kerület fokozatos bontásra van ítélve. A központ mellett ma már nyolcemeletes házak épültek.
- Az első lépések?
- Nehezek voltak. Tizennyolc emberrel kezdtük úgy, hogy Pesten tanultak egy-két hónapig. Aztán itt folytattuk.
- Ez lett a helybeliek törzsgárdája?
- Nem lehet így nevezni. A régiekből már csak heten vannak.
- És a többiek?
- Kiléptek.
- Miért?
- Nem azért, mert nehéz itt a munka. Különböző indokokkal. Volt, aki a gépek zaját nem bírta és kilépett. Olyan is volt, aki fél évig dolgozott itt

és ahogy kitavaszkodott azt mondta, hogy holnaptól nem jön. Miért? – kérdeztem. – Ásni kell a kertben – válaszolta. Adok szabadságot! – mondtam neki. – Nem kell, az úgy nem jó! – és másnap már tényleg nem jött.

– Sokan cserélődtek így ki?

– Nagyon. Jelenleg 51 fő dolgozik ebben az üzemegységben, ebből 15 hónap alatt 42 ember cserélődött ki.

Cigerettára gyújt, hosszan fújja a füstöt, gondolkodik.

– A nagy mozgásra sokféle magyarázat van. Ezek az emberek többségében nem dolgoztak még ipari üzemben. Az ipari kötöttség, a naponta megkövetelt rendszeresség idegen volt számukra. Mindenre meg kellett tanítani őket, még a wc használatára is.

– Nevelni kellett.

– Mégpedig aprólékos munkával, napról-napra ismételve. A beszoktatás több mint fél évig is eltartott. Szokatlan volt a norma. Eleinte nem ment. Az ügyesebbek egy hét után már megcsinálták. Minden nap értékeltük a munkát. Őszintén és nyíltan. Volt aki belátta a hibáját és igyekezett kijavítani, volt olyan is, aki inkább kilépett.

– Minden emberrel foglalkozni kellett?

– A kezdeti időben igen. Két év alatt talán annyit beszéltem, mint a megelőző harmincötben összesen.

– De legalább nem eredménytelenül.

– Azt hiszem, igen. Ma már bátran mondhatom, hogy egy harcos kis üzemi kollektíva dolgozik itt. Három szocialista brigád versenyez, van KISZ-szervezetünk és megalakult a párt alapszervezet is.

Bejárók az új üzembe

A reggelitől visszatérők egy népesebb csoportja. Asszonyok, lányok kék munkaköpenyben. Kérdezem őket.

– Honnan járnak?

– Én Nagyoroszból.

– Borsosberényből.

– Horpácsról.

– Szátokról.

– Érsekvadkertről.

– Nagyorosziában van új üzem. Miért járnak mégis ide?

– Ez az üzem jobban tetszett.

– A Rózsi itt dolgozott, ő hívott ide.

– Én nem is gondolkoztam ezen.

– Jobb így, változatosabb. Meg itt többet lehet keresni.

– Aztán minden szombat szabad, meg csak egy műszak van. Nőknél ez sokat számít. Szombaton főzni, mosni, takarítani. Így legalább vasárnap van egy pihenőnap.

– A közlekedés? Hogyan tudnak időre beérni?

– Az a legrosszabb.

– Van olyan község, ahová jól lehet utazni, de van ahonnan nagyon nehéz.

– Tőlünk is jönnének, de így nem érdemes.

- Én kerékpárral járok.
- Helyből hányan dolgoznak?
- Kevesen.

Csodálkozom, ezt észreveszik az arcomon.

- Itt több üzem van. Ott is dolgoznak, meg a téesz is jól fizet.

A községben 1500-an laknak. Három újonnan települt üzem működik egy régebbi mellett. Jelenleg 177 főt foglalkoztatnak, a közeli távlatokban 480 főt.

A község vonzási körzetébe hét másik község tartozik, mintegy 5440 lakossal.

Az üzemvezető

– A KTSZ huszonegy évvel ezelőtt alakult. A kezdetben mindennel foglalkoztunk, a sarokvastól a mákdaráló gyártásig.

– A fordulat éve az ötvennyolcas brüsszeli világkiállítás volt. Itt arattak sikert a KTSZ által gyártott camping bútorok.

– Termelési érték az elmúlt évben nyolcvanmillió forint, ebben az évben százmillió lesz.

– Termékeink többségét exportra gyártjuk.

– Nyereség egy dolgozónak húsz-huszonkét napi bére.

– Gyakorlatilag megszűnt a fluktuáció, a rétsági üzemegységben állandósult a létszám.

A brigádvezető

Fedor Józsefné, rétsági lakos. Az első belépők között szerepel a neve. Ez a második munkahelye. A présgépen a camping asztalok alumínium széleit lyukasztja, amikor megszólítom.

– Lassan két éve, hogy itt dolgozom. Nem is vettem észre az idő múlását.

– Előtte hol dolgozott?

– Az ÁFÉSZ konyháján.

– Melyik a jobb munka?

– Ez!

– Miért?

– Ott talán könnyebb volt, de itt jobban szeretek. Más a légkör.

– Megszokta a gépek zaját?

– Először furcsa volt. Egy hétig zúgott a fülem, de aztán megszoktam.

Most már észre sem veszem.

– A kereset?

– Jóval több. Ott ezerháromszáz volt, itt pedig megvan az ezerhét, ezernyolc.

– Férje?

– Kőműves.

– Család?

– Egy fiú.

– Látom, ebben a műhelyben csak nők dolgoznak.

– Igen. Egy férfi van, az öreg Vendel bácsi. Ő az anyagmozgató, a többi mind nő. Ez egy brigád. „Nógrádi Sándor Brigád.”

– Ki a brigádvezető?

– Én – mondta szerényen. Az arca kipirul a beszélgetésben. Aztán a kitüntetéséről faggatom.

– Még nekem is meglepetés volt. Nem is akartam elhinni. A kisipari szövetkezetek kiváló dolgozója lettem.

– Örült a kitüntetésnek?

– Nagyon.

– Elégedett ebben az új üzemben?

– Mit mondjak? Szeretek itt dolgozni, megtalálom a számításomat. Jók a munkatársaim, a vezetők is rendesek, én meg becsülettel dolgozom.

Esztergályos lány

Paulovics Eszter, ez a bányai kislány, aki nem több mint tizenkilenc éves, a présgépen dolgozik. Ügyes mozdulatokkal teszi a gépbe a vékony csöveket. Kis mozdulat és a gép meghajlítja a kívánt szögbe. Ezek lesznek az asztalok összecsukható lábai.

Amint megszólítom, abbahagyja a munkát és nagy kék szemével csodálkozva néz rám.

– A kezdettől itt vagyok. Nekem ez a második munkahelyem.

– Az első?

– Dunakeszire jártam a Konzervgyárba. Később nem bírtam a hosszú utazást, albérletben laktam.

– Mennyit keresett ott?

– Nem sokat, ezerötszázat. Ebből kellett fizetni az albérletet, élni. Alig maradt valami. Elsők között jöttem haza.

– És most?

– Megvan az ezerhatszáz, meg itthon vagyok. Az állandó szabad szombat is nagyon jó.

Aztán elmondom neki, hogy mikor először jártam ebben az új üzemben esztergályozni láttam.

– Az érdekes volt. Pulai elvtárs kérdezte, hogy nincs kedvem megpróbálni? Félttem egy kicsit, de a bátyám dolgozott akkor a gépen. Megmutatta és már ment is. Két hét múlva megcsináltam a normát.

– A bátyja is itt dolgozik?

– Igen, egyszerre jöttünk ide. Ő Vácra járt a Hajógyárba. Reggel fél háromkor kellett kelnie, este ért haza. Fárasztó volt.

– Hogy érzi magát itt?

– Jól. Az idén kaptam kétezer forint nyereséget.

– Meddig marad ebben az üzemben?

– Ezt így nem tudom megmondani, de sokáig.

Három napja dolgozik

Ivanics Mária tizenhét éves. Három nappal ezelőtt jelentkezett felvételre és azóta dolgozik.

- Vácon az Izzóban dolgoztam. Bejártam két műszakba. Nem szerettem azt a munkahelyet.
- Itt milyen?
- Még nem tudom, de a többiek csak jót mondanak róla.

Hivatalsegéd volt

Szikora Jánosné a községi tanácson dolgozott négy évig. Hivatalsegéd volt, kézbesített, takarított, fűtött. Aztán négy év után úgy döntött, hogy munkahelyet cserél.

- Mennyit keresett a tanácson?
- Ezerszáz forintot.
- És most?
- Ezernyolcszázat!

Az édesanya

Másik szerelőcsarnokban dolgozik Koczka Ferencné tizennyolc tagú „Ifjú gárda brigádjával”. A brigád valóban ifjú gárda, az átlag életkor nem lehet több, mint tizennyolc év, még akkor sem ha az öreg Köblös bácsit is ideszámoljuk. Vidáman dolgoznak, a fiatalok kíváncsi tekintetével csodálkoznak rám, amint Kockánéval beszélgetek.

- Nygyorosziból járok be. Az egész brigád onnan jött.
- Ott is van új üzem. Legalább százötvenen dolgoznak.
- Én mégis ide jöttem. Nem akartam először eljönni, mert a téeszben dolgoztam. A tejházban. Ezerötszázat megkerestem, de két gyerek van és kell a pénz.
- Férje?
- Elváltam.
- Itt mennyi a fizetés?
- Jóval több. Kétezerhárom.
- Mindjárt idejött? Otthon nem akart az üzemben dolgozni?
- Nem! A lányok jöttek és szóltak. Aztán én is eljöttem. Jártam Pestre tanulni. Több ember között jobb dolgozni. Szeretem ezeket a fiatalokat.

Az öreg szaki

Alacsony, vékony ember Köblös Sándor. Segédkezik, rakja a csöveket. Hat hónapja dolgozik itt, de úgy mozog a műhelyben, mintha itt kezdett volna. Ért mindenhez.

– Tehenész voltam a téeszben. Kevés volt a pénz, nagy a család. Aztán elmentem az építőiparba, onnan meg tovább. Közben beteg is voltam. Egyik szombaton, mikor hazamentem azt mondja az asszony: – Ott, az az asszony a feleségem! – mutat egy gép felé. – Ember, mi lenne, ha te is eljőnnél Rétságra dolgozni? Mi a Rózsával már ott dolgozunk, gyere te is haza. Így kerültem ide kérem.

A párttitkár

Hornyák Sándor a párttitkár. Fiatal ember, nem több harminc évesnél. Az alapszervezet négy taggal alakult egy hónapja. Két fő felvétele folyamatban van.

– Örültem, hogy megalakult az alapszervezet ebben az üzemben. Meglepett, hogy engem választottak meg titkárnak. Komoly feladat ez számomra, igyekszem jól elvégezni.

– Az üzemben már két éve dolgozom. Több hónapot töltöttem a pesti központban. Jó a kapcsolat. Szeretnék hosszú távon itt dolgozni.

– Feleségem tanítónő, az életemet is úgy akarom rendezni, hogy itt építsek. Most Nagyorosziból járok be minden nap. Igaz, nem nagy távolság, de mégis fárasztó.

– Ebben az új üzemben teljesen új gépeket hoztak, nincs egyetlen rossz gépünk sem.

– Az előző munkahelyemen tíz évig dolgoztam, nem szeretem én cserélgetni.

– Örülök, hogy idetelepült ez az üzem és hogy így összetalálkoztunk.

1972. május 22.

Vekkerdi László

A Jánossy-család

„Jánossyék esetében – írja Jánossy Ferencről szóló **ÉS**-riportjában Frank János – nem témánktól idegen, ha családjáról kérdezem. Ez kultúr-történet.”

„**István** bátyám – válaszolta Ferenc, a festő – költő, **György** bátyám építész. Úgy nőttünk föl, hogy mindhárman foglalkoztunk egymás stúdiu-mával. Kölcsönhatás volt közöttünk. Pista **Jungot**, **Freudot** olvasott, Gyuri – **Michelangelo** és **Rubens** modorában – a Bibliát illusztrálta, én meg balatoni, gyenesdiási emlékeimet rajzoltam.”

Minduntalan föl-fölbukkan a család a költő verseiben a festő képein. De mi a család? A gyerekkor közös emlékei? A szülők otthon-teremtő szerelete s ereje, ami vonzza még az őszülni kezdő fiakat is? Vagy hozzátartozik a környék is, ahol felnőttek s túl a tájak, amik a szülők életéből s emlékeiből bennük ölelkeznek? Hisz a lélek algebrája a saját nemlineáris ábrándjai szerint transzformálja a genetika törvényeit, s nem nyugszik, amíg tág hazát nem varázsol a család meghitt és szűk körei köré.

A művész-testvérek apai nagyapja Kemenesmagasiban gazdálkodott. Magasi kicsi falu Kemenesalján, Sömjén közelében. „Nyári délutánokon a föld is az égnek segít itt fényes szürke színeivel – írta a tájról Berzsenyi-könyvében Németh László –. Az »éter«, amelyben a költő ódái »héjázta«, itt nem szólam, hanem fölöttünk és alattunk remegő elem.” A kék ég alá simuló szelíd és hosszú dombhát, a tágra nyílt látóhatár: bájos és fenséges. A lapály kék ködfüstjébe burkolódik a hűvös Marcal mellett a füzek harmattal szőtt feje. Berzsenyi-táj.

Egy Berzsenyi Magasiba is jutott: Berzsenyi Lénárd Olmüzt–Kufsteint megjárt huszárezredes, aki a Jánossy-házba is átjárogatott, le is pingálta a dédszülőket. A képecskéken ugyanaz a naív báj, mint az ezredes olműzi rabtársairól festett híres portréin.

Az anyai nagyatyja, Hugyecz György hírneves besztercebányai építész volt a századfordulón s a század elején. Építész-inasként kezdte, s a maga erejéből, a régi céhrendszer útjain emelkedett mesterré s önálló vállalkozóvá. Egyetemeket sosem végzett, de nagyobb mérnök volt sok diplomás-nál: Besztercebánya városi indzszenéréként nagy szerepet játszott a város urbanisztikai tervezésében s rendezésében. Ő létesítette a villanycentrálét, ami még ma is működik. Építkezései nem korlátozódtak városára; az ő el-

képzeléseit s munkáját dícsérik többek között a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola új épületei. Különösen kedvenc területe volt a műemlékvédelem: Garamszentbenedeken, Storno mellett dolgozott; a besztercebányai templom- és váregyüttes, a zólyomi vár, s még egy sor szlovákiai műemlék tanúskodik szakértelméről s gondosságáról. Ezen a téren is modern szellemnek bizonyult: már akkor igyekezett helyükön hagyni az eredeti köveket, amikor a restaurátori szemlélet még mindent meg akart „szépíteni”.

De modern szellem volt más tekintetben is: a Felvidéken mindig igen erős szabadkőműves páholyok lelkes híve, aki vállalkozását nem csupán sajátjának, de munkásainak is tekintette. A századfordulói polgárság kiváló képviselője volt; a szorgalom, a törekvés és a tisztesség erényeit a közéletben s otthonában egyaránt megtestesítő s megkövetelő patricius. Ugyanebből a szellemi s társadalmi körből választotta nejét, aki a szlovák értelmiség történetében jelentős szerepet játszó lutheránus pap-családból, a Škulétýyak közül származott.

Fiuk, Hudec László az apa foglalkozását követte, építész lett. Az első világháborúban hadifogságba került, s Habarovszból Kína felé szökött meg. Meg is állott Sanghaiban, ahol aztán sok híres középületet és lakóházat tervezett; egy hatalmas 22 emeletes bank konszernet például, a nagy színházat, a városi kórházat; s ha honi látogató az utóbbi kórház előcsarnokába téved, ugyan csodálkozhat, hogyan került a felvidéki városok későreneszánsz termeire emlékeztető oszlop- és tetőszerkezet távolkeletre?

A másik Hugyec-gyerek, a kislány – ritkaság akkoriban – a besztercebányai lutheránus főgimnáziumban tanult. Itt tanította s szerette meg Jánosy tanár úr, a latin nyelv és a történelem tanára. A fiatal tanár az Eötvös-kollégiumból került Besztercebányára, 1914-ben. Az Eötvös-kollégiumba egy országos latin fogalmazási verseny juttatta be; épp idejében, mert szülei nehezen tudták volna tovább taníttatni. Ekkorra már meglehetősen elszegényedtek a jó öregek; mire nyolc gyermekükből ötöt kitaníttattak, férjhezadták a lányaikat, addigra a magasi föld icire-picire zsugorodott. El is költöztek legnagyobb leányukhoz Komáromba, ahol a legkisebb fiú a Bencéseknél járta ki az algimnáziumot. Azután Pozsonyba került, a nagymúltú Evangélikus Liceumba, ahol immár két évszázada tanultak nagy békeességben szlovák, német s magyar anyanyelvű ifjak tudományt és emberiséget. Innen jutott be a latin verseny győzteseként az Eötvös-kollégiumba. Latin nyelvtudását kiválóan hasznosította történelmi studiumaiban; az oklevéltan nagymestere, Fejérpataky László fogadta tanítványául. Doktori disszertációját a Mátyás-kori jobbágyságról írta, s a jobbágyság történetétől sohasem szakadt el teljesen, ha a tanítás s a mindennapi gondok másfelé tereltek is közben az életét. Ma, nyolcvanévesen, újból évek óta a jobbágyság történetét kutatja, az 1828-as **Conscriptio generalis** kritikai kiadásához dolgozza föl a levéltári anyagot az Akadémia megbízásából.

Közben diákok generációi kerültek ki a keze alól. Az első érettségiző osztálya nemrégiben hívta meg Besztercebányára 50 éves találkozóra. Egykori tanítványai – közülök ma többen a szlovák nép szellemi kiválóságai – nagy szeretettel köszöntötték régi történelemtanárukat, aki a háború nehéz

évei alatt a népek s emberek egyenlőségét, a toleranciát, a megbékélés és a humanizmus történelmi szükségszerűségét tanította s példázta.

Kérte is a csehszlovák állam a háború után, hogy maradna Besztercebányán, de ő nem akart elszakadni szüleitől s szűkebb hazájától. Elfogadta a Budapesten kínált állást, az Erzsébet Nőiskolában. Csakhamar átkerült azonban a Fasori Evangélikus Gimnáziumba, s hosszú és hasznos tanári pályája ettől kezdve ezzel a nevezetes iskolával forrott össze, ahonnan annyi sok tehetséges diák indult el az országos hírnév vagy egyenesen a világhír útján. Jánossy tanár úr egykori tantványai között is nem egy neves történész akad; tudósok és professzorok. De hosszú és türelmes munkájának legfőbb eredménye nem ez, hanem az a sok-sok, igen különféle foglalkozású ember, akiket humanitásra és a felelősségtudásra tanított a történelem parancsaként. Nyilván sok tanítványa emlékében él arca s szellemi portréja úgy, ahogyan fia – tanítványa ő is – vázolta verseiben.

A bölcs tanár nemes humanizmusa és az energikus patrícius-asszony célratörő határozottsága formálta az otthont, ahol a három fiútestvér művésszé nevelkedett. Pista még Besztercebányán született, Gyurka és Ferenc öccse már Budapesten. Eleinte a Fény-utcában laktak, a Vár és a Városmajor volt gyermekkori csatangolásaik színhelye. 1929-ben a Damjanich-utcába költöztek; a Fásor környéke és főként a Liget volt ekkor gyerek- s kamaszbolyongásaik színtere; egy szegény középiskolai tanár fiaihoz illő lombfedelű gyerekzsoba.

Közös ismerősök, közös barátok, az érdeklődés és a tájékozódás közössége kapcsolja és kalauzolja ekkor a három testvért. És az otthon polaritása: az értelem mélységes embersége és a szeretet tudatalatti mélységei. Egyszer Ferenc, aki már kamaszkorában mutogatta oroszláncörmeit, rártatiságból liftaknába lépett. Még jóformán el se indultak haza az összetört fiúval, az anya már kétségbeesve rohant elébük: megérezte a szerencsétlenséget. Vagy talán már elköszönéskor meglátta féltett fia arcán a vészt? Hisz mindenkinél jobban ismerte nagy alkotásokra és nagy szenvedésekre elhivatott gyermekét. Dehát a zigazi családokat nem utolsósorban épp legenda-teremtő erejük jellemzi. Nem véletlenül helyettesítették okos és kiábrándult írók örült századukban családregegyekkel a nagy eposzokat.

S akár az epikus hősök, a Jánossyak is szereplők külső körét vonzották maguk köré. A komolyszemüvegű, csupaszív proletárfiú, az ál-blázír Pilisi, rég legenda maga is; a magasi nagynéni, a másért-munkába-görbülés – vagy a Földanya? – megtestesülése; a cinkearcú, a bársony-tehény-szemű, meg a szitakötő-tekintetű lányok; Harry, a nagy harlekin-teológus, s ki tudja hányan még, hisz a testvérek szétválása és „önállósulása” után is érintkeztek és csatlakoztak Pista és Ferenc külön körei. Ferenc zajos festő-életét nők és barátok óvták és rontották, míg szerencséjére, végül megtalálta a maga Gachet doktorát Balassagyarmaton, Samu főorvos személyében, aki baráti türelemmel s páratlan szakértelemmel vezette vissza a festőt a festéshez. Úgyhogy Budapest s Bázél után új korszaka jogán Ferenc ma már nógrádi: balassagyarmati festő, s a nógrádi tájjal congeniális új képei a város hírét-rangját is szolgálják.

De a kibomló, szétszakadozó s összefonódó szálakat legfönnnebb egy családregegy foghatná össze; itt csak annyiról kellett szólni, amennyi elég

a testvérek művészetében oly erős társadalmi kötődések, felelősségérzés és társaslélektani érzékenység megértéséhez.

Megértéséhez? Helyesebb tán, ha elfogadásról beszélünk. Mert először is el kell tudni fogadni azt a mélységes és eredendően egalitarisztikus, a dolgok és emberek mindenféle alá- és fölérendelését kerülő szemléletet, ami műveikben megnyilvánul. Az építész merészívű, nem lineáris térképző formaritmusaiban, a festő alakok s dolgok objektív viszonyait, azaz az egymás mellé rendelt térbeli s egymást követő időbeli konkrét meta-formáit kereső „szürrealizmusában”, a poéta nyelvének expresszív, „primitív” — azaz elsődleges — képi erejében, konkrét metaforáiban. Azt a szemléletet, ami a keletközépeurópai népek gondolatvilágában s érzelmeiben hosszú századok közös szenvedései alatt kifejlődött. Mert a Jánossyak a magyar s szlovák keresztződés átlóiban ennek a középkeleteurópai realitásnak a művészei.

Szj BÉla

Jánossy Ferenc

Már megírtuk másutt is, hogy a második világháború utáni fiatal művésznemzedék egyik legbiztatóbb képviselőjét láttuk benne. Azóta sem csalódtunk képességeiben. Teljes odaadással, mondhatnánk szenvedélyes erővel festett és fest ma is. Bármilyen szigorúan vizsgálnáink életvitelét, az alkotómunka szempontjából csak elismeréssel szólhatunk róla. Túl van élete delén, bizonyos összegező értékelést is érdemelne. Erre bizonyosan sor kerül a közeljövőben, most azonban csak néhány jellemző vonását idézzük fel gazdag művészi arculatának.

Gyermekkori élményeit is a rajz és a festés útján tudta igazán átélni. Csataképeket festett, játék ólomkatonáinak csatáját. Már itt megmutatkozott valami abból, amit ma heves, vérbő festői alkotnak nevezünk. — Kezdetben magán-festőiskolákat látogatott, s nyári szünidejében ismételtlen megfordult Nagybánya művésztelepén, ahol az utolsó „régí mesterek” Mikola András és Krizsán János korrigálták tanulmány jellegű műveit. — 1945-ben iratkozott a Képzőművészeti Főiskolára. Mielőtt itteni jeles mestereit említenénk, hadd szóljunk arról a pezsdítő szellemi légkörről, amely már a szülői házban, különösen két bátyja társaságában őt körülvette.

A költő-műfordító testvér mellett a klasszikus és modern irodalom nagyjaival ismerkedett, vers és próza egyaránt érdekelte. De mennyire más az, ha az ember csak olvas, vagy ha egyúttal kritikai szemmel értelmezi és értékelni is tudja a megismert műveket. Különösen az elolvasottakat. Ő sokrétűen és behatóan értelmezett mindent, és ami a legfontosabb, mindent a festéssel és a rajzolással hozott összefüggésbe. Hol lírai hevülettel, hol regénybe illő szenvedéllyel tudta és tudja ma is előadni élményeit. Alkotásai

előtt állva nagyon sokszor a páratlanul gazdag élményanyaga tűnik szemünkbe, s az a készség, hogy az élet kisszerű dolgait is jelentőssé, felfokozottá tudja tenni. Ám bármily bensőségesen éli is át az élet valamely történését, s bármilyen felfokozott emberi és művészi jelentőséggel bír is számára a jelenség, azt nem felejtí, hogy a jelenségvilág mögött az élet minden megnyilvánulásában ott van a rejtettebb lényegi világ, melyben a döntő törvényszerűségek uralkodnak, s e törvényszerűségeknek kell érvényesülniök az alkotó munka folyamatában. Ez az állandóan jelenlevő felismerés vezeti munkája tartalmi és formai vonatkozásaiban egyaránt. Ezen a ponton tudjuk legjobban érzékelni művészi kvalitásait.

Mindig bátran merül el a dolgok bonyolult és sokrétű festői értelmezésében, de mindig a lényeges elemeket emeli ki és ezek összefüggései teremtik meg alkotásainak különleges világát. Az érzelmi gazdagság mellett a logikai rend, az építkező stílus sugárzik át képein. Itt látjuk a másik testvérrel való szemléletli rokonságát, illetve azokat a kölcsönhatásokat, melyek alkotó munkájukat elevenen átjárják. Nem mértani formákra emlékeztető motívumok rendjével tölti be képeinek színterét, ellenkezően, nagyon is sok lelki vívódás találkozik képzeletvilágában és tükröződik alkotásaiban. A természet lírai szépségét feltáró művektől a tragikus emberi sors örvényeit bemutató, s azok szereplőivel együttérző alkotásokig nagyon sokféle probléma talál értelmezésre ecsetje nyomán. De az értelmezés, a sok esetlegesből kiemelt lényeg mindig különleges hangsúlyt nyer.

Ezt érezhetjük fiatalkori szürrealista rajzain, metszetein, amikor a képzelet látomásos erővel szárnyalt, de ezt láttuk akkor is, amikor a tárgyi világ, a „kézenfekvő valóság” követelte képi megjelenítését szocialista tendenciájú, tematikus kompozíciókban. — Mednyánszky László festői világa talán főiskolai mestereinél is nagyobb útmutatást adott számára. Megértővé tette az élet sok olyan jelenségével szemben, amelyet sem a művész-képző iskolák, sem az esztétika elméleti fejtegetései nem tudnak megmagyarázni, megszerettetni. Szőnyi Istvántól sokat tanult a mesterségbeli ismeretek szempontjából, Kmetty Jánosra annál is inkább szívesen és hálával gondol vissza, mert szabad mozgású és mégis fegyelmezett festői fejlődésre találhatott mellette. De az élet sok nem várt ellentmondást is tartalmaz az ember számára. Jánossy Ferenc éppen nem volt kivétel.

Alkotásai mindig a legeredményesebb magyar festőkével szerepeltek a fontosabb hazai kiállításokon, s külföldön is szép sikerei voltak. De a sikerért nagyon meg kell harcolnia, vívódások és kudarcok, tragikus hanyatlások és reménykedő újrakezdések útvesztőin halad a művész. Közben születnek alkotásai. Kéves olyan művész-képző iskola van, amelynek hatása ilyen esetekben érezhető lenne. Inkább Mednyánszky László művészi magatartása mutatta meg azt, hogy alkotói magatartásunkat minden körülmények között meg kell őriznünk, s a művészet számára akkor is maradandó értéket adhatunk, ha a látszatra esetleg kevésbé jelentős dolgokat is észrevesszük és festőileg értelmezzük, de különösen jelentőset adhatunk akkor, ha észrevesszük az élet ellentmondásait viselő ember sorsát, akár az igazságtalan társadalmi rend miatt, akár az egyéni esendőség folytán lett is az ember ennek a tehernek hordozója.

Jánossy Ferenc újabb művein több szép jelét látjuk az utóbbi problémakör megoldásának. De most is a lényeges összetevők helyes megkeresése, s ezek rendkívül gazdag festői értelmezése valamint logikus elrendezése jellemzi.

Csak halvány körvonalakban tudtunk rámutatni művészetének tartalmi és formai sajátosságaira. De művei minden esztétikai elemzés nélkül, önmagukban is dicsérik mesterük képességeit. Sok hazai és külföldi gyűjteménybe elkerültek, a Nemzeti Galéria hat művét őrzi. Mi pedig érdeklődéssel és megbecsüléssel nézünk további munkássága elé.

Vekerdi László

Jánossy István

Jánossy István 1919-ben született és a második világháború apokaliptikus éveiben érett poétává. A felszabadulás után jelentek meg első versei a **Magyarok**-ban, az **Ujhold**-ban s főleg a **Válasz**-ban. Vas István, aki Jánossy első verseinek útját egyengette Eliot-versek fordításával bízta meg az ifjú költőt, s őt szinte szellemi hazaként fogadták be a fenséges angol fényes vigasztalhatatlanságú versei: a **Hamvazószerda**, a **Pusztaföld**.

Jánossy első kötete, a **Prometheus** 1948-ban jelent meg; 1944 és 1948 között írt verseit tartalmazza. A versek az elszenvedett szörnyűségek ellen tiltakozó lélek iszonyáról, borzalmas álmairól, a menekülés szívétépő izgalmáról, a megmenekülés alig vagy csak félig elhitt valóságáról, az életet kereső értelem félénk első próbálkozásairól, a szerelmet kereső élet félszeg és kócos kamaszságairól szólnak – bontaná az elemzés róluk a racionálisan megfogalmazható rétegeket; ám a lényeg a lebonthatatlan, analizálhatatlan és racionálisan megfogalmazhatatlan, noha egyáltalán nem irracionális valóság, melynek nincsenek rétegei csak pólusai: egy borzalom-pólus és közöttük lilavillanású szikraszilánkok valószínűtlen fényében tündöklők és tűnik az élet.

Pokoltánc, szarvasokkal, találta meg évtizedekkel később a költő a címet az akkori évekhez s a szintézist ifjúsága – ifjúságunk – kibékíthetetlen pólusaihoz; akkor azonban még nem a szarvasokkal lépkedett kék vigalomhoz, hanem sunyin kifelé köröző borzalmas sárga gázmaszk-szemektől menekült, futott volna tintasötét éjben lilavillanású sötét bársonyszoknyákból világító pihés, nyurga térdek közé. „Szürrealizmus” – mondják az irodalomtörténészek. De mit tudják azt a tudós irodalomtörténészek, milyen az, amikor az ember kimondhatatlan iszonyatból s biztos halálból menekülten annyira erősen vágyik az örömré, hogy fut előle saját rémképeihez? „Való vagy? – Nyelved kis csúcsát / – csibész – rámöltögeted. / Mozart dallamra csattog a szád, / míg a föld peremén vérpöföfeteg / buggyan fel omlón. Rőtliga rongyok / lebegnek előtte. Nő feléd: / Feltornyosuló boszor-

kánykontyok, /s guruló koponya . . . A lenge lég/vízzé sűrösül ajkadra tapad. /Kinyitja lassan a szád a halál. /Bukfencezve cikáznak a fényhalak /szemed alá, hónod alá. – "És mit tudják azt az irodalomtörténészek, milyen az, csókon is, ölelésen is halottakkal osztozkodni, mit tudják, milyen szerelmesen sétálni szélsodrotthajú lánnyal romok közt, miközben „Fakó, szemmelverő gödrével ránk figyel megannyi szemnyílás a föld alól merőn.” A népmese, az ismerte és kifejezte ezt is: „Megy egy élő megy egy holt, félsz-e anygyalom” éneklí a holdfény ezüsfekete árnyaiba burkolódzó erdőben a halott vőlegény az álmaiból elragadott menyasszonynak. És „sohasincs föld a talpunk alatt.” Bizony nem szürrealizmus ez, hanem pokoltánc. De mégsem szarvasokkal, vagy még nem szarvasokkal. Seholsem voltak, késtek a szarvasok.

A szarvasok, a lélek élet-tisztelő és ember-szerető érzései, messzjire menekültek a háború iszonyatos vérengzései elől és most nagyon lassan merészkedtek elő. Megelőzték őket, világszerte, a farkasok.

A költő a hatalom anatómiáját egy nagy eposzban tárta föl: ez a **Rákóczi ifjúsága**. Különös eposz. Versformát halmoz versformára, a Balassiverstől a Füst Milán-j szabadversig úgyszólván mindent, amire csak a magyar nyelv alkalmas volt. De nem valami korfestő „barokk” manérból, inkább a magyar vers mérhetetlen bőségét vonultatva föl a kor korlátozó s elsekélyesítő irodalmi gyakorlata ellen. Lehetetlennel határosra vállakozik: százados formákat ötvözve modernnel megmutatja a régi korszerűségét s a mai értékek forrásait. Visszapörli a magyar poézis múltját. Az egészet és oszthatatlant. A régít is, de azt is, amit tegnap temettek el a **Válasz**-szal és az **Újhold**-dal. A kuruc dalokat és Zrínyit, de a zsoldárokat és Sinka balladáit is. Petőfi tündér tisztaságát, de Weöres kígyózó jelentésváltozásokkal borított meduza-költészetét is. Ady lobogását, de Kassák kérlelhetetlen követelményeit is. És végül önmaga előző korszakát, a **Prometheus**-ciklus vérszín borzalmait és bíborlila bánatát. A magyar vers és a magyar nyelv szabad portyázó hadait vonultatja fel a felógó, lepcsés ajkú Leopold, az emberfejű vadkan majdnem mindenhatónak tűnő hatalma ellen. Az eposz Rákóczi neveltetésében s népére találásában formál a versáradat köré keretet és szerkezetet, melyben kibonthatja s szimbólummá avatja a Zrínyi sors tragikumát; a **Zrínyi halála** a nyitány, ami után, akár egy középkori világszínpadon, vonulnak vég nélkül, konkrét jelképek gyanánt hordozva a vers élő valóságát, a Habsburg-hatalom-gyötörte s ellene lázadó porok, katonák, asszonyok.

A **Rákóczi halála** Jánosy életének hét éve: az ő ifjúsága ezzel a híd-dal ívelte át a **Prometheus**-ciklus lidérc és tündérvilág meg a hatvanas évek verseit elválasztó idő-szakadékot. „Te kaptad lelkem minden kék borúját – írta évtizedekkel később, **Rákóczihoz** – Néped sorsát csontomban éltem át, mint szívet préselő orv anginát, és elhagyott a kócos ifjúság.”

S a helyén? „Munka marad, kemény hétköznapiok.” Bolyongás és el-tévedés a Mahabharata és a Ramajána végeláthatatlan dzsungelében, az elme fegyelmezett lépései ajtótól-ablakig Milton börtönében, vágyakozás Aiszkhülosz örökkék ege alá az újpesti tűzoltótoronyra néző virágos ablak szűrt fényei mögül. Vajon nevet-e a fordító is a gáláns és pikáns Lukiánosz-szal s vajjon őt is lelkesítik Pindarosz ódái? Aligha találhatnának a fordítók

jobb jelképet maguknak a Gályarabok oszlopánál, mely szerényen és elszántan áll Bocskay mellett a Nagytemplom, az ablakrácsba-szorult liceumfa és a Kollégium keretezett téren, Magyarország tán nem legszebb, de kétségkívül legmeghatóbb terén. De a fordítókért nem jön Ruyter admirális, hogy kiszabadítsa őket. És sokan úgy odaszoknak a gályapadhoz, hogy tán már akkor se mennek, ha letörtek a láncok. Mit is kezdenének a világban, melytől elszoktak, s mely idegesen és gyanakodva pislog rájuk? A költőnek persze néha-néha könnyebb is lehet a rabsága: kongeniális társ gályájára kerülve, majdnem sajátjának tekintheti a célt, mely felé homloka verejtékével evez. Jánosy Rámajánája és Miliona Vikár Béla Kalevalájához, Babits Dantéjéhez, Devecseri Homéroszához és Rákos Sándor Gilgameséhez hasonlóan immár a magyar irodalom része is.

Közben azonban eliramlik az élet, és lassan gyűlő versek sürgetik a saját sejtések kimondását. „A por száll / homokórán! Ami benned öröl, / mondd ki utolsó / hattyúdalként!” – írta Mozart ürügyén 1959-ben. A vers különben Jánossy programjának is tekinthető a következő évtizedekre: „Iszisz, Oszirisz . . . / Béke-istennő, ki rügyet fakasztasz / haldoklók lelkében is felüzlő: / **népmeséből** szőni örök Tavaszt a / Pénzsivatagra: / Nem ismerni az emberformáló nagy mítoszok és ősképek aktualitását szinte az első soraitól kezdve, de csak a hatvanas évek fölvilágosodó légkörében vált a mítikus-racionális látás versei alapszemléletévé. A **Prometheus-korszak** versei dallamain repülni / át a halálon . . .” Érezte és éreztette Jánossy költészete bosszút, a kór szegényt mind / istenné emelni, letörni Rangot, / és Sarastro egy lélek vergődő vallomásai, a **Rákóczi ifjúsága** a költő maga-befalazása népe várába, a hatvanas évek versei az emberek kolektív kötöttségeit, kínjait, kötelességeit és boldogulását mutatják meg lélekformáló ősképek fényében, vagy egyszerűen a mítosz képeibe s közérthető tisztaságába emelnek – s ezáltal föloldoznak – kimondhatatlan szorongásokat; félelmes, fájó, boldog vagy egyszerűen csak létező emlékeket. Hisz „Utunkban egyre nagyobbak az emlékek göröngyei.” Mítoszok és mesék határán járva persze a leginkább tulajdon emlékek s érzések is közössé változnak; a **Les adieux** című csodákra nyíló szerelmes ódában például a hála, az aggodás és a szeretet a jövőt menti a tolvaj Ráksasza, a halál elől Philemon és Baukisz ős képébe: „Eggyé váltunk mi már: / átjár a szél, átjár a napsugár, / s mint a hóvirágok, a rügyelvelek: / bőknek át rajtunk a tizenévesek.”

S épp így és ezáltal figyelmeztet folyton az ország gondjaira és jövőjére, keresi a modern élet ezernyi bajától elgyötört és ugyanakkor ezernyi lehetősége által kecsegtetett ember helyét a világban, a hazában. A népszaporodás fenyegető csökkenése, a gépi civilizáció és az elgazdagodás veszélyei, az emberek növekvő közönye egymás iránt s környező világuk iránt: szüntelenül vissza-visszatérő témái újabb verseinek és néha már majdnem prófitikusan hirdeti a megértés, a tolerancia, a kölcsönös érdeklődés, a közéleti felelősség és mindenekelőtt a szeretet nélkülözhetetlenségét és elsőbbségét. Azaz „kollektivista” költő, abban az értelemben, ahogyan Veres Péter használta a szót utolsó éveiben írt, eligazító tanulmányában. S akkor lett kollektivista, amikor költőink többsége, élve a hatvanas évek szépen derülő szellemi égboltja alatti lehetőséggel s szabadsággal, olyasféle „individualista” és „szürrealista” mélységek felé tájékozódott, amilyenekkel Jánossy

indulása idején az ötvenes évek elején birkózott. Nem mintha ő végleg elhagyta volna ezt a világot; az **Ophelia** – amit méltán emelt ki a **Kukorica-istennő**-ről, Jánosy legújabb kötetéről szóló értő ismertetésében Sinka Erzsébet – egymaga mutatja, hogy él benne ez a világ ma is, felejtethetetlenül. „Örül a malom, örül. Zizeg a patak, / csapkod a todra, duzzad a sodra, gyorsul az ár.” De a kerék kelepe alól az összetört test a borzalom mélységeiből a felelősséget hozza fölszínre: a tetemrehívás balladáis döbbenete ötvöződik a szürrealista képek villódzásaival. „Szándékok, jóakaratok, az, ami az emberekben csak belső indulat – rejtett lehetőség csupán. Érték csak az lehet, ami külsővé válik; a remetének nincs értéke, az aszkétának sincs, érték csak emberek között van, csak a megtestesült érzés és gondolat lehet érték, ha tárgyiságában az emberek magukra ismernek, ha igazi, korhoz kötött, de a koron túlmutató emberségük mutatkozik meg benne.” Bretter György, a nagy kolozsvári filozófus Laokoön mítoszáat értelmezve írta ezeket a szavakat, melyek tán jobban megértetik az én dilettáns dadogásomnál, miért és hogyan fordul Jánosy legfontosabb közösségi mondanivalóival az emberiség és a magyarság nagy mitikus ősképeihez és meseképeihez: a Földanyához, a Kukoricaistennőhöz, Jézushoz, s mindenekelőtt a gonosz farkasokkal küzdő s őket végülis elűző Szarvasokhoz, akikkel a mítosz sikján természetesen a madaraknak prédikáló, farkast megtérítő Szent Ferenc is azonos, de a gyilkos golyó elé álló Gandhi is, de a minden Feketéért, tehát a fehér négerekért is meghaló Martin Luther King is. A mítoszok művészete – amint azt a **Jeszenyin emlékére** című Jánosy-versről Sinka Erzsébet írta – az azonosulás művészete, s „mint a kamaszkor – kaleidoszkóp-világ, / mit sóvárogva egyre forgatunk: / mikor leljük meg benne / tűnt ifjúságunk, magunk?”

Mikor? Persze soha. A kozmikusan tág mítoszokra Jánosy költészetében a sztoikus bölcsesség rímel. „Csillag se csillag, / Hátunkra vesszük csigaházainkat.” És ez természetes, hiszen ez a szintézis Arany János és Juhász Gyula öröksége. És Berda Józsefné, akit Jánosy István, kicsit tán önarcképél is formálva emelt az újpesti hétköznapiak mítoszába: „A hídnál a lenyugvó Nap / lenge lilája játszik, / Meglódul a világ, / körhintaként lebeg, / Körükük gyűlnek / mind a kóbor ebek, / orcátlan verebek, / Az óriás-daruk mind / lengetik csőrüket, / s a vízből a sok süket / hal kidugja orrát . . . / A buldózer is tátja a torkát, / s a búsképű villamos / áramszedőjével integet, / S a költő a fényben két karját kitérve / az állatokat megáldja.”

Jánosy István

Egy tanár emléke

Elöttem arca: bölcs, kutyahű szeme,
deres bajusza, ékszerű álla, nagy,
rembrandti homloka fehérre,
és mosolya: szüreték kavargó
viháncain túl sárga, lilás, smaragd
szőlőhegyoldal, szilvasor között
ringó takarulószekér a
vérevető nap arany tűzében.
Emlékekből szőtt álmodozás. Tüdő-
vészes leányka holdszerűen fogyó
kísértet-arca. Egyre árnyabb,
s távolul úgy, ahogy elfeküsznek
jegyenyeallék árnyai a tűnő
alkonyvarázsban. – Munka marad, kemény
hétköznapi. Fiúk zsidongó
arcai. És feledés. Bolondos
nagy szurkolás: könny izzad a pad alatt.
Hány pele-, macska-, őzszemű gyermekarc
keményült jellemmé szavától.

S földreomlott letarolt reménnyel:
tarolt a Sors. De ő a Kossuth-napon,
hogy itt dübörgött teutoni tank dühe,
s országúton vonultak árnyak,
s dőlt el a gyenge: megálljt kiáltott,
mert a kimarjult, sanda, kaméleon-
korban komolyra vette az ős Ne ölj-,

Ne árts-parancsot egyszerűen,
mint a nap egyszerűen sugárzott
a Marcal-menti földek arany-bíbor,
s harmatbaszótt, zöld csikaira, ezüst,
bolyhosfejű fűzfákra, néma,
jó legelőkre, kövér gulyára.

Testvére mind megholt. Legutószor Az,
ki csak adott, csak önmaga roskadott –
görbült anyó . . . Vele beszélget,
s jár az akácaszegett dűlőkben,
és látja égbenőtt, bekötött fejét:
már együtt lépik végig a temetőt,
élő, halott . . . de vén fej, új kedv:
zsondul a szelleme kék tavaszba.

1959.

A nagy karnevál

Gyurka öcsémnek

Vörös és zöld-lila neonfények játéka,
fénykígyók vonaglása az utcakövön . . .

Menni, menni, menni, menni.

Mennyit bolyongok így.

Felkeresem emlékeimet.

Havazni akar, de nem tud.

Feltámadnak a halottak

százsín-kockás harlekin-ruhában,

s körülöttem ólálkodnak:

végre velük törődjek!

Pilisi, te komolyszemüvegű,

ál-blazirt, csupaszív proletárfiú,

most nélküled járom a régi bomba-szabdalt utcákat,

csak a szél fú át a csontjaimon.

Együtt éltük a nagy Vér-karnevált,

s most báriumtól puffadtan fekszel a túlvilág műtőasztalán
egy nő miatt . . .

És Zsuzsó, te, cinkearcú,

korompillájú, bársony-tehén-szemű,

látlak kis vargánya-irhakabátodban,

jössz velünk sárban, fagyban konok-híven . . .

Most jut eszembe, Veled sose táncoltam,

a többi lánnyal, minddel . . .

Hol vannak azok is?

Szitakötők, hova röppentek akácavirágos éjben?

Ötvenemeletes házak kősvatagában,

te, cinkeszemű, mért ittad le holtig magadat,

s mért nyested át ereidet?

S hol van a híd karfáján sétáló Vérfagyasztó,

s hűségese atyai árnya, a hű Kutya?

S réghalott Schumann, szélzúgás-dallamaid miatt

sokáig éltem-hittem: hogy a Te lelked tért vissza bennem,

míg harcoltam Chiarináért, a láng-ég-naphalszeműért

– Rajnába húzott a Napszikrás tavasz . . .

Egy Á-húr csengett fülemben, őrltként vertem a zongorát . . .

Nézzétek, színekockás harlekinek,

én, a zárt versformák fegyverkovácsa,

már csak ilyen sorokat írok.

Széthulltak az emberek, mint a szökőkút tűzezüst vízindái,

s nem tudom összefogni markomban őket . . .
 Pedig nagyot álmodtam:
 Minden világ szegényeit, társtalanjait,
 akik társ után sírnak, loholnak,
 meghívni egy nagy Álomkarneválra,
 hol mindenki társra talál szíve szerint
 csillagpókszötte kristálykupolában – óriás ringlispil az Ég
 küllösen szétfutó szivárványszalagokkal,
 s a forgó fókuszban
 kisdédét szeretné egy anya bepólyálni,
 de a kis vadóc mindig szétrúgja a pólyát.
 Fecskék szállnak körülötte dalolva:
 „Ez lesz minden gondja a világnak,
 mert a fecskék fészket rakni vágnak!”
 S a repülők is a fecskékhez csatlakoznak,
 s forog a kék ringlispil; hullámmzó lovakon gyerekek lovagolnak:
 kocsiztatják a napkorongot győztesen.
 S körül a görög kardalok, templomok, vázaképek
 szép ritmusával táncol mindenki halban:
 kék világban szépen élni, szépen mozogni, szépen cselekedni –
 ez az egyetlen Törvény!

Öcsém, kivel alig beszélhetek, mert annyi a munkád,
 hát építsd egymásután a magasházakat,
 a Legszebb Ritmussal helyezd a Térbe,
 színezd ki szépen, szivárványszínekben:
 készíts helyet a Karneválnak!

1960.

Hviezdoslav-hoz

Néha elvágynom oda, hol születtem,
 hol tintazöld Ég-fa-magas fenyők
 zúgnak fejünk fölött, s a szürkületben
 csúcsok tűnnek: némán emlékezők,

hol enziánok, órjas margaréták, –
 hol a szurdokból gyógy-forrás buzog,
 a faházakon hímes ősi minták . . .
 benőtt ösvényen kis számár szuszog.

Völgyekben templom ékszerűl fehérlik;
 benn őz-szemű, melázó Máriák;
 arcukra véste a mester, a régi
 – kimondani nem tudva – bánatát.

Autón hazatérő TSz-parasztnők
ajkán fölcsendül még az ősi dal
és vasárnap föllobbannak a kendők,
réklík: sugárzó száz virág rivall.

Ott a városnak ugyanaz a szíve,
mint a falunak – egy lelket beszél:
a főkötős mamát a város szépe
nem szégyenli – varázsa benne él:

hanglejtésében, pajkos mosolyában –
és a művész is róla álmodik.
Erdőn látom főkötős dédanyámat,
szánkó viszi a kékes alkonyig.

Szánkó visz engem kékes alkonyig, benn
mint film fut a múlt vissza: nagy szelíd
fenyőzugasban, vég testvéri csöndben
összebújnak magyar és szlovák őseim.

„Embert többé ne bántson, öljön ember!”
– ezt sikoltják Véres szonnetteid...;
harminc éve, öntépő gyötrelemben
zúgták Prometheus-szonnetteim.

Magyar vér is folyik a Te ereidben.
Szlovák vér is folyik az én ereimben.
A Te szellemedben és Arany szellemében
testvérré egyszer itt összebékül minden.

Brunszvik Teréz szelleme válaszol a személye körül föllángolt vitára

Ha már a kérdés fölmerült most, holtom után száz évre,
bizony már kiválthatom: lelkem, testem Övé volt.
Fuldokló csillagomnak Ő lett sámán-vezére.

Oly gyötrelmesen titkoltam . . . Szürke, szegényes szellemem
percre tán fölizgatta Őt . . . Vagy mért ajánlotta nekem
a legfélénekbb vallomást: halk örömét a könnyeken?

Szelleme szellememet magába nyelte teljesen.

Miért maradtam vénlány? Miért áldoztam szegények,
s lányanyák csecsemőinek minden időm és életem?

Vagy miért neveltem volna kis unokahúgomat
egy mártír-forradalmár hősi hű szeretőjének,

honlányok képzőjének, kit majd holttá fojtogat
Kufstein nyirok-szakáll boltja, ölte szuvas tüdejét,
arasnyi kis idejét hiéna-álmokba oltva?
Mindezt mért tettem volna, ha nem Ö nekem az Ég?
Hogy sarjam született tőle? Vallani erről oly nehéz.
Teleki Blanka és László, Lövei Klára, Karacs Teréz,
e lelki gyermekeim mind: dallama testöltései!

Két arckép

1. SCHUMANN ROBERT

Rajnába húz a napszikrás tavasz . . .

El az emberektől! Bensőm,
amely nekem a Minden-egység,
csak gúny, kénkö, vitriol nekik.
Zárd el a filiszterektől,
de zárd el kedveseidtől is,
kik nem, mint te, a sértett kagylók
gyöngy-izzadó kínjára születtek.
Csókodba lúgkő ne vegyüljön!

(csellóverseny)

A cselló bűg, a búcsú-bűvölő.
a lélek merülő bűvárharangja,
léleké, ki érzi: hiába
ölti föl évről évre a tavasz
csörgős bohóc-álcáját . . .

Merülve önlelkem bűvárharang-végtelenébe,
rohanok a Rajna húzó habja felé a gyerekkori
Álomkert felé, Klára-Loreley felé, húz, húz
át a korláton, hogy a test
végre lebeg, angyal az angyal mellé . . .
A szél égbe fújja a fürtöket, a vízben kettős
halpikkely-comb fonódik körém és
hűs csókja csitít . . .

(Egy mord halász)

odaavez, kifogja; de lelke nincs, már csak a cselló
bársony bűgása bong és húz, búcsút
mint a kékülő múlt)

(hegedűverseny)

A Fekete Sárkány torkában
a sötéten át is ott vakít
ölembe hanyatt homorítva
lehanyatló fejével hídív, álom-hosszú csűdjeivel
Klára túlnyurga teste
(föltépve fekete ruhája):
mint csellón, játszom a húsán

Angyal-ifjú lettem: az evangelista János,
s közben ugyanő ugyanakkor
ott áll a Fehér Sárkány torkán belül a
láng-ablakú gótikus főhajó
egybefolyó szivárvány fény-bóbitáiban,
földigérő vízikék, sokredős kristályingben
ott áll a közép felé magasodó
orgonasípok előtt a szélső angyal
ragyogó kisgyerek-arccal,
gyerekes fűrtjeivel
elragadtatva nézve előtte
a keresztboltból lecsüngő görcs-ín feszületet,
s énekli a Bach-mise
Incaratus-át és **Crucifixus**-át,
s hátul az orgona sípjai mind,
kristályvízesés, peregnek fűrtjeire.

Ifjúvá lett János
mint hegedűt tépem, zúgatom Klára testét,
pizzicato csipem a húsát:
lássa a kín, s a kéj valódi arcát,
lássa, mi választ el
tőle és testemtől örökre.

2. FERENCZY BÉNI

(Még halála előtt írtam)

Ametiszt-kristály áttűnő arca
szinte már anyagtalan;
aquárium-hal-fátyolos szeme
túlról néz vissza a harcra,
melyet még vívni kellene
annak, ki él még,
de ő már béna a szóra, a harcra,
visszanéz onnan, hol még nincs árnya a fáknak,
s kisdedvivő anyák csupaszon járnak,
putto-kisfiúk ágakon másznak,

ág-vézna kamaszok álom-tó szegélyén
 kagylókkal kacszának:
 cölin ég előtt arany a testük;
 hol a gond mélyutait hiába keressük:
 az ölelést, ártást, bánatot;
 onnan túlról néz, pedig még él:
 teste Jób-kínok hatvány halmaza,
 annyit panaszol verdeső-fecske-szeme,
 annyit szeretne mondani,
 s csak igen-nem a szava;
 szüntelenül csak ujjai járnak,
 s mint gyermek talált kincseit anyjának,
 úgy hoz elibénk árny nélküli fákat,
 kisdedeket, sugár anyákat . . .
 És mi nyűgünk feledve kiáltunk:
 hisz épp ez, amit gyermekként láttunk,
 s holtunkból tápáskodva így élni sóvárgunk!

E faunos-pásztorlányos maszkabálon,
 ami lehetetlen:
 az Időt pergesd vissza,
 míg árnyék-testünket az álom,
 a kisdedkor fölissza,
 hisz csak a szelíd, a tiszta
 lép túl a Halálon.

Rákhel

Oh nem azokat siratom én,
 kiket Heródes megölt, nem!
 Oh azokat siratom,
 kiket testemben vittem el
 döcögő villamoson.

Az orvos csóválta fejét:
 – Negyedszer már? Nem volt elég?
 Az ember erre mit felelhet?
 Koszos albérlet. A fiú kellett.

Dunán evezés. Lángpikkelyek
 qyémánt-diadémja. Kazánmeleg.
 Mint karcsú nyest
 olyan a testem.
 Kecses fejest!

Korbácshideg – ahogy a vízbe estem.
Arcán száz fénybogár van.
Csókolni kezdtem.
Szempilláján
hogyan futnak a cseppek!
A cseppek miatt megkívántam.

Nincs már.
Pedig mint fecskefióka
úgy várta a szájam:
– Azt álmodtam, gida evett kezedből.
Anyátlan volt, te neveltetted föl.
Gidát szeretnék tőled.
– Kis buta srác, eredj a francba!
– te csilla szajha! –
Hullára berúgott,
s megrugdosott.

Többé nem láttam.
Maradt csak a verkli:
reggel fölkelni, tömött buszon
tolakodni, ökrenden.
Öt dupla, ötven cigaretta.
Hulla:
dolgok közt eldologiasulva.
Éjjel ruhástul az ágyon.
Újabb fiú? Már nem kívánom.
Az is csak olyan már,
mint az öt dupla, ötven cigaretta.
Maradtam volna otthon a tanyán.
„Szaladj” – regirelt volna anyám.
Tehén, malacok, pletyka, sár –
egyhangúbb ez se lett volna már.

Ki megrugdosott azon az esten:
még azt szerettem.
Már azt hittem, ő lesz gyerekelem:
mackómnak becézhetem.

Szitakötőszárnyú ötödik angyal –
ő is elment a négy után.

Két sci-fi-álom

1.

A tengerparton, ahol valaha
meztelen lányok táncoltak, fürödtek,
most, hogy elszállt a vörheny-éjszaka,
hegynyi páncél szörnyetegek nyüzsögnek:

vasaló-, lapát-, tölcserforma hajók
– rajtuk rákolló csápok lengenek.
Mély, tompa zaj –
s egy rozsdá gomba-felhő föllebeg.

Minthogy a szárazföld étket nem ad már,
a tömeg a tengerparton tolong,
– a szemesebbje csónakon feszeng, vár:
hol bukkan hal. Egy-két bolond
kézigránátot szór a vízbe, rája
hassal föl halak fölfehérlenek;
rácsap a tömeg egymást taszigálva,
halhoz csak ő nem jut, a kis öreg,
kit mindig félrelöknek – 3 napja
nem evett már – és tovább élni fog,
mert aki a fertőzött halat befalta,
most boldog – félóra múlva már halott.

De hajtja őket enni életösztön
és hajtja őket élni a Halál.

2.

Megszállták a várost
a csészealjások:
mint megannyi lassú csótány,
mind itt tolong, mozog.
Az utcára kimenni
nem mer már senki,
csak az ablakból lessük,
hogy mocorog sok lomha testük.
Ím most gyakorlatoznak,
nagy monstrumokat hoznak:
darukat, földgyalukat,
s mindenre reábogoznak
motoros propellereket.
Mint száz ágyú, fölugat,
robban, döng a lég:
a sok acélszerkezet
egyszerre repülni kezd:
mind felénk!
Amott egy óriási folyami kotró
görögve légbe hussan,
mint óriás kotló,
csapong, kárál, csörög,
majd szörnyű impetussal
aláztyörög. –
Egy villaházra esett.

Alatta látni lehet
 az agyonütött embereket.
 Mind újabb szerekezet repül,
 s az ablakból bámuljuk
 tehetetlenül.

A nagy nosztalgia

Évek múlva lendülve, hullva;
 bukásaimon tanulva
 nem vágyom vágyani semmi törtetésre.
 A homokóra int. Egyik szép célom
 a eltűnt ifjúság megkeresése.
 Tehénszemű Évámmal napokon át
 csak napoznánk, s nem hordanánk ruhát.
 Mellettünk csepűhaj-oroszlán játszadozna,
 ki húst nem eszik, tehéntejet szopik.
 Fő gondunk lenne, melyikünk bogozza
 ki a kígyó csomóit, melyet itt
 kacajunkra karéjozott,
 s körülöttünk száz madár, s gyerek mozog.
 Vágnánk a lombot, művelnénk a dombot,
 s fülelnénk félve, ha a felhő bongott.

Fölöttünk nem komor, jogász Atya,
 mely fákat tilosnak jelöl, hanem
 négykézláb-, őstehén-szemű Anya
 lecsüngő kecske-csöcseivel,
 mely minden állatnak elérhető,
 s mit megszophatnánk gyermekként mi is.
 Ő a Tető, a nagy Emtető,
 a mindent újra kezdeni engedő,
 s a Vitorlás, mely a túlpartra visz.

Két sci-fi-álom

Duba Gyula

A szlovákiai magyar novella

I.

Irodalmunk – gyakran úgy tűnik fel – a várokozások és lehetőségek, a beváltatlan remények, a nagy tervek és lelkes írói programok irodalma. És vannak már-már misztikus műfajai, amelyeknek a problémája állandóan ott vibrál az irodalmi köztudat felszíne alatt és feszültségben tartja azt. Az egyik ilyen műfaj a szlovákiai magyar regény. Ez a regénytípus Fábry Zoltán dédelgetett álma volt, egyre a megszületését várta, útját egyengette, külső és belső jegyeit fogalmazta és minden új regényünket a várakozás boldog szívdobogásával vett a kezébe – talán itt van, megszületett! –, hogy annál csalódottabban tegye le: ez még nem az, nem az igazi. Fél évszázad során mitosszá nőtt a szlovákiai magyar regény fogalma, mondanivalója közüggé vált, etikai tartalma közvetve százszor megfogalmazódott, beszéltek róla, várták és már-már látni vélték, de eddig még senki nem írta meg. Várat magára, eszménye csábítóan int felénk a megvalósítandó feladatok messzeségéből. Talán azért is várat magára, hogy a jelentkezése végül is annál örömtelesebb és jelentősebb legyen vagy azért, mert az építőanyagul szükséges igaz felismeréseket és esztétikai minőségeket még nem érlelte meg számunkra az idő. Szép és nagy lehetőség marad hát, irodalmunk csábító „kék madara”.

Hasonló – bár más értelemben – a helyzet a novellával is. A szlovákiai magyar novella is vajdó műfaj, önmaga létét keresi. Van, itt él közöttünk, ötven éves múltját antológák és kötetek sora bizonyítja, de nyugtalanítóan ingadozik, koronként elfogyini látszik, elerőtlenedik és megkérdőjelezi önmagát. Máskor meg zajosan feltámad hamvaiból, nem fér a bőrében, vadul tusakodva önmagával fesegeti önnön kereteit és magába akarja kebelezni a világot. Nincs könnyű dolga, elhihetik! Fábry írja a Harmadvirágzásban, hogy „A novellának nincs elmélete, nincs olyan értelemben és bőségben, mint mondjuk a regénynek, a drámának, a költészetnek.” (267. old.), általában sincs, de nálunk különösen nincs. Tudomásom szerint az említett tanulmány az egyetlen elméleti írás a szlovákiai magyar novelláról – s a novelláról általában –, s ezt is a szükség szülte, bár a Fábry-i gond és igény végül is ragyogó gondolati értékke nemesítette. A novellával szembeni tanulmányírói vagy szerkesztői álláspontunk az, hogy megírjuk – illetve ismertetjük – a környezetét, a valóságot, amelyben születik. Esztétikumától jobban érdekel a társadalmi háttere, a politikai szerepe fontosabb számunkra, mint a stílusa és a művészi színvonala. Antológiáink bevezetőiben – a múltban és a jelenben – annak a ténynek a különféle vázlatát olvashatjuk, hogy a szlovákiai magyar irodalom van, hogy milyen körülmények között van és hogy milyen jellegű. Esetleg: mik a célkitűzései. Szó esik közben az íróról is, de a novelláról alig. Talán olyan elgondolás jegyében történik mindez, hogy beszéljen önmagáért a novella, s ezt az indokolást el is lehetne fogadni, ha... ha a szlovákiai magyar novelláról, elméleti szinten máshol esne szó. De nem esik. Vagyis nem esik róla szó az elemző tanulmány, a műfaji jegyeket és értékeket kereső kritika vagy az elméleti tanulságokat összegezõ esszé színvonalán. A jobb híján kritikává testesedő recenzió nem az, amire a mi novellánknak szüksége lenne, neki elmélet – vagy elméletek – kellenének. A jugoszláviai Híd 1971. 1. számában Esztétikai gondolkodásunk történetéből cím alatt összegyűjtötte irodalmuk esztétikai – elméleti örökségét, amely a maga körülhatároltságában is gondolatgazdag és értékes hagyomány. Az Irodalmi Szemle ilyen számot – irodalmunk beállítottságára jellemzően – aligha tudna összeállítani, elméleti irodalmunk nagyon szegényes. Ne becsüljük le ezt a

hiányosságunkat, mondván, hogy a novella, az irodalom az elsődleges, s az elmélet csak a nyomában járhat. Az elmélet nélküli irodalom megjegyzem, hogy nem irodalomtörténeti jellegű, de művészetfilozófiai és esztétikai – felfedező igényű irodalomelméletre gondolok, légüres térben mozog, mert nem ismerheti önnön valós és korszerű értékeit és nem tudja levetközni megcsontosodott és elavult hagyományait.

II.

„A magyar elbeszélés konzervatív műfaj. Aki eget akar rengetni vagy a külföldet majmolni, írjon verset vagy tanulmányt; az elbeszélés földön jár, nem cibáltatja magát a kor-áramoktól. A magyar elbeszélő azt tartja, ahogy van élet, van elbeszélés, s amíg le nem hordják a magyar életet, az elbeszélés sem állhat tótágast. Ki így, ki amúgy, végül is az élet diktál, s nem mi az életnek. Betelepítének valami új díszszerjét, a magyar elbeszélő megnézi és mosolyog; bízik benne, hogy kivész. Lám a magyar tyúk is kibőjtölte a vörös angol telepítést. Poe Edgar novelláit kalitkában ide lehet hozni, de tessék megnézni, mit csinál belőlük a magyar klíma.

Nem csúfolódásból írom ezt, respektusból inkább. A magyar novella jól begyökeresedett az életbe, s nem lehet jelszavakkal egykönnyen kiirtani. Naturalizmus! úgy rázzuk ezt a szót, mint a füstölt. A magyar novella azonban sosem volt naturalista, s ha mindig naturalista marad, az se baj – a spanyol is az volt háromszáz évvel a naturalizmus előtt, s naturalizmusának köszönheti életerejét. A virágnak itt szagának kell lenni – ez a magyar elbeszélés hagyománya, aki elérte, hogy a tolla alól élő színekben támad az élet, az keresztelhet, üvegházazhat; aki azonban az üvegházon kezd, az a magyar novellairodalomban gyanús jövevény. „(Németh László: Két nemzedék. 424. old.) Lám, novellánk mély és szívós gyökereket szívja táplálékát az irodalmi valóságból, mely gyökereket még ha akarná is, nehéz lenne elszakítani anélkül, hogy ezzel meg ne kockáztatná elsatnyulása lehetőségét. S miután eszébe sincs eltépni önnön gyökereit, vidáman – s tegyük hozzá: a kezdet kezdetén eléggé dilettáns szinten – élteti tovább a hagyományos leíró stílust a harmadik személyben elbeszélte történetességét, a kronológikus időrendet, a mesészerűséget. Tényük ehhez hozzá Szalatnai Rezső megállapítását: „a cikk – irodalom országa vagyunk” (Szlovenszkoí magyar lírikusok. Előszó. 1936.), és kirajzolódik előttünk novellánk helyzete a huszas évek elején: hagyományéltető. szórakoztató napi sajtószerűséglet, valódi irodalmi ambíciók nélkül. A dilettantizmus szabad vadászterülete. Aki ki akar tűnni, nagyot akar tenni, tekintélyt szerezni, „irodalmat teremteni” vitanakket írjon, új tanokat hirdessen, hadakozzon. „Irodalmunk ritkán volt irodalmi természetű. Rendszerint politikai gondolat vezette” olvashatjuk a már idézet Előszóban. S az éppen megszülető és önmaa köré tekintgető szlovákiai magyar novellában tovább élnek a gyönyörű, álmatag arófnék és hercegnasszonyok, szertelenül duhajkodnak bővérő vidéki magyar urak, szenvedve éli csodálatos életét a magyar felsőosztály, csenevészességében is pompázni akaró, anakronisztikus virágként tovább virul a vidéki amatőrirók tolla nyomán a századvéa és a századelő. Egy új nemzedéknek (Fábry György, Forbáth, Földes, Darkó, Morvay, Vozári és mások) kell jönnie, hogy bekövetkezzen a „más-só – érzet kora” (Szatvko Pál terminológiája), hogy novellánk új gyökereket eressen a valóságba, korszerű életérzéssel teljen meg és hitelesebb valóságsemléletnek kötelezze el magát. Amíg az előző években dilettánsaink és emiáránsaink a hagyomány és korszerűség látszólagos ellentétpáron vívtak véres vitákat és itak teli tömérdék mennyiségű napirt, a feltörő nemzedék egyszerre meghirdette és megvalósította az új igazságot: hagyományainkat felülvizsgálva legyünk korszerűek! Termékeny korszaka volt az irodalmunknak, az eszmék és gondolatok örvénylésének és összecsapásának a korszaka, az enyvetemes igényű és haladó irányzatú írói programok születésének az időszaka, reális helyzetfelmérés és szociális lényegű tájékozódás kora. Ezekben az években (1924–29.) a szlovákiai magyar író és költő elszántan szembenézett a valósággal, levonta a helyzetéből adódó következtetéseket és tényeket, felmérte lehetőségeit és ezeknek megfelelő, sajátos és önálló utakat keresett. Ezen évek irodalmunk önállósodásának az első időszakát jelentik, az egyéniesedés valóráválását, az öntudatra ébredés korát, melyet a harmincas évek elején egy „kritikai korszak” (Szatvko) követett. Az új jelszó a „nem mind arany, ami fénylik” analógiáira: nem minden irodalom, ami megjelenik! Az új jelszó: igény. Irodalmi igény, művészi igény, színvonal. Még ez is eredményes és jelentős korszaka irodalmunknak (1929–33.), de utána már a lendületvesztés, a progresszív szenvedélyek összecsapásának a vége és a szélszokadozottság ideje következik, az írói elmagányosodások és az érdekcsoportosulások valósága, amikor ilyen kérdések oszt-

ják meg az írói frontállásokat és tartanak fenn még gyenge sajtóvitákat: van-e sajátos szlovákiai magyar irodalom vagy csak egyetemes irodalom (művészet) létezik? Akadémikus kérdés, a komformizmus és a társadalmi érdektelenség biztos jele.

A novellának használt az évtizedes társadalmi forrongás, zárába szökkent és kivirágzott, már sajátos arculatra törekedett és végeredményben meg akarta váltani a világot. Aligha van még novella, amely annyira központi problémájával fogadta és valósította meg az emberi jó kultuszt, az erkölcsi nemesség dicséretét. A novellahősöket az adott pillanatban „valami megmagyarázhatatlan, furcsa érzés” fogja el, amely nem más, mint a szeretet romantikus előlétele a felkűkőn, és kényszerítő szavára a hősök megbocsátanak, nemeset cselekszenek, belátják önnön és embertársaik esendő voltát, bűnös gyengeségeit, felülemelkednek rajta, elnézik és igazi hősként gyakorolják a nagylelkűséget. Az emberi jószág hétköznapijait idézték meg ezek a novellák, a drámai helyzetbe jutott erény válságát mondták el egyszerű és szívmelegítő történetek formájában és a legtöbbjük az etika szolgálatába állított, morális tanmesévé sikerült. Valahol itt kezdődött irodalmunk pedagógiai és térítő jellege. Az elbeszélések erőssége és lényege mindenképpen a cselekmény, a történés volt, gyenge oldaluk a lélektani kidolgozatlanúság s a vele együttjáró, az irodalmi felépítettség, a komponáltság hiánya, formahiány. Ennek az elbeszéléstípusnak a stílusát az előszóval elmondott történet formajegyei inspirálták: az ismertető – leíró beszédforma (társalgási nyelv) és a kölcsönös emberi érintkezés bonyodalommentes dialógusai. Az érzelmi, illetve drámai tartalmat a történet (fabula) hordozta. Egy általános polgári humánusmegértés és etika fűtötte ezeket az írásokat a világ jobbátételéért folytatott küzdelmükben. Hősei többnyire létbizonytalanságba került hivatalnokok és köztisztviselők, birtokosok, állás nélküli orvosok és polgárok, a szlovákiai magyar középosztály megrendült képviselői, akik jóhiszeműen, bízva az általános emberi erkölcs erejében és hozzá igazodva éltek át kisebb nagyobb tragédiákat. A nép is szerepel ebben a novellatípusban, a parasztok, kézművesek és munkások, és indulati hátszágában, művelőiben. Harcos novellairódalom született így, amely determinálta tükörben mozogtak és történeteik egyedi voltán túl egy egyetemes, morális törvények szerint változó irodalmi valóságban érvényesültek.

Ennek a morális elbeszélésnek a jószándékú és közelebbről meghatározatlan felelősség-érzettel átitatott talajából nőtt ki a szociálisan elkötelezett novella, amely már nem általában a világot, de konkrétan a társadalmat akarta megváltani, megváltoztatni. Alakulására és célkitűzéseire feltétlenül hatással voltak az emigráns írók, de valóságsszemléletében és tematikájában a népi – paraszt valósághoz kötődött, a „másság – érzet” felismerését követő, falufelfedező törekvésekhez igazodott, proletár – munkás vonatkozása kevés (Dömötör Teréz). De a szlovákiai magyar falu és népe egyre színesebb és teljesebb életre ébredt ezekben a novellákban, s a faluval együtt a föld, a paraszti munka és a természet romantikája, az egyszerű emberek hétköznapijai, azoknak a sorsa és szenvedése, akikről Fábry Zoltán így írt: „A szürkeség, a senkik és semmik valósága a legmélyebb mélység.” Mórícz Zsigmond és Szabó Dezső népszerűtetének hullámsága láthatóan és termékenyen munkál novellánk érzelmi és indulati hátszágában, művelőiben. Harcos novellairódalom született így, amely nyomor és sorsvallás mélységeiből egyre bányásztta elő és hozta felszínre a szenvedés és nélkülözés drámáit, az igénytelenség és esendőség könnyesen mosolygató vagy kiáltva riasztó tragikomédia, a megfáradt kiútatlanság könnyecskéit, hogy felrázza azokat, akik nem látnak vagy nem mernek látni, megsejtik, hogy a valóság dermesztő és kényelmetlen. Egy kissé romantizálódott is az emberi szenvedés, életvalóságából néha „jóra vezérlő kalaúz”, tanulság lett, itt-ott a novellák kérgén hamis könnyek gyöngyfűzére csillogott hamisan és szentimentálisan, de a jelentős részük kibírta az idő próbáját. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy mindkét fennebb vázolt novellatípus agitatív, meggyőző jellegű és szándékait nem is tagadva, egyenesen tör kitérőt célja felé; az első típus az általános erkölcsre és időtlen humánusra, a második a szociográfia tényfeltárási eredményeire (tényirodalom) és a társadalom megváltoztatásának az igényére támaszkodik. A morál-novella csattanóul az erkölcsi tanulságot domborította ki, a szociális ténynovella a nyomor és kiszolgáltatottság vízióját formálta hatalmas felkiáltójellé. Irodalom mindkettőből ott született, ahol a szerző tehetségéből futotta formát komponálni a mondánivalójának. Régi tapasztalat (de újabb is a sematizmus révén), hogy az agitatív szándékú írás gyakran külső szempontokat választ magának irányadóul és elhanyagolja a belső, irodalmi törvényszerűségeket. A szlovákiai magyar irodalom eredendő ambíciója „elmondani” az életet, a sorsot (van mit elmondania), míg a korszerű irodalom (de az irodalom általában) építkezik, megtestesít, úgy tüköröz, hogy a tükörkép, melyet nyújt, maga is valóság, elemi konkrét és egyszeri léte világunk egyik össze-

tevője. Az irodalom sajátos szervezet, önálló test, melyet csupán öntörvényűen – mondhatnám: öncélúan! – lehet megvalósítani. Vagy mondjuk így: megalkotni. Az írás – mesterség, a művész (író) az „alkotó” jelző nem istenhez (A teremtőhöz) méri, hanem a kézműveshez, a mesteremberhez, aki nyersanyagból esztétikus és hasznos tárgyat teremt. Az első köztársaság szlovákiai magyar novellája csúcsaiban elérte azt a színvonalat, amelynél az írói munka terméke már alkotás. Fejtegetéseinket összegezve nézzük mit mond az okos és művelt polgár, Szvatkó Pál novelláinkról: „Ez nem az uralkodó nép művészete, ez a mélyben eltömeg csendes és ijedt, néha lázangó és néha elkéseregett panaszokdája. A ragyogó individualizmus helyét a szürke, de etikuss kollektívizmus hangja foglalja el...” „A nyegleség, a cinizmus, a fölényesség, a privát élmények befolyásolása háttérbe szorul benne.” Valóban, a Szvatkó által szerkesztett antológiában (Szlovenszkói magyar elbeszélők. 1935.) melyből fentebb idéztünk, alig találunk énformájú elbeszélést, az írások szinte demonstratíven hangsúlyozzák az objektivitás igényét. A novella feltár és világgá kiált. Szórakoztatni alig akar, bár a válogatáson érezni a válogató szerkesztői elvét: lehetőleg elkerülni az erős szociális tendencia érvényesülését a kötetben. A jó szlovákiai magyar novella úgy tükrözi a valóságot, hogy egyben fel is használja felelősségtudata kielégítésére, elkötelezettsége bizonyítására, felhasználja közössége valóságát ugyanezen közösség javára és érdekében. S ahol ez sikerül neki, értékes és időtálló irodalom születik, amely ma is példaképünk lehet. Nevekké is jelezhetném a minőséget (Darkó, Egri, Jaczkó Olga, Sándor Imre, Selleyi, Tamás Mihály), de írásom szempontjából elég, ha egyetlen novellán próbáljuk elemezni a szlovákiai magyar novella formajegyeit. Írója: Selleyi József, a novella címe: Lósorozás Gádoroson. Fábrý Zoltán remekműnek nevezte: Gádoroson lósorozás készül s a környék tönkrement és nyomorgó parasztjai el akarják adni gebéiket a katonaságnak, de egy hetes idegtépő készlődés után kiderül, hogy amennyire utolsó lehetőség a parasztioknak a sorozás, annyira mellékes és közömbös tevékenység a sorozóbizottságnak, s végül botrányba fúl a sorozás és elmarad – ennyi a történet. De a valóság, melyet művészi erővel felmutat, ettől sokkal döbbenetesebb és sodró erejű.

A novellát elemezve mindenekelőtt valóságghűségére kell felfigyelnünk. Selleyi tárgyilagos és pontos mondatokkal beszéli el a falu hétköznapijait, melyeket maga is élt és bizalmasan ismert. Képei, hasonlatai mögött érezzük a tökéletes tárgyismeretet, leírásai mélyén ott áll az átélés biztonsága. A falu valósága jelenségekből és tárgyakból áll, Selleyi megmarad ennél az elsődlegesvalóságnál, apró részeteiben, mozzanataiban ragadja meg, és erre építi fel a tudat – a paraszttudat – elvonatkoztatott képét, mert a falu drámája a parasztk tudatában érik meg és csúcsosodik ki vértékül tragédiává, de hiteles kellékei és kíséző jelenségei mindvégig a tárgyak és apró életjelenségek. A novella nem tér el a Németh László fogalmazta magyar novellától, „a virágnak itt szaga van.” Színeit filmszerűen, villanásnyi képekből és mellékesnek látszó eseményekből építi fel írója, amelyek azonban mind a csúc (Fábrý: a novella pontja) felé mutatnak és a feszültség növekedését magyarázzák és segítik elő. Ugyancsak Fábrý mondja, hogy „a novella nem az elmélkedés, nem a reflektálás, a meditálás színtere”, nos Selleyi néha mintha megszegné ezt a szabályt, itt ott megjegyez valamit, kommentál és elvonatkoztat, következtetést von le, felvilágosít vagy magyaráz, de ha jobban megfigyeljük, látjuk, hogy meditáló részlete a faluközösség tapasztalataiból nő ki s mint ilyen, része az elsődleges valóságnak, szorosan rá vonatkozik. Ezek a részletek azt a célt szolgálják, hogy az író a jelenségeket a paraszttudat oldaláról is megvilágítsa, egyéni véleményeivel eredeti színben tüntesse fel és stílusát egyszerűvé, eredetivé tegye. Az öncélú bölcselkedéstől vagy a terjengős kommentálástól eleve tartózkodik, írói ökonómiaja lényegretörő és szigorú. Eszre kell vennünk azt is, hogy Selleyi, a parasztíró – költő. Stílusát szűkszavú pontossága ellenére is át meg átszövik a lírid elemei, a képek és hasonlatok, metaforák és megjelenítések. Képei egyszerűek és komorak, hasonlatai a drámaiságot erősítik. Ehhez járul hozzá az író parasztlelkülete, amely képessé teszi őt arra, hogy a mélyen átértett valóságot balladai egyszerűséggel, a sorsszerű beletörődés objektivitásával és komor pátoszával mondja el. A Lósorozás Gádoroson művészi és néprajzi értelemben is hiteles próza – ballada, melyben a tragédia nem pusztulásban és könnyben csúcsosodik ki, a novella nem válik felfokozott, expresszív sikollyá, hanem súlyos és megárazó emberi panasszá: ennek így kell lennie. De az olvasóban, a jó agitativ novella módjára éppen az ellenkező szenvedélyes gondolatot ébreszti fel: ennek nem szabad így lennie! „Az őrnagy lovaglóostorral a csizmáját csapdosta, lenézett magasságából az emberkékre és elmosolyogta magát.” Isten mosolyoghat ilyen lenezőn és fölényes megértéssel a porszem-

nyi emberre: ennyi a tragédia. Lírai realizmus, mondja Fábry a novelláról és tanulságul hozzátesszi: „A lírai realizmus alapfeltétele a való, a valószínűség . . . A lírai realizmus: a realitás költészete.”

III.

Könyvesboltjainkban 1961-ben megjelent egy „lehangoló . . . hasznos könyv” (Fábry), nem váltott ki különösebb hatást, gondolatgazdag és szenvedélyes vitákat sem hívott életre – megcáfolva ezzel a szerkesztői elképzelést és várakozást is –, irodalmunk aránylag visszhang nélkül tért napirendre felette. A könyv egy próza antológia volt, Turczel Lajos válogatta, a címe: Szlovákiai magyar elbeszélők. Hogyan lehet egy könyv egyszerre lehangoló és hasznos? Az antológia azzal a ténnyel érdemelte ki a Fábry-i jelzőt, hogy a szlovákiai magyar novella területéről alig tudott felmutatni számottevő eredményeket – s egyben rádőbbsített, hogy nincsenek eredmények. S ezt Turczel is tudta, mert a válogatás elé írt bevezetőjében ezeket írta: „Ha azt akarjuk, hogy novellaírásunk a mai általános, de hitünk szerint csak átmeneti válságából kilábaljon és erősödjön, korszerűsödjön, akkor ehhez elsősorban is a jelenlegi állapot bátor és őszinte kritikai felméréséhez van szükségünk. Az ilyen kritikai felmérést segíti elő ez az antológia is jelenlegi erőink bemutatásával, novellaírásunk keresztmetszetének nyújtásával.” Bizony a keresztmetszet sajnálatosan szűknek bizonyult és az erők elenyészőek. Az írások nagy része, néhány tapasztalt elbeszélő – Egri, Szabó, Ágaskúthy – kivételével kezdő író munkája volt, irodalmunk háború utáni újrakezdésének és hangkeresésének a kísérőjelensége, elbeszélések önképzőköri színvonalon. Karcolatok nyers és félkész írások, stílusgyakorlatok. Nem tudatosan készültek stílusgyakorlatoknak, de eredendően és szükségszerűen lettek azok, mert többre nem tellett. Az ötvenes években irodalmunk a minőségi változáshoz szükséges mennyiségi mutatók eléréséért dolgozott. Fábry jóindulatú elnézéssel állapítja meg: „A mi életünkben nemcsak a kvalitás a fontos, de a kvantitás is.” (Új szó. Elbeszélőink antológiája. 1972.) Már az a tény is rendkívüli, hogy egy közösségi irodalomban a mennyiségnek irodalmi szerep jut, de még jellemzőbb a tanulság, amelyet újra csak Fábry vont le a kötet írásairól: „A tartalom elfüstölgött a forma, a „hogyan” elégtelenségén.” Mert „A tartalmat a forma őrzi.” Ha megvizsgáljuk az elbeszéléseket, stílusukra általában a laza, iskolás dialógusok jellemzőek, a kompozíciatlanság és a történet elmondásának a kizárólagos igénye. A múlt tovább kísért. Szóltam már arról, hogy novelláinknak általában jellemzője az igény: elmondani az életet, a sorsot. Novelláink ebben a korban leíró műfaj, de paradox módon valódi, irodalmi leírások, epikai szintű „elmondások” nélkül, gyakran úgy ír le, hogy ketten – vagy többen – beszélnek és elmondják a történetet. A dialógusok az előbeszéd egyszerűségét és ösztönöségét követték, hiányzik belőlük a tudatos megformálás, a felépítés igénye. A novellákban az emberek fecsegnek vagy csevegnek, esetleg beszélgetnek. Ennyi. „Véleményem szerint novellaíróinkat a fejlődésben, korszerűsödésben főképpen két fogyatékoság fékezi: az egyre inkább elavuló formai tradíció nyűgei és a mai, korszerű tematika hiánya.” írja Bevezetőjében Turczel. S a továbbiakban novellánktól modernséget és „tematikai megújódást” kér számon. Nyilvánvaló, azóta is érezzük: a hagyományok – stílus, életérzés és magatartásformákkal meghatározóbb és bonyolultabb szerepet játszanak a mi nemzeti életünkben, mint erről hajlandók – vagy képesek! – volnánk tudomást venni. Hagyományaink életerőt sugallnak belénk és aktivizálják ösztöneinket. De: hagyományaink önmagunkba zárnak, visszahúznak, fejlődésünk útját állják. A hagyományok élő érték és súlyos gond terhét egyesítik. Nem véletlen ez, a „múltban időzés” (Turczel) a hagyományok dialektikájának az egyoldalúságából következik és mindenütt érvényes (a nemzetnél is), de nálunk fokozottan és kirívóan hat: az öröklött tapasztalat egyszerre vonz és taszít, ha . . . ha nem találjuk meg vele szemben az egyensúlyviszonyt, az optimális arányt, a helyes – kritikailag értékelő – magatartást. A Sarló, az újarcú magyarok szellemi eredménye ennyi: megtalálták a helyes, kritikailag értékelve igenlő viszonyt. S mert a hagyományok kész formákat, sémákat és megoldásokat jelentenek, novellánk korszerűségét vizsgálva formajegyeit, a stílusát kell megvizsgálunk. Annál is inkább meg kell ezt tennünk, mert a háború utáni szlovákiai magyar novella teljes egészében a Németh László megfogalmazta „magyar elbeszélés”-ből nőtt ki. És nem is mint irodalmi eszményből, de mint az olvasmányélmények utánérzéséből; az ötvenes évek elejének hazai magyar íróhiányából következő keresletben a magyar írás után mindenki írt és írhatott, aki stilizálni tudott vagy úgy érezte, hogy tud stilizálni, és ha mégsem tudott, az

sem volt baj, mert azt biztosan tudta, hogy mit kell írnia, a szocialista valóság igényének a jelenléte hatálytalanította és feleslegessé tette a formai igényt. Novellánk kezdeti állapotának arctalan, nyelvtelen és jellegtelen. Szerzői felcserélhetők, a novellák kártyaként összekeverhetők, felismerhetetlenek. S ha elvéve – szerencsés esetben – az erős nyelvi érzék, a tájnyelvi elemek által egyéni színezetet nyer a stílus, (Mács), ilyenkor gyakran, hivatlan mellékjelenséggé az öncélú nyelvtorzítás, a modorosság árnya kísért a novellában. A stílust – mely a forma egyik fő komponense – elemezve és minősítve nem véletlen, hogy Turczel Móricz Zsigmondon és Mikszáthon is túl Baksay Sándort és Jakab Ödönt emlíri, mint a stílusjegyek szívonálának törtnelmi – fejlettségi fokmérőjét. Ha ehhez hozzáteszem, hogy kezdő íróink nem ismerték – mert nem ismertették – első köztársaságbeli elődeiket, munkáikat és eredményeiket, író tapogatózásaikban csupán középiskolai – vagy éppen végzett főiskolai – tanulmányaikra és alakuló politikai – társadalmi világmépükre támaszkodhattak, úgy gondolom, hogy kielégítően jellemeztem az indulás körülményeit és lehetőségeit. Tíz év alatt hát novellánk eljutott Baksay Sándorig, jobbik esetben Mikszáth kedélyes elbeszélő nyelvég. De már volt, létezett. Alakítani, apolni lehetett. A legeredményesebb kertésze törvényszerűen Fábry Zoltán lett. Az igényesség műfaja című tanulmánya (1960) máig is ható és irodalmunkban egyedülálló hozzájárulás prózánk esztétikai igényesedéséhez. Ebben a tanulmányban fogalmazta meg Fábry a novella műfaji törvényszerűségeinek két sarkátételét: „A novella kritériuma: az egység.” „A novella formai telenség.” Igazán bizonyítva Albert Wervey „látszatra önkényes” meghatározását idézi: „A forma: az igazság.” Köny József elbeszéléskötetével (Dalol a Tátra) kapcsolatban lezögezi: „Tárukozó líra nem lehet a műfaj adekvát mozgatója”! Mács Józsefet így figyelmezteti: „A novellában minden pont felé halad, minden a pontt van. Minden zavar, kitérés, elcsatangolás, kommentálás, bőbeszédűség és hangváltozás a realitás hitelét gyengíti, a pont döntő szerepét kisebbsíti.” Loviczek Béla kötete (Haragosok), újabb fontos tanulság levonását teszi lehetővé: „Az alkotó fantázia egy novellában mindennél fontosabb, mert ez hozza és adja lényegét: a formát.” Forma és alkotó fantázia – ajánlja a tanulmányíró íróink figyelmébe hiánycikkeiket.

Fábry novellaelméletének a lényege a következő definíció: „A novella egy ponton ragadja meg témáját és ezt a pontot fozozza egészé: igazsággá.” Ezt az axiomatikus megállapítást közvetett – és hasznos – részletekkel tágitja és gazdagítja: „Novellánál a végpont ugyanúgy visszahat a kezdőmondatokra, mint ahogy az intonálás hangvétele is magában hordja a pont tónusát.” Kezdő prózairóinknak tanácsokat ad: „Az igazi novella nem a kíváncsiság és a kalandkergetés partnere: a novella azonnalmód tisztáz.” De: „A csodálatosság, a váratlanság, a véletlen a novellában elhatározó jelentőségű.” Csodálkozva – és minden megkhatottság nélkül – figyelhetjük meg ennek a kiváló tanulmánynak a pedagógiai jellegű szövegösszefüggéseit és hangvételét, írója valóságos novellistaképző iskolát alapított vele: „A novella: a pont. És a pont előfeltétele a lezárhatóság”, ebből a megállapításból nyilvánvaló, hogy Fábry az egy lényegre sűrített, tömör és egyértelmű elbeszélést minősíti novellaként és íróink számára a lírai realizmust látta járható útnak, amelynek konkrét társadalmi feladatokat és emberi – etikai – küldetést szánt: „ahol emberség jelenti a lírai realizmust” ott ma is novella születik.” A lírai realizmus így etikailag is determinált, előfeltétele a humánus, az emberség. Mert: „A novella törvény, ítélet...” és „A novellairó büntudatot idéz.” Tegyük ehhez hozzá Lukács Györgynek egy a kritikát érintő követelményét: „a történelmi és esztétikai értékelés mindenütt egy középpontban fusson össze.” (történelmi értékelésen ebben az esetben a tapasztalat által igazolt cselekedet, a tett tanulságát, tehát az etikai végkövetkeztetést értjük. DGy. megjegyzése.), és ha ezeket a gondolatokat egybevetjük, megállapíthatjuk, hogy Fábry a társadalmilag elkötelezett – tehát etikus – és formailag tökéletes – tehát egyben esztétikus – novellát igényli. Novellaelmélete etikának és esztétikának a művészetben – konkrétan a szépprózában – megvalósuló dialektikus összefüggéseit is megvilágítja és erkölcs és irodalmi érték viszonyának a kérdéséhez is jelentős adalék.

Fábry Zoltán elemző tanulmányainak és konkrétan az Igényesség műfaja-nak irodalmunkra gyakorolt hatását kimutatni külön tanulmányt igényelne. Szinte bizonyosra vehető enélkül is, hogy ez a hatás elemi erejű és meghatározó volt, és jelentős része volt a szlovákiai magyar novellának a hatvanas évek során bekövetkező, tartalmi és formai fejlődésében. Ekkorra a mennyiségi növekedés is elérte azt a méretet, amikor már lehetővé tette a minőségi változást, az esztétikai tapasztalatok, az írói intelligencia és tudatosulás keretei is tágultak. Az irodalomkezdő önképzőkör – irodalmárai megtanultak írni, irodal-

mat teremtetek. S mindehhez hozzájárult a társadalmi – politikai helyzet oldódása, az író lehetőségek tágulása, az irodalmiság igényének a fokozódása. A Harmadvirágzás prózanemzedéke „virágozni kezdett”. Irónikusan kell ezt mondanom, mert a minőségi előrelépés közelről sem volt egyértelmű és arányos, a tartalom és forma egységét egyaránt átfogó. A tartalmi követelmény előretört. Fábrý forma-igénye visszamaradt, prózánk rávetette magát a nemzeti léti sorskérdéseire, eredendő drámaiságára, a szlovákiai magyar „emberi sors”-ra, és fogcsikorgató elszántsággal igyekezett „megírni”. Altalános győzelmet aratott az elmondás kényszere, a kimondás, az első megfogalmazás mósóháa előlött a prózán és háttérbe szorította a megformálás szempontjait, a művészi igényt. Elemi erejű és ösztönös törekvés volt ez s annak a bizonyítéka, hogy az irodalom – a művészetek – feladata és hivatása első fokon az, hogy formát adjon a közösségi történelmi tapasztalatainak. Formát adni a sorsnak és felmutatni azért, hogy a belőle levont tanulságokkal a közösség tudatára hassunk, helyzetét és jövőjének alakulását befolyásoljuk. Az irodalom a változtatás eszköze, aktív szellemi tett, amely a közösségi tudatra hat, hatásában továbbgyűrűzik, sajátos életet él és formálja a valóságot. S ez másképp nem is lehet. „Az író több a tanúnál – mondja Fábrý – az író vádol, véd és ítél.”

„Megváltoztatja (a művészet, DGy. megjegy.) a tudat emocionális tartalmát, úgyhogy az ember mélyebben és finomabban reagálhat a világra”, mondja Christopher Caudwell *Illúzió és valóság* című könyvében (58–59. old.) a művészet társadalmi szerepét és küldetését vizsgálva, és abból a felismerésből indul ki, hogy „A tudomány és a művészet a nyelv két ellentétes pólusa, s a nyelvnek fő funkciója a meggyőzés”, mert „a nyelv nem egyszerűen a külső valóság élettelen képét közvetíti, hanem egyúttal a külső valósággal szemben elfoglalt attitűdöt is, mivel minden tapasztalat, az egész élet, az egész realitás a természettel vívott harc folyamán válik tudatossá. A külső valóság képe és az én nem hideg érzésteleniséggel merednek egymásra egy köztük tátongó szakadék partján; a konkrét életből emelkednek ki, s oda is térnek vissza; egy dialektikus fejlődés eredményei.” A szlovákiai magyar novella ezideig nem törekedett valóságfelettségre, izzig-vérig realista műfaj, szorosan a földközben jár, sőt egy kis rossz májúsággal földhözragadtságáról is beszélhetnénk. Igényeiben is szerény műfaj, megelégszik szűkebb környezetével – közösségével –, írja százszor is megdondolja magát, mielőtt elhatározná, hogy erőt gyűjt és megpróbál kitekinteni a nagyvilágba, az egyetemességre, az általánosabb irodalmi látóhatár távola felé; a szlovákiai magyar író nem tagadja meg közösséget: igénye ben, mentalitásában is született „kisebbségi” ember. Pedig látnia kell, hogy immár itt az ideje „nézni nagyobbakra is” (Ady). Fábrý utópisztikusan előlegezett meghatározása: „A szlovákiai magyar író: minőségi író.” – időszerűbb, mint valaha bármikor, „Létparancs . . . Csak ami jobb, ami maradandóbb, biztosíthatja és biztosítja egy nép, egy nyelv érettségét, megmaradását, irodalmi versenyképességét.” (Harmadvirágzás. 258. old.) Irodalmunk számára nem elérhetetlen ábránd az egyetemesség igénye. (Nem is szólva arról, hogy minden egészséges írói ambíció az egyetemes érvényűség elérését, az általános értékrend birtokba vételét tűzi magától értetődő feladatként maga elé.) Az irodalom (művészet) az emberi valóság legdemokratikusabb területe, mert csak író: és irodalmi értéket ismer, és az irodalmon kívüli fogalmakat – „kisebbségi író” – nem ismeri el. Az író érezheti magáról, hogy ő kisebbségi szellem, környezete, valósága is szuggérálhatja belé léte és munkája provincialitásának az érzését, de ezek nem szorosan vett irodalmi kategóriák és az esztétikum természetéhez alig van közük. Legfiatalabb prózároink munkái lehetőséget nyújtanak arra, hogy velük kapcsolatban megvizsgáljuk a szlovákiai magyar novella újabb, reális lehetőségeit és megpróbáljuk megfogalmazni irodalmiságunk egyetemes érvényű és értékű lényegét.

IV.

Fiatal íróink és költőink több etikai – esztétikai hagyományunkat semmibe vették, amelyek irodalmunkban törvénynek számítottak. Látnunk kell, hogy a maguk módján lázadók és – legalább is első nézésre – hagyományellenesek. Hogy lázadásuk mennyiben értékes vagy féleredményeket szülő, mennyiben progresszív vagy hátrahúzó, mellékvágányra vezető, tanulmányom további részében ezt kell megvizsgálnom. Nem véletlenül került írásaik elé mottóul: „A novella: törvény, ítélet . . .”, elbeszéléseikben, novelláikban önmaguk belső törvényeit keresik és ítélik meg ugyancsak önmaguk felett. Jelentkezésükkel, írói fejlődésükkel arányosan prózáinkat a szubjektív élmények áradata és a

lélektani önvizsgálódás hullámai kavarták fel. Nem elődök és hagyományok nélkül, de így is feltűnő méretekben, szinte kizárólagosan. Természetesen ezek az írói tendenciák egybeestek a szocialista irodalom egészének a belső oldódásával, tematikai gazdagodásával és színeződésével, valóságérzete differenciálódásával, de a szubjektívizálódás méretei és intenzitása – ismerve prózáink hagyományát: „a privát élmények boncolgatása háttérbe szorul” – így is elgondolkodtató. A világ középpontja egyszerre az én lett, az emberi én minden egyéni kizárólagosságával, gyakori öncélúságával és egyediségével, gyakran bántó individualizmusával és közösségellenességével. És ez a bonyolult és nem mindig rokonszenves én helyét keresi a világban, a valósággal való kapcsolatait bogozza, és hangulati hullámsásával, érzései zűrzavarával, rendszerint passzív rezisztenciájával, ritkábban tetteivel minősíti önmagát. A realitás kevésbé érdekli, talán csak addig köti le a figyelmét, amíg a vele való összeütközés által kidomboríthatja önön lelki vonásait, belső lényegét. Tudatnovellák és érzelmedrá mák születnek így, melyek építőanyaga a valóság elemeiből tevődik össze, de a végeredmény szubjektív kép, egyedi élmény. Lelki kalandok, amelyek a külső világ felszínén alig ejtenek nyomot. A novellahősök érdekes módon tipikus szenvedő hősök vagy legalább is minden okuk megvan rá, hogy szenvedjenek, akik azonban legtöbbször nem akarnak – vagy nem tudnak – szenvedni, és valóságosan vagy illúziórikusan felülemelkednek a szenvedésen. Ennek a paradoxonnak a magyarázata pedig a következő: a fiatal – és korszerűnek minősített – világirodalmat egy új, romantikus entellektüel életérzés vette birtokába és csábító pózzá avatta az indokolatlan lelki szenvedést. Ez az életérzés valahol Keruac Dean Moriartyjával kezdődött és a vége egyelőre még nem látható. Ideálja a kötetlen, környezetétől független ember, a szabadjára engedett életerő és ösztön képviselője, az abszolút idealista egyéniség, emberi lényege: a kiábrándult de emeltt sikeres fiatalember, ösztöneitől űzött vadként kergetve, minden kötelezettség nélkül végig autózza az életet és belepusztul afeletti szenvedésébe, hogy fizikailag képtelen kielégíteni a végtelen számú lehetőséget kínáló világ hívását. Halálos nyugtalanság ez azért, mert rejtettebb és általánosabb formájában reális nyugtalanság, bár indoka alig van azontúl, hogy a végtelennel tűnő technikai lehetőségek korában emberek és halandók vagyunk. Az attitűdöt, természetesen sajátos valóságunkra formálva, esetleg tovább fejlesztve a szocialista irodalmak is átvették, módjával és árnyaltabban, de felismerhetően. Végeredményben tehát nem is komplex életérzésről van szó, hanem annak csupán egy túlfeszített és elvonatkoztatott formájáról, íróilag pedig egy sajátos gondolati lehetőségről, kissé pózoló író jelrendszerről és az emberi lehetőségek mestersegesen kitágított síkjáról: szuggessziójáról, mellyel az ember elhitheti magával, hogy a realitás kötöttségéből és determinációból egyszerű gondolati bunkfencsel átperdülhet a valóságfelettség nyújtotta abszolút szabadságba. A póz kitapinthatóságát jellemzi, hogy alapmotiváltsága és indítékai legtöbbször szexuálisan motiváltak: az önmagát következetesen és másokra való tekintet nélkül megvalósító fiatalembert rendszerint gyönyörű és engedelmes nők veszik körül, hogy szenvedése enyhítésére bármikor a rendelkezésére álljanak. André Malraux mondta egy interjúban: „A magasabb emberi értékeket az ifjúság nem negatív vagy másodrendű értékekkel, hanem állapotokkal helyettesítette, a kábítószerral és a szexualitással. . . . A hippik közössége, az Odéon, a mexikói és a japán egyetemek elfoglalása csupán állapotok! . . . A fiatalság mindig is a remény megtestesítője volt. A történelem folyamán először fordul elő, hogy ez nem így van. A remény ugyanis nem állapotokhoz, hanem magasabb értékekhez kötődik.” (A Le Figaróból idézi a Valóság). Még ha figyelembe vesszük is hogy ez egy idős író – politikai véleménye, akkor is el kell rajta gondolkodnunk, mert Malraux nyilván életpaszatalatai birtokában az emberi folytonosság elfogadható formáit kéri számon a fiatalokon. A magatartásforma irodalmi tükröződésével kapcsolatosan George Steiner amerikai esszéista írja: „Egy Butor – regény éppúgy menekülés, mint a Naked Lunch (Csupasz ebéd. Amerikai pornográf regény. DGY. megjegyz.). Az elfordulás a magasabb rendű emberi vonásoktól vagy e vonások erotikus, illetve zadisztikus fantáziálással való megcsúfolása az alkotásnak ugyanilyen kudarcra felé mutat.” A menekülés mozzanata fiatal prózaíróinknak is a jellemzője, észrevenni náluk egy határozott törekvést: fölébe kerekedni a sorsnak, az élet realitásának. Még pontosabban: fölénybe kerülni a világgal szemben. S miután a valóság ellenáll és nem hagyja legyőzni magát, a novellahősök visszavonulnak a tudat mezőire és ott aratnak a tényeken kétes értékű, de lélektanilag jól motivizált győzelmeket: a világ elől önmagukba menekülnek és megbántottan néznek ki lelkük ablakán. Ez az attitűd egyenesen provokálná a cinizmus gesztusát, a megvetés és lenézés magasztalását a bevezetésével

szerezni meg a győzelemhez szükséges erőt, de fiataljaink – becsületükre legyen mondva – a cinizmus helyett az önirónia és kegyetlen őszinteség emberségesebb eszközei után nyúlnak, hogy felülemelkedjenek tanácstalanságukon és kételyeiken. Lelki állapotul így gyakran – mint már említettem – a közöny pózt választják, mint az önmegvalósítás és a győzelem közeget, a közömbösséget, mint a fölény kifejeződését és a lelkiállapot egyensúlyhelyzetét. Varga Imre Őszinteség című írásában elmondja egy üres napja történetét – úgy mondja el, hogy kiérződik belőle: sok ilyen üres napja van! –, céltalanul és ösztönösen csatangol a városban, lelke felületén, a tudatában a tárgyak és jelenségek alig hagynak nyomot, s a végén nyelvet ölt az emberekre, akik megbámulják őt. Idősíkátor című novellájában a céltalanságnak az utcakép véletlenül meglátott – és számára jelentéktelen – tárgyai és jelenségei adnak misztikus hátteret, a nyomottság „mármár állapotottá válik” és érdektelenségét a fantázia abszurd képpé emeli: „Megelőzőm az életet, elülök és – bevárom”. Varga belső tanácstalanságának a felmutatására az abszurdral való sejtetés eszközt használja fel, s ez nála törvényszerű így, mert költőként is a legtárgyszerűbb és legelvontabb a csoportjából, a legszemélytelenebb. (Más kérdés, hogy mennyire rokonszenves vagy érték ez az attitűd!) Varga a közömbös tudat indokolatlan és ösztönös kalandjait teszi meg formává és egyben tartalomká önvizsgálatán belül. Mikola Anikó elbeszélésének (A sárga macska délutánja) a tárgya: dialógus önmagával. S a párbeszédén belül az albérlő környezete, a tárgyak és részletek sajátos értelmet nyernek, beleszólnak az életébe és meghatározzák lelki állapotát. A sárga macska az örök „másik én”, amely „szabad”, és amellyel a vitában csak veszíteni lehet, mert mindent tud, mer és nem ismer kíméletet: „Ti hajlamosak vagytok rá, hogy nagyon könnyen felejtsetek! Ha valami kényelmetlen, nem akartok emlékezni rá, akkor egyszerűen azt mondjátok, hogy nincs, nem volt, meg sem történt soha.” Wurczell Gábor állapotképe (Amíg J. úgy érezte magát, mint parton a hal) a neurotikus ébredés pontos látetele, s emellett meggyőző lélektani portré. „Mindig nagy örömet leltem saját maga és lelkivilága vizsgálásában . . . Sokszor talán csak azért cselekedte a logikátlan dolgokat, hogy saját magán próbálja ki hatásukat.” J. itt a testi tehetetlenség állapotát kínlódba végig, amikor a tudatot az idegrendszer és az ösztönök kettős nyúga köti gúzsba és az ember úgy érzi, „hogy a fizikai fájdalmai tulajdonképpen gondolatainak a reakciói.” Wurczell tudja: J. „félt a pusztta valóságtól.” Ennek ellenére nem marad meg a vereségnél, nem hagyja J.-t önmaga által legyőzni, írása egy szomorú tisztaság-igény jegyében zárul: „minden olyan szomorú és szép, s tisztaság csillogva rohangászik körülöttem, mint a mesebeli táltos.” Kovács Magda is hasonlóan fejezi be novelláját, (Lujza utca három): Az ő önvizsgálata a legemberibb, mert a legpóznélkülibb és a legtekintetnélkülibb, a címe – Hazugság nélkül – magában hordozza az őszinteség igényét. Ő kissé romantizálva a tehetetlenséget írja meg, de olyan szenvtelen öniróniával és a szép utáni rejtett vágyakozással – „Végtelenül vágytam valami szépre.” – , hogy írása „az intellektuális önmélyítés” (Tözsér) és emberi megtisztulás dokumentuma lesz. Nála szerepe van a közömbösségnek, mint a fölény lehetőségének, de a finom önirónia és a sorok között bujkáló fájdalom nem engedi cinizmussá torzulni, megmarad a tárgyilagosságnál és a tényekkel való szigorú szembenézés állapotánál. Kínlódba, de kimondja: ez vagyok, ezek vagyunk. Keszeli Ferencnél (Kristálytisza szombat) emlékek és jelen pillanat mozaikszzerű változásának és keveredésének a végeredménye valami lemondó tárgyilagosság, amely rideg páncélként zárja körül a lelket és az érzések kisugárzását elszigeteli. Keszeli tudósítani akar, tényeket közölni és a szenvedésről, a tragédiáról úgy beszél, mint ahogy a házbéremelésről beszélne. Mészáros László novellahőse árbockosarából Párizs felé nézelődik és önelemzése franciá környezete felé irányul, hogy onnan visszaverődve visszahasson reá. megtanítva őt, hogy „az utat végig kell járni.”

Fiatl íróinkra tehát hatott az írói valóságsszemlélet és stílus, amelyet George Steiner „menekülés”-nek nevez én pedig újromantizmusnak minősítettem. Eljutottak az egyéniség – központúsáig, majdnem kizárólagosságáig, el a közömbösségig és érzelmi közönyig, de a cinizmus és stílus – felelőtlenség helyett inkább az önirónia és a groteszk irányba fordítják tekintetüket és a valósággal való összeütközésükben lelki élményeiket a szép, a jó és a tisztaság utáni vágy fénye világítja át. Nyilvánvaló, hogy ennek ellenére ez a próza már nem „a mélyben élő tömeg csendes és ijedt, néha lázongó és néha elkeseredett panaszkodása” – legalább is nem közvetlenül –, hanem valami más. A „ragyogó individualizmus”-nak is sokkal több hely jut benne, mint a „szürke, de etikus kollektívizmus”-nak, ezzel szembe kell néznünk, a tényt minősítenünk kell és elhelyezni nem-

zetiségi valóságsszemléletünk és irodalmi gyakorlatunk folytonosságában. Ez feladat és lehetőség, fiataljaink ugyanis korántsem gyökértelenek. Az egyénre irányított lélektani központú írói szemléletet és stílust az első köztársaság idején Tamás Mihálynál, Sebesi Ernőnél, Sándor Imrénél, Neubauer Pálnál is fellelhetjük, kortárs irodalmunkban Ordódnál, (Az idegen), Dubánál, Gál Sándornál, azzal a különbséggel, hogy itt konkrétabb és hangsúlyozottabb társadalmi háttér biztosítja valóságshittelüket. Egy bizonyos: fiatal prózaíróinknál az egyén és a közösség közötti, természetes érdekellentét fokozottan kiélezett, s erre magyarázatot kell keresnünk, hogy irodalmi hozadékukat egyáltalán felismerjük és a stílusfejlődés szolgálatába állítsuk. Egyszerű lenne azt mondani – és tegyük hozzá azonnal: helytelen! –, hogy amennyiben mellőzik vagy sértik az irodalmi hagyományainkat – elsősorban a hagyományos erkölcsi állásfoglalás és sorsvállalás gesztusát –, annyiban elfogadhatatlanok. A kérdés elemzése több felelősséget és körültekintést követel. Nem csak a fiatal írókkal szemben igényel több felelősséget, hanem önmagunkkal – idősebbekkel – szemben is, a felhasználandó és esetleg felelőtlenül elpredálható tanulságok miatt. Írásaink etikai alapjainak az értékelését azzal a tétellel kezdetnénk, hogy irodalmunk számára elfogadhatatlan és idegen lehetőség a cinizmusban megvalósuló „szabadság”, és az érdektelenség, a közöny is erős fenntartásokkal kezelt fogalmak tájainkon. Irodalmunk, létéből eredően közösségi és szolgálat jellegű, amit „még” Szvatkó is meglátott és értékelt benne, az eredendő feladata. A másik szempont az irodalom fejlődésének a természetéből következő: az időnként kicsúcsosodó és kizárólagosságra törő tendenciáknak a váltakozása viszi előre benne a haladást és teremti meg egyensúlyhelyzetét. Az extrémek szírtjei között teremtő folyam hömpölyög, amely lecsiszolja azok érdes felszínét, kiszögeleseit, bántó éleit, és lassú mozgással értékeket dob fel a felszínre. Az irodalom felszínét időnként pózok uralják, melyek el akarják a mélyt, ahol már érik a kiegyenlítődés lehetősége s az új értékek feltörni készülődnek. A szlovákiai magyar prózának – de a költészetnek is! – szüksége volt egy határozott irányvételre az egyéniség szempontjai, a szubjektum belső világa felé, hogy újra értékelje önmagát és megkeresse új és korszerű egyensúlyhelyzetét. Tózsér Árpád írta, hogy a fiatalok íásaiban „az intellektuális hős készülődik”, s bár ez a hős nem lesz irodalmunk kizárólagos témája, ahhoz, hogy új írói tartalmakat fedezzünk fel, teljesebb tartalmi – formai egységet teremtsünk, hogy előre lépjünk a változó világgal, elengedhetetlenül szükséges és jó esetben az irodalmi műkedvelőség korszakának a végét jelentheti. De a legizgalmasabb és legsokatsejtettebb az a gondolat velük kapcsolatban, hogy következetes önvizsgálatuk és én – középpontúságuk – a szlovákiai magyar psziché értékelése –, és a modern világírodalmi áramlatok felé fordított figyelmük az első – talán még tétova és kezdetleges, de mindenképpen felismerhető – lépés a kisebbségi sors tudatból, az alacsonyabbrendűséget sugalló, provinciális érzésekből kifelé, és az út kezdete a szocialista társadalom kínálta egyetemes emberségtudat és szabad világnézés felé.

V.

Nem biztos, hogy az így van, de a gondolat mindenképpen megéri, hogy megpróbáljam kifejtetni. Mert ha így lenne igaz, akkor a szlovákiai magyar író valóságsszemléletének, stílusának és etikájának a fokozatos változásával is joggal számolhatunk. Vizsgáljuk meg a fiatal prózaírók formai kísérleteit, a stílusukat, szem előtt tartva, hogy „a forma az idő reprezentánsa a művészetben.” (Kassák: Az új művészet él) Miért idézheti Fábry Verweyt: „A forma: igazság” A szó, a fogalom értelme és értéke dialektikusan változik, illetve fejlődik az időben és az igazságot ellenőrző valóság – mondhatjuk társadalmi gyakorlatnak is – állandóan próbára teszi a szavak hitelét, mely szavak arra hivatottak, hogy ugyanazt a valóságot megtestesítsék a tudat szféráiban. Valóság és tudat kapcsolata ez, a nyelv önellenőrző és önkigazító visszacsatolása. S a fogalmak korhoz kötöttségének jelensége úgy nyilvánul meg, hogy a megváltozott vagy átalakult jelentésű szavak helyüket keresik a világban, öntörvényűen és szükségszerűen, mintha tudnák, hogy csak az igazságot csak akkor jelenthetik, akkor válhatnak maguk is valósággá, ha előbb felfedezik és elsajátítják az ugyancsak változó elsődleges valóság lényegét. Mintegy tartalmat keresnek a formájukhoz. A forma a történet, a tény jelen valóságát adja vagy még érthetőbben: az írói mondanivaló csak akkor válhat művészi igazsággá, ha adekvál, tehát korszerű forma mezében lép fel. Még egyszerűbben: a tartalom igazságként való elfogadásának a feltételeit a megfelelő forma biztosítja. „A tartalmat a forma őrzi...”

idézzük még egyszer Fábryt. Nem véletlen, hogy a korszerű művészi törekvések a formai újítás és felfedezés irányában feszülnek, sőt sokszor a formai kizárólagosság jegyében kísérleteznek. Előző fejtegetéseinkből kitűnik, hogy a novellánál különösen fontos a forma, tartalom és forma egysége, mert a formaegység jelenti a műfaji tökélyt, és egyáltalán a novella műfajának az ismérve. A másik tényező, amely megvizsgálásra vár, az alkotó fantáziája. A legújabb írói eredmények jelentős részének a jellemzője, hogy bennük az írói fantázia komponál és játszik a lehetőségekkel, a realitás határáig feszíti őket s ezzel az ember világát mítikus jelenségekkel telíti meg. S teszi ezt azért, mert az utópisztikus álmokat is megszegyenítő megnövekedett technikai, tehát civilizációs és emberi lehetőségek világában élményeit — főleg a lelki élményeit — irracionálisnak érzi és a szó, az egyenes beszéd nyújtotta lehetőségeket már nem érzi elegendőnek arra, hogy kifejezze vele élményeit. Így lesz stílus eszköze az abszurd, a mítosz és csodálatos groteszk, és a tudatalatti jelenségeinek titokzatos ösztönvilága.

A novella: próba! — írta Fábry, az írói képesség és tehetség próbája. Jelen ~~antológia~~ is egy erőpróba eredményeit mutatja fel, hogy fiatal prózaíróink munkáival kapcsolatosan lehetőséget nyújtson néhány lényeges megállapításra, és lehetővé tegye értékelésüket. Műfajukat kísérleti novellának nevezném, ez minősítés és egyben értékelés. Esztétikai eredményeik nem kiforrott értékekben, a befejezettség tökélyében és formaegységben nyilvánul meg, hanem útkeresésük stílusgazdagságában és szenvedélyességében, és lélektani érdeklődésük sokrétűségében. Prózájuk erősen lírai jellegű — néhányan költők közülük —, bőven használják az érzelmi képet, a hasonlatot, a metaforikus párhuzamokat és a szimbolikus jelrendszert. Témáikból következik a közvetett kifejezőmód, a hangulat (állapot) drámák, a belső feszültséglemezők kívülről látszólag mozdulatlanok, mert a látható világ felszíne alatt feszülnek és tettekben gyakran meg sem nyilvánulnak, láthatóvá tételük csak áttételesen, közvetve lehetséges; ez a próza erősen az intuíción és a sejtetésre épít és mindenképpen meditatív illetve megjelenítő próza és nem leíró, tehát nem epikai jellegű. Mészáros Károly írásmódja áll legközelebb az epikához, aki az időrendbe szedett történet — fabula — folyamatát apró és pontos megfigyelésekkel támasztja alá és hitelesíti, mintegy szociológiai pillérekre építi fel, de a cselekmény pergő elbeszélése mellett állandóan ott bujkál a fokozott figyelem, mellyel azok lélektani motiváltságára ügyel. Wuczell Gábor eleve kísérletező alkot, szinte minden írásához új formát keres, ezek azonban alapjegyeiben egy törő fakadnak; egy múltat, jelent és jövőt egyszerre összegező és komplex mód átélő valóságsszemléletből, amely a realitás, a látomások és a sejtések szövevényében mozaik és belőlük építkezik. Ez a szemlélet teljességében akarja érzékelni a világot és érdeklődése szálai a jelenség minden érzékelhető összefüggésébe bekapcsolódhatnak. Egyszerre vizuális, gondolati és sejtető próza, hatásában és egyetemességre való törekvésében a zenére akar hasonlítani. (A Nagy Fehér Ház városa, Akváriumban polipok). Mikrokozmosz című irodalmi kollázsában Wuczell inkább realista és kevésbé sejtető; apró valóságselemekből rak össze széleshorizontú, tablószerű mozaikot, melyben az alkotószemcsék ugyan külön életet is élnek, de életük értelmét és hangulatát a ragasztóanyagként mindenütt jelenlévő, egyértelmű központi — érzelmi koncepció határozza meg. Bereck József az emberi tudat és az ösztönök játékának az újratemetésével kísérletezik (Öröm, Az üldözött), s a belső én elemzése során az emlékek realitását is felfedezi (Türelem), körültagogatja azokat az erőket, amelyek az ember elmúlt cselekedeteit a tapasztalat szálaival a tudathoz kötik. Mikola Anikó prózájában is költő, nem a stílusában, de indítékaiban az, töpreng és megjelenít, s hőse elé szimbólumot állít tükröként, hogy tisztábban lássa benn magát. Kovács Magda prózája tűnik fel a legkésebbnek, vele kapcsolatban Tózsér így írt, részben Kovács nemzedékársainak a prózájára is érvényesen: „... az írásoknak nincsen irányuk, sem meséjük, egyértelmű mondanivalójuk sincs, csak központjuk, forgásuk és mélységük van... Motorjuk a kételkedő intellektus attitűdje. Egyetlen dolognak száz oldalát mutatni egyszerre.” (Az irodalom valósága. 58. old.) Írásaiban tragikus valóságglátás érvényesül, melynek mélyén kínzó ön-íronia és fájdalmas humor kísért. (Lujza utca három). Már nem csupán az önvizsgálódás törvényei, de a kitárlás igénye érvényesül itt, az általános felé való törekvés, a kérdésfeltevések és ítéletek nyílnak a környező valóság felé repülnek, a tudat élményei mellett helyet kap a cselekmény, a mellékszereplők gazdagon motivált világa, az együttesbe a tárgyak is beleszólnak és az egészet végigkíséri a költői képesség és a lélekelemzés indokoló és bizonyító rendszere. Keszeli Ferenc már említett szertelen tárgyilagosságot a groteszk melege oldja néha apró mosollyá. Mészáros László elsősorban esztéta és

gondolkodó, novellái inkább esztétikai ötleteinek a próbái és illusztrációi, mint belső élmények vetületei. Nála — úgy tűnik fel — a pontosan megkomponált sejtető hatás a cél. Fülöp Antal és Grendel Lajos kezdők, színfoltjai az antológiának csupán.

Összegezve állapítsuk meg, hogy a fiatal prózaíróink formai kezdeményezései korszerűek, a modern irodalmi törekvések irányát követik és az egyetemes formák törvényszerűségeit igyekeznek valóságukra alkalmazni és így egy magasabb szintű formaegységet megvalósítani. Térjünk vissza ahhoz a gondolathoz, hogy a fiatalok szellemi attitűdjé talán az első tévóva lépés a provinciálisan felüléltékődő egyetemesebb emberség felé, tárgyilagos szembenézésük önmagukkal, komor szókimondásuk és szenvedélyes igazságkeresésük ténye lehetővé teszi, hogy ezt feltételezzük róluk. Csak gondoljuk el, hogy hányszor beszéltünk irodalmunk nagy céljairól: valóságunkat a környező irodalmak — s akár a világirodalom — tudatába emelni, betörni a nemzeti irodalmak figyelmébe és érdeklődési körébe. Nem túlméretezett ambíció ez, mert annyira az irodalom természetéből következik; az igazi irodalom mindenki számára minden akar lenni. Igen, beszéltünk erről, de azt már kevesebbszer említettük, hogy ennek első sorban előfeltételei vannak. Az emberi témák azonosak, közősek és általánosak, a forma a megkülönböztető, az egyedi, de egyúttal a forma színvónala és korszerűsége teszi lehetővé a kommunikációt, és észreveszés lehetőségét, az egyetemes érvényűségeit.

S itt kell szólnunk a buktatókról. A kor valósága mindig a teljesség, és egy stílus, irányzat — legátfogóbb is! — mindig csak egy része lehet e teljességnek, egy szemléleti lehetőség. A valóság a zínkskála, a stílus egy zín, még akkor is, ha látszólag tündököl, hogy képes elfeledni a zínkskála többi zínéit. De a stílus: az ember. Választás dolga és a választás aktusánál a választóra (az emberre) kora valósága hat; így kényszeríti ránk a valóságakarátát! Stílust választunk, de nem önkényesen, azért is keressük és nem átvesszük, hogy éppen a megfelelőt — a számunkra igazat — sajátítsuk el. Stílust átvenni is lehet, de kockázatos, mert az egyéni tartalmat csak elértéktelenítheti. Minden sajátos tartalomnak meg kell legyen a maga stílusa (formája). Saul Bellow mondta egy interjújában Faulknerről: „Egyes regényeiben a szimbolika (ilyen például a *Megszületik Augusztusban*) túlságosan tökéletesen stimmel ahhoz, hogy ne villanjon föl bennünk: a kritikai irodalom hatással volt rá. Különbőség van „kultúracsínálás” és regényírás között. Amikor előre megfontoltan fűznek szimbólumokat cselekvésekhez vagy jellemekhez, ez „kultúracsínálás”. Faulkner hihetetlenül intelligens ember volt, nagyon lebecsülnék élelméjűségét, ha azt hinnék, hogy ennek nem volt tudatában.” A stílus formai zervek, jelek és szimbólumok összesége. fiataljaink pedig keresők, a forma kezdő építészeti és a jelekhez való viszonyuk „átvevő” stádiumában van. A készen elsajátított szimbólumoknak a valósághoz csatolásának a veszélye fokozottan fenyegeti őket. Nemcsak azért, mert fiatalok és tapasztalatlanok, nem is azért, mert kevés közvetlen elődiük nyújt a számunkra alkatuknak elfo adható útmutatást, hanem azért, mert a modern irodalom maga is keresés időszakát éli („Az iazsága az, hogy voltaképpen nem munkáltuk ki a fikciónak azt a formáját, amely be tudná fogadni a modern élményvilág minden izalmát, bohócságát és töredezettségét” mondja ugyancsak Bellow.) és soha nem látott mennyiségben kínálja a megemésztetlen, féltékész vagy talmi formákat és stílusiegyeket, melyekhez azonban — nem szabad elfeleiteni! — valóság — elem is tapad. Az ilyen készarcú jelekhez nem feladatunk történet és jellemeket keresni, mert önmagukat adnánk fel ezáltal. A mi feladatunk és az elmondottakból következően a szlovákiai magyar író új etikusi kötelessége az lesz, hogy a saját valóságunknak az írói tudatosításával korszerű formát munkáljunk ki, amely egyetemes összefüggésekben is megállja a helyét. A menekülés mozzanata is átvett forma — egy lehetséges attitűd kerete — és önmaguk feladása. Létkérdés, hogy írói tartásuk aktív legyen, ezért Fábryhoz visszatérve: a szlovákiai magyar író erkölcsi és feladatlósáatadata közösségével szemben nem hűsége demonstrálásával, de azzal a fokozott törekvésével és céltudatos erőfeszítésével bizonyítható, melynek eredményeképpen „minőségi író” lesz.

Volly István

Kodály népdalgyűjtései Nógrádban (1906-1922.)

A fonográffal felvett parasztdalokkal kezdődött a tudományos népdalgyűjtés. A világon először Vikár Béla örökített meg maradandó értékű népdalt Csincsetanyán, Borsod megyében, 1895. december 24-én: Fehér László lovat lopott . . . énekelte Takács István 50 éves uradalmi cseléd, csordás. A szegény ember parasztdalát egy kottatáblán kiállította Vikár Béla az 1896. évi milleneumi kiállításon, amikor ezer éves fenállását ünnepelte hazánk.

Kodály Zoltán 13–14 éves nagyszombati gimnazista volt akkor, és így vall élete egyik döntő élményéről: „A millenium idején két hétig Budapesten lehettem. Legnagyobb benyomásom a kiállítási falu volt. Egy sor ház, különböző vidékek népviseletébe öltözött alakokkal, teljes felszereléssel. Jártam én azelőtt is falun, de a mi vidékünkön olyan gyönyörű népviselet, hímzés, fazekasárú nem volt látható. Örök kár, hogy nem hagyták meg azt a falut állandó kiállításnak. Alapja lehetett volna egy magyar Skanzennek. Egyik házban egy fali tábla vonta magára a figyelmemet. Fehér László balladája volt . . . gyűjtötte Vikár Béla.”

Ez a diákkori élmény vezette el Kodályt, 23 éves egyetemi hallgató korában, a fonográfolt igazi népdalokhoz: „Mikor disszertációs témán kezdtem gondolkodni, s a magyar népdalok minden megjelent gyűjteményét már átnéztem, eszembe jutott az a tábla és felkerestem Vikár Bélát 1903 őszén. Nem kellett messze mennem, mert a Csillag utcai Eötvös Kollégiummal szemközt lakott, ott volt a Néprajzi Múzeum is a hengerekkel . . . Eljött velem a múzeum kis udvari szobájába, ott voltak felraktározva a hengerei, s egy rossz kis zongora, alig hogy elfért . . . Megmutatta a fonográf kezelését, majd magamra hagyott. Abban a kis sötét udvari szobában sok boldog órát töltöttem. Felváltva játszottam fonográfon a népdalokat, zongorán a hatásuk alatt készülő szerzeményeimet.” (Emlékezés Vikár Bélára. 1959.)

24 éves korában Kodály maga is gyűjtőútra indult gyermekkorra kedves tájaira. „Hátizsákkal a vállamon, bottal a kezemben és 50 koronával a zsebemben indultam el Csallóközbe. Ott bolyongtam kialakult rendszer nélkül, embereket fogtam meg az utcán, hívtam énekelni a kocsmába és hallgattam az aratólányok dalát. Legfárasztóbbak voltak a füstös kocsmai szeanzsok éjszakánként.” Gyűjtőútjáról rendszerint betegen tért haza. Eleinte vegyesen gyűjt népdalt, népies műdalt: bizony megfizeti a tanulópénzt. Csallóköz és Zoborvidék után máris ellátogat Nógrádba is.

1906-ban, 25 éves korában gyűjt először Nógrád megye kis falvaiban és egy puszta, Bárna, Diósjenő és Takácsházapuszta helységeiben:

**A bárnai kertek alatt, ej jaja-jajaja,
Folyik a szerelem patak, ej jaja-jajaja,
Aki abból sokat iszik, ej jaja-jaja-jaja,
Babájától elbúcsúzik, ej jaja-jajaja.**

Kedves emlékként megmaradhatott a szívében az első nógrádi gyűjtés „jajaja”-refrénese, nem-mindennapi lassú-csárdásdala. Amikor 1941-ben az ifjúsági zenei nevelés egyik legfontosabb dokumentumát, a Biciniümököt írja, és a leg gondosabban válogat, a II. füzetbe – mint gyöngyszemet illeszti bele a bárnai népdalt, kétszólamú feldolgozásban.

Takácsházapusztán találkozik a táj jellegzetes népdal-különlegességével, a hatsoros, régies, ereszkedő vonalú dallammal:

Látod-e te babám,	Kizöldült már a fa,
Azt a száraz nyárfát,	Várom a galambom,
Azt a száraz nyárfát?	De soká nem jön már.
Mikor az kizöldül,	Zöld erdő zúgása,
Akkor jövök hozzád,	Vadagalamb szólása:
Akkor jövök hozzád.	Benne a tanyája . . .

Ezt a ritkaszép népdalt még ugyanabban az évben közreadja énekhangra zongorakísérettel a Magyar Népdalok füzetben „hogya egysorba kerüljön a világirodalom remekeivel és a – külföldi népdallal” – írja az előszóban Bartók Bélával együtt Budapesten, 1906 decemberében.

1907-ben mindkettőjük figyelme legerősebben Erdély felé fordul. Felfedezik a népzene régi rétegét, az ötfokú, ereszkedő vonalú dallamritkaságokat. Leginkább a távoli erdélyi falvakban tűnnek elő azok. Sietni kell a gyűjtéssel, azt mindketten érzik. De azért Kodály ellátogat ismét a nógrádi Diósjenőre is, úgy látszik, vonzza őt ez a hegyes-völgyes, erdős táj is!

1914. június 18-án Szanda községben gyűjt, a csodás várral díszített hegy alján, Varga István 62 éves és Pálok Andrásné 61 éves dalosától betyárnótákat jegyez a füzetébe:

Hej, Sisa Pista bársony lovát itatja,
A babája az ablakban hallgatja:
– Ne nézd, babám, a gyászos életemet,
Mind teérted szenvedtem ezeket!

Ki hallotta, ki nem mondta már régen,
Hogy Nagy Jancsit levágták a Bükkvölgyön.
Úgy levágtá Barna András egyszerre,
Hogy Nagy Jancsi le is borult a földre.

Sisa Pista nem nagy nemzetből való,
Nem kell néki piros bársony takaró.
Betkaria kilenc-széles gatyája,
Nem köll néki senki piros párnája.

Odaszaladt az ő kedves naitása.
De már akkor nem seáithetett rajta:
– Isten hozzád, édes, kedves, jó pajtás,
Már mink többé soha nem látjuk egymást.

1914 nyarán kitört az első világháború. A „kilenc-széles” bőgatya ezen a nyáron hamarosan lekerült az arató parasztlányokról. Csukaszürkébe öltöztek, és – ahogyan Ady Endre írja – „nótázó vén bakák”-kal telik meg a budapesti utca, felvirágozott marhavagonokban, papi áldással és sűrű könnyhullajtással, kendőlengetéssel indulnak a férfiak a harctérre . . . „Mire a levelek lehullanak” mindenki hazatér – jósolta az öreg király, de a világháború négy évig dúl. Eközben eltűnik a régi falvak népdalanysága, köztük a betyárnóták java is. A 32 éves Kodály Nógrádban 1914-ben szinte az utolsó órában hallja még a híres betyárballada töredékét, a Vidróczki történet változatát, amelyikből később a legnagyobb kórusművét, a Mátrai képek-et írja.

Az első világháború után megszűnik a néozenei gyűjtőterületünk. Bezárult a kapu Erdély felé. Tulajdonképpen ekkor kerül sor sűrűbb gyűjtésekre. Nógrádban, a nőre országban, amely a hegyes-völgyes tájaival, erdőivel, nádrazszi-szántóival leginkább felidézte a már elérhetetlen Erdélyt . . . 1921-ben Tolmácsan gyűjt Kodály.

1922-ben Kodály 40 éves. Mint a Zeneakadémia zeneszerzés tanára, valóban világhírű évfolyamokat nevel, melyekből a későbbi világhírességek sora nő ki: Serly Tibor New Yorkba, Doráti Antal az Egyesült Államok legnagyobb zenekaraiba, Seiber Mátyás Londonba, Pártos Ödön Izraelbe, Frid Géza Amsterdamba viszi el évek múltával a Kodály-iskola jó hírét, és idehaza is a zenei élet vezetői lesznek a tanítványai: Ádám Jenő, Bárdos Lajos, Kertész Gyula, Kerényi György, és még sokan, tőle tanulunk mindnyájan.

1921-ben ősszel bejárja Kodály Szatmár megyét, Kocsord, Gacsály, Turócse. Komlód-kisfalud községeket, keresi Nagykállóban a híres Kállói kettős táncdal-csokrot is, de nem lel sem énekest, sem cigányzenészt, aki hibátlanul tudná . . . 1922 tavaszán – a húsvéti szünidőben megkezdí a legnagyobb gyűjtését Nógrádban. Gyűjtőútjain gyakran vele van felesége, Sándor Emma asszony. Valószínűleg vele volt Nógrádban is.

Napjainkban a Kodály-köröndön, Budapesten, özvegy Kodály Zoltánné őrzí a nagy muzsikusi és tudási hátrahagyott írásait, gyűjtéseit. A tágas lakás valóságos múzeum, telve

Kodály emlékeivel. Az ifjú Kodályné engedélyével beletekinthettünk az 1922. évi nógrádi gyűjtőfüzetek egyikébe. Ismerős volt számunkra, hiszen 1956–57-ben, amikor a szabolcs-szatmár megyei népdalkiadványunk készült, és azt átnézte Kodály Zoltán, – együtt forgattuk a szatmár megyei feljegyzéseit. A „Szól a figemadár” kötetet Kodály Zoltán 75. születésnapjára ajánlotta Szabolcs-Szatmár megye közönsége, 1957-ben.

A gyűjtőfüzetben az 1921. évi szatmári gyűjtéseket az 1922. évi tavaszi nógrádi gyűjtések követik.

Körülbelül 200 oldalas, vaskos iskolai füzetben a 126–169. oldalon szerepel a tolmácsi gyűjtés és a 170–192. oldalon a romhányi. Egy-egy oldalon rendszerint egy népdal kottája és szövege van, gyűjtési adatokkal. Egy-egy napi gyűjtése tehát 30–40 népdal-följegyzés volt.

Tolmács, 1922. április 16. Zárójelben odaírja Kodály, hogy „húsvét vasárnap”. Ünneplőbe öltözött falu fogadta tehát a népdalgyűjtőt. Legelőbb feljegyzett két nevet: Havas Jánosné Sztei Erzsébet (Vác felé az utolsó ház), Kuralai Istvánné Nógrádi út, 2. ház, hídon túl, a másik közelében. Első népdalénekese Lőrincz Sándorné 58 éves. Talán az ünnepre való tekintettel előbb a karácsonyi énekeket jegyzi fel Kodály:

**Ó, mely szerencsésen én ma felébredtem,
Alom-szakadását mely boldogul értem,
Mert amit csak megálmodtam,
Igazán láttam s halottam,
Hogy ide beléptem.**

Később rájegyzi a kotta alá: „Romhányban is közismert.”

Feljegyzi a húsvéti körmenet régi-régi énekét is, Fő'tamadt Krisztus e napon. „Régi ének” jelzéssel szerepel már az első magyar katolikus énektárban, Kisdi: Cantus Catholici-jében, 1951-ben. Kodály nyilván a körmenetben éneklő tömeget hallja, mert csupa félkottával jegyzi a hangjeleket, így pedig csak a lassú-tempójú tömegének hangzik.

Eov tréfás félvilági éneket is feljegyez: Az igaz messiás már eliótt . . . A kánai menyegzőről szól. ahol a víz borrá vált, és ettől az apostolok is megbokrosodtak:

**Megtáncoltatták Magdolnát,
Mind elrúta kontyocskáját,
Kána mennyegzőjében!**

Feljegyzi a Kossuth-nóta nagyon szép népdal-verseit is:

Kossuth Lajos ablakában	Éljen a hazal
Kinyílt a róza magában,	Éljen, éljen az igazság,
Kétfelé hajlott az ága,	Éljen a magyar szabadság,
Én ülök az árnyékába:	Éljen Kossuth Lajos!

A Kossuth-nótának tehát többféle befejezése van, rövidebb és hosszabb. Kassai Vilmos színművész írja emlékirataiban, hogy azért nyúlt meg a Kossuth-nóta, hogy 13 ütemes legyen, és emlékeztessen a kivégzett aradi tizenháromra! A tolmácsi változat már ezen is túlment, 15 ütemes. Őzeay Széman Márkné Pataki Erzsébet 54 éves éneklő, és Kodály megjegyzi, hogy mást is kell vele énekeltetni, mert szépen díszíti a dallamhangokkal. „Kitűnően cifráz, ettől mást is.”

Balog Tamás 40 éves énekel egy azóta nagyon szépen kivirágzott és sokfelé föltúnt nagyvilági dallamat: Kék szívárvány koszorúzza az eget . . . Pár évvel később Laittha László találkozik e dallammal Nagykörösdön, és az 1930-as években a turai gyönnayöshokré-tárnak lépnek színpadra vele a világhírű Gyönnayöshokré-tárnak, Budapesten. Az 1950-es években már filmen is felhangozott. Úgy tűnik föl, hogy Nógrádból való az első fölhangzása. Balog Tamás éppen egvidős Kodállal, ha még él, most kilencven éves. Kedves dala volt: Sei, még a búza . . . A változatával a Háy János daljátékban találkozunk, és egy helyi színezetű népdalszövege:

A tolmácsi faluvégen van egy kerek erdő;

Abban szól a fülemile éjtszaka legelő . . .

„Dudás gyerektánchoz, felnőtteknek nem” – jegyzi föl Kodály, jelezve, hogy a dudánóták eltűnőben vannak a tájon, ahol az 1910-es években még dudás-versenyt rendeztek.

Petőfi születésének száz éves emlékünnepeére készül az ország, és Tolmácson feljegyzi Kodály, hogy „Juhászlegény – Cserebogár dallamára”. A dallam-vándorlásnak érdekes példája ez.

Gyuricza Ferenc 35 éves és az előbbi énekesek előadásában feljegyzi a rendkívüli népszerű balladát: Szépen legel a báróné gulyája, / A kisasszony maga sétál utána . . . Brélos Tamás 64 éves dalos 6/8-ados lejtésű népies műdalt énekel, „Kondé János albertirsai kovácstól tanulta”-jegyzi föl Kodály:

**Tiltsa bár az ég szava, tiltsa végzetem,
Érted lángol, érted ég minden érzetem,
Lassanként megölnek a hosszas bánatok,
Mint az őszi földvirág, földre hervadok.**

Aféle „nobel”, nemesi népdal lehet, Kodályt ez is érdekelte. Följegyezte a népdallá vált Dóczy-csárdást is: Nem jó az a gazda . . . eredeti szövege: Szeretőt keresek . . . Végül egy helyi dalváltozatot: Tolmács község szép helyen van . . . Ezzel letelt egy gyűjtőnap és átmegy a következő községbe.

Romhány, 1922. április 17. Húsvét hétfő, a locsolkodások napja a faluban. Egész névsor van a gyűjtőfüzetben: Grója István, régi könyvei vannak, Juhász János, Zagyvai Imre, Koczka Mihály, Szunyog Ezekiásné Pipó Anna, Maglódi Jánosné, Hegedűs Jánosné, Hegedűs Benedek, Gyurósics József, Kovács, Károly, Saliga János, és Balázs István pásti, Megyeri Péter, Termán István Podra. 14 énekesre számíthat tehát a faluban, sőt mások is jelentkeznek.

Máté Pálné 38 éves dalolja: Az egri kaszárnya teteje . . . Slezák István 38 éves énekl: Kiszállott a kebelemből a fecske . . . és egy nagyon értékes, régi dallamot, mely belekerült Kodály–Vargyas: A magyar népzene példatárába, mégpedig a legértékesebb dallamcsoportba: A népzene ősrétege, ötfokú dalok, kvintáló dallamok, 14. szám. Utána következik 15. szám: Tiszán innen, Dunán túl . . . Ez is szemlélteti, hogy mennyire értékes a romhányi régi népdal:

**Csató, Csató, Csató, Csató,
Nem kell a lénungnak zacskó,
Elmulatom a pénzemet,
Kifordítom a zsebemet,
Kifordítom a zsebemet.**

**Nincsem apám, nincsen anyám,
Az isten is haragszik rám.
Árva vagyok, mint a golya,**

**Kinek nincsen pártfogója,
Kinek nincsen pártfogója.**

**Elittam már mindenemet,
Vastengeles szerkezetem.
Üsztökémet, csoroslámat,
Imádságos bibliámat,
Imádságos bibliámat.**

Szunyog János 20 éves a fiatalok akkori népdalait mondja: A romhányi sugár torony jai de messzire ellátszik . . . A romhányi templom tetejére . . . Juhász János 53 éves „még apjától tanulta” – jegyzi fel Kodály – a kétségkívül rég letűnt századok katonadalát:

**Asél dárdát csináltattam magamnak,
Szép címerit rávágattam hazámnak,
Rózsafából csináltattam a nyelit,
Szeretömnek rávágattam a nevit.**

**Voltam az apámnak kedves gyereke,
Mégis elfogott a császár embere.**

**Ha idejött ez a forspont, hogy vigyen,
Értem ez a sok szép lány ne könnyezzen!**

**Ki van tűzve Magyarország zászlója,
Sok ifiú fölesküszik alája.
Sok ifiú fölesküszik alája:
Ezt kívánja most a magyar hazája.**

Zagyvai István 34 éves, az akkor divatos katonanótát énekl: A rétsági, a rétsági, a rétsági sorozóra süt a nap. Tizenkilenc szótagosra nyúlt az új stílusú népdal.

Grója, vagy Grólya István 38 éves, akinek – Kodály jegyzete szerint – „rég könyve” van, nyilván daloskönyvről van szó, a táj jellegzetes hatsoros ereszkedő dallamára sok új versszakot énekel:

Kérem, kocsmárosné,
Micsoda csárda ez,
Micsoda csárda ez?
Sok szegénylegénynek
Mulató helye ez,
Mulató helye ez.

Hozzon bort, kocsmáros,
Megtízelték érte,
Megtízelték érte:
Lemék a Nyirjésbe,
Csikót lopok érte,
Csikót lopok érte!

Ha csikót nem lopok,
Szilaj tinót hozok,
Szilaj tinót hozok,

Mégis a boroméért
Adós nem maradok,
Adós nem maradok.

Lóra csikós, lóra,
Elszaladt a ménés,
Elszaladt a ménés,
Nincs már a rajcsúlba
Csak a pánya nyerges,
Csak a pánya nyerges!

Számolj betyár, számolj,
Számolj a csikóval,
Számolj a csikóval,
Én is majd számolok
A kedves rózsámmal,
A kedves rózsámmal.

Nemcsak a rövid-soros versforma emlékeztet Balassira, de a történet is. Hiszen a végvári vitéz is belekeveredett csikó-elkötésébe, persze inkább virtusnak számított ez akkor, mintsem megvetendő bűnnek.

A húsvéti nógrádi gyűjtés ezzel végetért.

1922. június 4-én Ecseg községben jelenik meg Kodály. Özvegy Hajdú Józsefné Földi Julianna 68 éves dalos asszony a Pávás lány balladáját énekli el, így kezdődik a feljegyzés:

Ó, szűz téged arra kérünk,
Sétálásra jöjj el velünk,
– Ha veletek utam veszem,
Hát a pávám hová teszem?

Mert ezt nem bízhatod másra,
Nem messze jössz, megláthatod,
Ha visszajössz, feltalálsd . . .

– Hajtsd a pávát a forrásra,

Fölébredett éjfél tájban,
Fülemile szólására . . .

A teljes balladaszöveg szól a pávát őrző szűzről és az őt elcsábító vándorlegényekről: s valóságos Boccaccio-i történet. Vajjon emlékeznek-e rá még a nógrádi öregek?

Ecsegen följegyzi Kodály, hogy „Gyermekcsoportok járnak névnapi esti köszöntővel: Örvendtes ez nap, gyenge sugárral . . .” Öreg asszonyok énekelnek karácsonyi énekeket: Hej, víg juhászok csordások . . .

A nógrádi gyűjtés legizgalmasabb fejezete azonban azután következik.

„Dudanóta” jegyzi fel az egyik kottára. Pongrácz Mihályné 64 éves énekli, Kodály a nógrádi kiejtést is jelzi:

Hallod-e te szolgáló,
Körmöllyön meg a holló!
Megdöglött már a szürke,
Mit csináljunk már véle?

„Kislány korában hallotta Szarvasgedén” – jegyzi fel Kodály és mindegyre igyekszik ezt régebbi zenei világot feltárni, feltérképezni! A 68 éves énekes asszony kislánykora meg egyezik az 1880-as évekkel, Kodály születési idejével . . . Molnár Mihály 77 éves öreg ecsegi parasztember tudja a dudanóta folytatását:

Apczon lakom, keress meg,
Két lányom van, szeresd meg!
Néked adom egyiket,
Vidd el akármelyiket!

Feljegyzi Kodály a tempót is, negyedkotta = 144. A dallamot kétnegyvedes ütembe osztja, de odairja: „inkább 4/4”. Mindenben nagyon gondosan jár el, ezt tükrözi a kézírata.

Ismerősek ezek a dudanóta-versszövegek, még pedig a Mátrai képek-ből! A gyorstempójú befejező részben zendülnek föl, ugyanabban a sorrendben, ahogy Ecsegen a gyűjtőfüzetbe kerültek. A kórusmű tempójelzése és ütembeosztása is emlékeztet az ecsegi megfigyelésére: Allegro molto, negyedkotta = 160 (a befejezés nyilván kis tempógyorsítást kívánt) és az ütembeosztás: Négynegyedes!

Kiderül tehát, hogy a nógrádi gyűjtésének jelentős hatása volt a Mátrai képek-re! Ha semmi másért, már csak azért is érdemes volt Kodálynak felkeresni a nógrádi tájat, hiszen a 6 perces, hatalmas vegyeskari kórusmű tartópillérei, – az első és az utolsó dallam-téma – először Nógrádban került Kodály gyűjtőfüzetébe, azután természetesen másutt is megjelent, hiszen a táj jellegzetes dallamai több megyében elterjedtek. De a kórusmű be-fejezésében a nógrádi változat, a „dudanóta” szerepel pontosan úgy, ahogyan az ecsegi két öreg népdalénekés visszaemlékezett reá 68–77 éves fejjel, 1922. június 4-én. A kórusmű 1930–31-ben született. (A művet a Székesfővárosi Énekkar mutatta be 1931. március 17-én, Kodály szerzői estjén, és mint fővárosi énektanár, magam is ott énekelhettem, jelen voltam, amikor Kodály a népdalok helyes intonálását szorgalmazta, mintegy a gyűjtéseiben rejtőző paraszti előadásmódokat továbbította számunkra.)

Június 5-én is Ecsegen gyűjt.

Július 15-én Jobbágyi faluból feljegyez két nevet: Jancsó János 56 éves, Osvát Istvánné 70 éves. Nyilván, mint jó énekeseket, emlegetik őket.

Július 15-én Szarvasgede falucskában a fiatal lányokat hallgatja. Egy sajátos népköltési műfajra összpontosítja figyelmét, párosító dalokat jegyez, egyiket a másik után. A párosítót Bartók Béla éppen ebben az időben írt főművében, A magyar népdal-ban így határozza meg: „A párosító, vagy „kidanoló” dalok szövegei olyan leányt és legényt neveznek meg, akiről a falu tudja, vagy sejti, hogy szerelmi viszonyban vannak egymással. A szövegek sablonjai – szerelmi viszonyra történő tréfás célzások – állandóan, ebbe egyszerűen beléhelyezik az illető legény és leány nevét.” Sokáig nem is sejtettük, hogy milyen sok párosító kerül elő egyetlen faluból is! Szarvasgedén Kodálynak ezeket dalolták a fiatal lányok: talán még ma is érdekes, hogy akkortájt ki kibe volt szerelmes? . . .

Éjfél után egy óra,
Ég a világ a bötba,
Sej, ráj, rom, sej, ráj, rom,
Ég a világ a bötba.

Ott mérik a trafikot,
Rózsaszínű szalagot,
Sej, ráj, rom, sej ráj, rom,
Rózsaszínű szalagot.

Magyar Panni méreti,
Derekára kötteti,
Sej, ráj, rom, sej ráj, rom,
Derakára kötteti.

Víg Janika meglátja,
Azt mondja, hogy levágja.
Sej, ráj, rom, sej ráj, rom,
Azt mondja, hogy levágja.

Vágd le, Jani nem bánom,
Ugyis te vagy a párom!
Sej, ráj, rom, sej ráj, rom,
Ugyis te vagy a párom!

★

Lement a nap, csillag van az égen,
Kis Mariska mezítláb a jégen.
Sajnálja a cipőjét felhúzni,
Demény Pista nem vesz többet néki.

Lement a nap, feljött a holdvilág,
Demény Pista nyergeli a lovát.
Jaj de szépen szól a sarkantyúja,
Kis Mariska öndszárcsináltatta.

Csütörtökön este
Három legény leste,
Mikor Kajzer Etel
Magát lefestette.

Magát lefestette,
Üveg alá tette,
Arra ment a Fiszter Józsi,
Az ablakon leste.

Bemegy a szobába,
Leül a lócára,
Lehajtja bús fejét
Az Etel vállára.

★

A csárdába, a csárdába három legény,
Krumpli Miska, Krumpli Miska a vőlegény
Ráncosszárú csizmába, szegett aljú gatyába
Tóth Marika a babája.

★

Atúszott a kácsa vizen, Dunára, haj,
Átment érte Kéri Mihály, Dunára, haj!
Átvitte a bugyellárist,
Hoz Terának gyöngykalárist,
Dunnára, dunnára, dunna alá, haj!

Gyöngykaláris fakadozik, Dunára, haj,
Tera szive hasadozik, Dunára, haj!
Gyöngykaláris ne fakadozz,
Tera szive ne hasadozz,
Dunnára, dunnára, dunna alá, haj!

Burik Jani a gulyás,
A gulyás,
Levelet ír a boglyán,
Itt a híre, hopp!

Azt írja a levélbe,
Levélbe,
Megházasodik őszre,
Itt a híre, hopp!

Víg Mariska megijed,
Megijed,

Hogy ő férjhez nem mehet,
Itt a híre, hopp!

Ne félj, Mári, mehetsz még,
Mehetsz még,
Kerek kontyot köthetsz még,
Itt a híre, hopp!

Magos ágyat vethetsz még,
Vethetsz még,
Abba le is fekhetsz még,
Itt a híre, hopp!

Kodály megjegyzi, hogy a kisebb lányok is éneklék a párosítót:

Három icce kendermag?
Pintér Boris kié vagy
Nem vagyok én senkié,
Csak a Murcsi Ferié!

Murcsi Feri, vedd el már,
Mert a tyúk is tudja már,
Ha a kakas megtudja,
Ki is kukorékolja.

Hozzátoldanak egy Szentirmay-daltöredéket:

Hajnalba, hajnal előtt,
Rózsafa nyilik a házam előtt.

Kitűnik, hogy a májfa-nótája is párosító:

Hallottátok-e már hírét,
Szana Feri legénységét,
Fűrészsel vágta a májfát,
Hogy ne hallják kopogását.

Felveszi a bal vállára,
Viszi Panni ablakára.

Kelj fel, Panni, itt a májfa,
Jó éjszakát! Vigyázz rája!

Felkel Panni az ágyából,
Kendőt vesz ki a ládából,
Itt van anyám, kösse rája,
Száz forint ennek az ára.

Itt is kutat a dudanóták után, és feljegyzí: „Verbunkos és gyorstáncdal a dudán.”

Ambrus Klára 70 éves és Dobrócsi György 73 éves nevét jegyzi föl még és egy régi huszárnótát: a verbuválás emlékét őrzi a szöveg.

Jaj de szépen felöltözött hat huszár,
Mind a hatnak arany kard az oldalán.
Veres színű pántlika a csákóján,
Most mennek be a vármegye kapuján.
Az én rózsám is átment már alatta,
Vakuljon meg, aki megvizitálja!

1922. június 17-én kerül sorra Becske község. Mészáros Júlia 70 éves énekel „duda-nótá”-t, formás kvintváltó dallamra:

Fölzaladt a kecske a fára,
Zöld ágat szakított szájába.
Ihajla, kedvesem, így lesz jó,
Gyöngye kis kecskémnek ez való!

Ezt a dallamot nyomban összeveti a kottalapon Hajdú Erzsébet 76 éves, nagysápi Esztergom-Komárom megyei dalosa szövegével: Kihajtom a libám a gyöpre, akitől az előbbi évben ugyanezt a dallamot gyűjtötte.

Paróczy József 56 éves ugyancsak ereszkedő vonalú dudánótát tud:

Fekete szárú cseresznye,
De szép barna kis menyecske,
Ha az isten neköm adná,
Nem köllene egyéb anná . . .

Ezt is összeveti a kottalapcn Gazdi Feri 53 éves Turricse-i, Szatmár megyei dalosa szövegével: Réztepsiben sül a malé . . . Előző évben ott is gyűjtött. Kitűnik, hogy ezidőtájt erősebben foglalkoztatják Kodályt a dudanóták, azok elterjedését vizsgálja. Ezt tükrözi Becske-i gyűjtése 1922-ben.

Az utolsó nógrádi gyűjtése 1922. június 29. Palotás községben Berkes Mihály 48 és Varga József 59 éves dalos a késői betyárnótákat énekl. Érdekes, hogy miként válnak az egykor félelmetes, gyilkossággal végződő betyárhistóriák tréfás kalandos történetekké, amikoris kisasszonynak öltözik a betyárgyerekek:

**Jäger Jóska selyembársony,
Azt gondolják, hogy kisasszony.
Sétál az egri utcában,
Egyik bótból a másikba.**

**Oláh Gyuri nem volt istenkáromló,
Mégis rásült Nagyderegen hat pejlő.
Az a hat ló mind egyforma szőrű volt,
Oláh Gyuri Nagykállóban rajta volt.**

**Válogatja a selymeket,
Különbeket, különbeket . . .
– Válogassa a kisasszony,
Ne siessen olyan nagyon!**

**El is vitte nagykállai vásárba,
Kiállította, hetven forint az ára.
Találkozott egy ember a vásárba,
Ki azt mondta: – Én vagyok a gazdája!**

**– Sietnem kell, botos uram,
Mert sietős az én utam,
Irja föl a bótajtóra:
„Itt vásárolt Jäger Jóska!” . . .**

**Oláh Gyurit három pandúr kíséri,
Kis kalapját a szemire beüti.
– Nézz föl, Gyuri a pandúr szeme közé,
Most kísérnek nagy Szeged vára felé . . .**

Dudanótával zárul az 1906-tól 1922-ig húzódó nógrádi Kodály-gyűjtés. Szita János 62 éves dalolja Palotáson:

**Jeruzsálem szép kis város,
Mert ott a pap a kocsmáros,
Délég az Istent dicséri,
Délután a jó bort méri.
Jeruzsálem, Jeruzsálem,
A vénasszony veszedelem!**

**Eltört nékem a nagy fazék,
Majd megvernek engem azért:
Olyan vagyok, mint gyerek,
Minden kicsinyért szenvedek.**

„Több dudanóta után is rávágják” – jegyzi fel Kodály a nógrádi gyűjtés utolsó tanulságaként:

**Jeruzsálem, Jeruzsálem,
A vén asszony veszedelem!**

Tantványai, a későbbi gyűjtők mesélik, hogy 1953 tavaszán karancsaljal népdalt, öt-fokú, ereszkedő, régi dallamot keresett, Avasi Béla és Tóth Margit kutatókat egy hétre elküldte, kutassák fel érte a táj falvait, Selyptől fel egészen Salgótarjániig. Tanácsokat adott a gyűjtésre. Naponta mintegy 40 népdalt jegyzeteltek, de már többé nem akadtak nyomára a Kodály által még ismert dallamnak. Ellenben népnevelőknek hitték őket akkor, és sokat meséltek, de keveset daloltak . . . Az 1960-as években – kevéssel korai halála előtt – Kodály még sokféle tanácsot adott nógrádi gyűjtései alapján Borsai Ilonának is, aki a szomszédos mátrai táj zenei feldolgozását készítette éppen.

Kodály tehát 25 éves korától 40. éveig járta, mint népdalgyűjtő, Nógrád megye 10 községét, pusztaját, de még a nyolcvanas éveiben is úgy emlékezett reá, hogy tanácsokat adhatott a nyomába lépőknek. Ebben is megmutatkozott legendás emlékezőtehetsége és maradandó szeretete a táj népe- és népköltészetére iránt.

Magyarország felfedezése

Fekete Gyula: Élünk magunknak?

Hadd kezdje a recenziens szubjektív vallomással: a Magyarország felfedezése c. sorozatnak ez eddig a legjobb, mert legközérdekűbb, s egyben a legnyomasztóbb, legszomorítóbb kötete. Aki ezt a könyvet elolvasta, átgondolta, az nem élhet, gondolkodhat úgy, mint előtte! Fekete Gyula **nemzeti létünk**, szocialista társadalmunk egyik legégetőbb, legfájóbb sebéhez nyúlt, megfogadva a költő intését:

„Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.”

(Eötvös J.: Én is szeretném . . .)

Szűkebben értelmezve a jelen, tágabban a jövő gondjairól szól. Racionálisan, hűvösen fogalmazva arról van szó a könyvben, hogy ha nem változtatunk hathatósan a szemléletünkön, család és szociális politikánkon, akkor 20–30 év múlva krónikus munkaerőhiány fogja sorvasztani a termelést, a társadalmat. Más, érzelmesebb megközelítéssel: társadalmunk egy részében betegesen eluralkodott az önzés, az elidegenedés, a rövidlátó kispolgári hörcsög-harácsolás, amely cinikusan és olykor már agresszíven is ki akarja vonni magát a **társadalom** érdekében történő **közteherviselésből**. Erre a jelenségre még akkor is fel kell figyelniünk, reagálnunk kellene, ha nem szocialista társadalomban élnénk. Az író – ez esetben a nemzet lelkiismerete „funkciójában” – a legnemesebb, (de nem éppen hálás . . .) kötelességének tesz eleget, amikor feltárja, megfogalmazza ezeket a jelenségeket. Hisz-szük és reméljük, hogy ez a könyv eléri a célját és mozdít valamit a közvéleményen, hogy a Veres Pétertől olyan szépen megfogalmazott „népben – nemzetben” gondolkozzunk.

De nézzük hát miről is szól ez a könyv? Tulajdonképpen perirat, vitaanyag a Nők Lapjában 1970-ben az anyaság becsületéről, vállalásáról, az

utódok neveléséről stb. kiterébélyesedett vitáé. Már önmagában ez is, ti. hogy egy vita dokumentumai megmaradnak, nem sikkadnak el, nem issza be a közöny homoksivataga – érdekes és izgalmas. (Mert – valljuk be! – megszoktuk már kicsit, hogy vitatkoztunk, olykor a gorombáskodásig is!, aztan marad minden a régióen, a Duna csendesen folydogál tovább, az élet is.) Am ez a vita és a következtetések, amit levonhatunk, **le kell** vonnunk be- loie, nem kerüihet ad acta, hiszen a **létünkről** van szó. Az anyaság fogal- máról van szó, a nemzet reprodukciójáról, a jövőről. Ugy robbant ez a vita, mint a bomba. Fekete Gyula cikke kavicsként vonta maga után a szenvedé- lyes hozzászólásokat, hogy olykor már el is feledkeztek az indító cikkről és egymás szavába vágva tortyogva törtek elő az eddig szinte ismeretlen (és ellenoriznetetlen inaulatok). Meghökkenítő és elszomorító dolog ez – no nem a vita **tenye**, de sok hozzászóló **érve** és eltorzult **hangja** –, hisz az anya fogalma eddig minden társadalomban és kultúrában tabu és szent volt. Legyük hozzá, hogy **nem** a biológiai praktikizmus miatt, amivel sok „anti- anya” (micsoda szörnyszülött szó!) csútolja „anyanyúlnek” több gyereket is vállaló nembéli társait, hanem éppen az **áldozatvállalásért**, azért az utánóz- hatatlanul **többért és másé t**, ami ki és fölé is emeli a dolgát végző férfiak közül. Mert lehet vitatkozni azzal az elmélettel, miszerint a férfi a **nemzet**, a nő a népfenntartó erő (idealista íze van), de azt nem lehet vitatni, hogy a legtöbb gyereket nevelő anyák áldozata nélkül elsorvad, széthullik a család, szetzilálódik, demoralizálódik a társadalom is. Az anya áldozata a legtiszt- tább, mert vértelen áldozat, az anya „önzése” a legnemesebb önzés, mert adakozó. Szándékosan időzünk ennyit ennél a témánál, mert az Anya meg- becsülése, az utódok nevelése – s ez a könyv újdonsága, nagy figyelmez- tetése! **gazdasági ügy is, társadalmi ügy, nemzeti ügy**. Vegyük sorra!

Gazdasági ügy a **jelenben, mert**: a gyerekek **száma** egy családon belül **ma** az a tényező, amelyik legerősebben **determinálja** az életszínvonalat. Egy- szerű, fejben végzett osztással kiszámítható, miért: ahol több gyerek van, kevesebb jut egyre. Gazdasági ügy lesz a **jövőben** is, mert ha fogy a kereső- képes, produktív korú lakosság, akkor ez **visszahat** a termelésre, nagyobb terheket kell vállalniuk a mai kisszámú gyerekeknek, amikor munkába lépnek. (El kell tartaniuk az egészségtelenül nagyszámú nyugdíjasokat – **minket!** és a saját gyerekeiket is.) Óhatatlanul lemaradunk a versenyben az egészsége- sebb, népesebb, szaporább nemzetek mellett.

Mindezekből következik, hogy ez a jelenség (a kis szaporulat) már ma is társadalmi ügy, a társadalomnak sürgősen be kell avatkozni. Hogyan? Igaz- ságosabb elosztással! Ezen a ponton a vita (és Fekete Gyula) újabb elméleti értékű tanulsággal szolgál. A javak elosztásánál ma már nem lehet **csak** a termelésben elért eredményeket figyelembe venni. Azaz nem fogadhatjuk el azt az elvet, hogy a munkában bennefoglaltatik az **utódok** nevelésének a költsége is. Ezt az elvet már a kapitalista társadalomban is revideálták (pl. Franciaország), belátva, hogy az utódok létrehozása, nevelése az **össztársad-alom** érdeke. Igazságtalan tehát, ha a **terheket csak** a szülők vállalják! A jövedelem elosztásának olyan új, **szocialista** módozatait kell kidolgozni, ame- lyik **nem** hozza hátrányos helyzetbe azt, aki vállalja a több gyerek nevelésé- nek **egész embert** igénybevevő gondját! (A X. kongresszus már ilyen értelem- ben tárgyalta a kérdést.) A gyereknevelést egyenértékűnek kell tekinteni a

közvetlen termelőmunkával és meg kell adni a nőnek a **választás jogát és lehetőségét**, hogy melyiket választja. Itt lép át a vita morális síkra. Sok hozzászóló egyszerűen helytelenül értelmezi az emancipációt, amikor az anyaságban valamiféle degradáló „nősténységet” lát. Az erkölcsi értékrendszernek és ízlésnek képtelen ficama ez, amely éppen azt vitatja el a NŐ-től, ami **alapvető** hivatása lenne. Amikor alapvetőt mondunk, akkor nem valami születési kényszerre gondolunk. De nem ismeri vagy félreismeri a nő biológiai-pszichológiai „ráhangoltságát”, elhivatottságát, aki éppen a gyermeket akarja kiiktatni az életéből. Alig van vagy talán nincs is olyan **munka**, mint a nők jobban el tudnának végezni, mint a férfiak. Csak egyfajta hamis tudat az, amelyik **versenytársnak** tekinti a két nemet a munkában. Van viszont egy terület, ahol a férfi béna és suta: ez a kisgyermek. Itt egyszerűen „versenyképtelen”. Magyarán éppen az anyaság az, ami a férfi fölé emeli a nőt, ahol feltétlen tiszteletet érdemel. Amelyik nő tehát az anyát csúfolja, az anyaságot degradálónak, lealacsonyítónak mondja: tulajdonképpen az emancipációt vonja kétségbe. Igen de az anyaság nemcsak biológikum, hanem nevelés kérdése is. Erre is figyelmeztet ez a könyv! A szülőképes nőt (aki 45-ben született az ma 27 éves . . .) már **ez** a társadalom, a mi iskolánk nevelte. Eltekintve a protokoll-jellegű, kötelességizű NŐNAPOKTÓL, ANYÁK NAPJÁTÓL, megtettünk-e mindent, hogy a felnövekvő nemzedéket tudatosan **felkészítsük** arra, hogy ők is **szülők** lesznek? „Igen, ez tulajdonképpen a család, a szülők feladata lenne” – mondja az iskola. Csakhogy a család – ahol a nő dolgozik, válságban van. Még a szexuális nevelés is csak vitatéma, az iskola egyszerűen **nem meri**, és nem is **tudja** vállalni.. (A pedagógusok maguk is felkészületlenek erre és **félnek** a közvélemény **álszent**, prűd haragjától.) Holott ma már nyilvánvaló, hogy **több** kell. Társadalmi szinten kell megoldani a morális nevelést is – és nem csupán a gyerekekét néhány hozzászólás tanúsága szerint! Nagyon helyesen mutat rá Fekete Gyula a vitát értékelve arra a sajnálatos jelenségre, hogy a társadalom nem kis rétegének egyszerűen nevetséges és gyűlöletes mindenféle áldozatvállalás. Az erkölcsi értékeknek olyan mértékű devalválódásáról van szó, amiről beszélni kell. Ebből fakad, amellyel elsők vagyunk a világranglistán: a **válások, az abortusz, az öngyilkosság és az utolsó az elveszülések számát tekintve!** Anélkül, hogy dramatizálnánk a kérdést elgondolkodtató, hogy ez a nép, amely 1000 év alatt túlélte a tatárt, törököt, németet, éppen most, amikor kezébe vette a sorsát, amikor addig nem ismert lehetőségek nyíltak meg előtte, most veszítené el a lába alól a talajt? Fekete Gyula tényanyaga, okfejtése lehangoló – önmagában. De még lehangolóbb lenne, ha nem lett volna ez a vita, nem születik meg az a könyv. Mert a „párjával” (Gergely Mihály: Röpirat az öngyilkosságról), a józan, mérlegelő ész szavával a szépiró érzelmi töltésével figyelmeztetnek, mozgósítanak. Igazolják a marxi tételt, miszerint a társadalmi jelenségek igenis leírhatók, törvényszerűségei, tendenciái megfogalmazhatók és e törvények ismeretében a társadalom **alakítható**. A gazdasági erőforrások átcsoportosításával, az iskola, a sajtó, a rádió, a tv. tudatformáló erejének igénybevételével igenis elérhetjük, hogy több gyermeket vállaljunk, **vállalhassunk**, hõg kevesebb abortusz, öngyilkos, megkeseredett, ma-

gányos ember legyen Magyarországon. Ezt a könyvet „kötelező olvasmánnyá” kellene tenni minden gyakorló pedagógusnak, gazdasági és kulturális életünk vezetőinek, minden mai és leendő szülőnek, hogy végre megtanuljunk és elkezdjünk valóban „népben – nemzetben” gondolkodni.

(Szépirodalmi K. Bp. 1972.)

Kunszabó Ferenc: Sárköz

Ha valaki figyelmesen olvasta Kunszabó Ferenc előző kötetét (Parázson pirítani, Magvető K. Bp. 1970.) nem tartja meglepőnek, hogy a Magyarország felfedezése c. sorozatban éppen a Sárközről ír. A „Szekszárdi kísérlet” c. riportjában olyan jelenségről tudósít, amit nem itt találtak ki, de itt próbáltak ki először Magyarországon, éppen a Sárközben. A téma azóta sem „hagyta nyugodni” a szerzőt, „utána járt a dolgoknak”, pontosabban körüljárta, több oldalról is megvizsgálta a jelenséget. Ennek eredménye ez a könyv. Sárköz valóban „megérdemli”, hogy írjanak róla (írtak is róla sokan – nagy irodalma van). Két sajátos vonása: az egyke és a népművészet mindig is országos hírű volt. Erről írtak a legtöbbet a tájról szólván. Kunszabó Ferenc nem azért utazott oda, pontosan nem **csak** ezért. Módszere sokoldalú. Mindenekelőtt áttekinti a tájegység történelmét: Hogyan alakult ki ez az összetéveszthetetlenül markáns-vonású népcsoport? (A tárgy ismerete: a tárgy történetének ismerete – mondja Hegel). Izgalmas téma már ez is, mert Sárköz történetében nyomon lehet követni a Duna-mente 1000–1500 éves múltját a rómaiaktól napjainkig. Mert mindig élt ember a jól termő dombokon, dunai ártereken. Gazdag élet volt itt, virágzó falvakkal, városokkal. Ma már nehéz, mert csak a sajnálatosan kevés levéltári adattal lehet dokumentálni, hogy a magyar gazdálkodás, a magyar kultúra milyen gazdag is volt ezen a vidéken (és máshol is az országban), mígnem az országot ért többszöri sorscsapások el nem pusztították, el nem **sorvasztották, vissza nem szorították**. (Még történelmi romjaink is csak elvétve, „szerencsésen” maradtak meg!) Sárköz ennek a menekülő, saját lehetőségei alá szorított életnek a produktuma és történelmi vetülete. A török (később a német) elől a Duna menti mocsarak közé menekült, elpusztult falvaiból a maradék lakosság és ott lappangott, tengődött egészen a Duna szabályozásáig. A történelmi kényszerűség alakította ki a sárközi ember sajátos életszemléletét, temperamentumát, intellektusát. Életben maradni valahogy, ha már gyarapodni fejlődni nem lehet. Így lett konzerváló, megtartó a magyar kálvinizmus is. Egy adott történelmi korszakban és helyzetben már a pusztá **megmaradás** is produktum.

Sárköz sajátos tragikumja az, hogy a Duna szabályozása után is (nagy és bőven termő területek szabadultak fel így) megmaradt Sárköznek. Ami eddig **megtartotta**, most az **akadályozta** meg, hogy tovább lépjen. Avagy nem így kell-e felfognunk a „népbetegség” egykét is? Tartani egy bizonyos életnívót, megőrizni azt, amit apáink hagytak ránk és nem törekedni arra, hogy a gyerekek számával, újabb vagyon szerzésével gyarapodjunk. (A sárközi példa szomorú előfutára volt a mai egyke vagy egy se szemléletnek. Az ő gyerektelenségük és a mai nagy gyerekhiány egy töről fakad: nem veszélyeztetni egy már elért életnívót!) Kunszabó Ferenc pars pro toto Sárpilisben vizsgálja az egész „Sárköz komplexumot”. Ez a legkisebb és a legorthodoxabb sárközi település pozitíve is, negatíve is. Ami nem fejlődik, stagnál: az pusztul. Sárpilis lakossága csaknem 200 fővel csökkent az elmúlt tíz év alatt. Sok oka, összetevője van ennek. Itt az okokat vizsgálva „lendül át” Kunszabó az általánosba. Mert falvaink apadása, elöregedése nem csupán sárközi jelenség! A szociográfust izgatja ez a folyamat. Egészséges-e ez? Nietzsche azt mondja, hogy ami lemenőben, pusztulóban van, azon taszítani kell, hogy hamarabb pusztuljon. A születő újat és erőset kell segíteni. Elfogadhatjuk-e az idealista német heroikus pesszimizmusát? Belenyugodhatunk-e, hogy egy történelmi folyamatban – amely törvényszerű – emberi értékek pusztulnak el jóvátehetetlenül? Kunszabó vallja és az olvasót is magával sodorva töprengésre készíti, hogy meg kell fordítani a nitzschei tételt, harcosan optimistának kell lennünk. De még ez is kevés! **Alkotó** módon bele kell szólnunk a történelmi folyamatba, ami a **tudatos** embernek már **nem lehet** fátum. Sárpiliről és általában a magyar faluról szólván el kell **döntönnünk**, hogy mit is akarunk. Tény, hogy a gépesítéssel, a kemizálással, a racionális munkaszervezéssel hatalmas munkaerőfelesleg keletkezik a falvakban. Ez a jelenség **önmagában** pozitív és elkerülhetetlen is. Támogatni, erősíteni is kell. De mi legyen az elhagyott, elnéptelenedő falvakkal? Feltétlenül jó-e, ha mindenki a városba törekszik növelve városaink túlzsúfoltságát, akuttalakásproblémáit? Meg kell-e várnunk a nyugaton máris észlelhető visszaáramlási folyamatot? Elég gazdagok vagyunk-e ahhoz, hogy míg a falvakban teljesen jó házak állnak üresen, kalitkányi lakásokkal vagyunk kénytelenek egyelőre enyhíteni a lakás-gondokon? Nem lehet ezt a két folyamatot (a falu elnéptelenedését – városaink egészségtelen, mert **hirtelen** felduzzadását) enyhíteni, összehangolni? Ezek csak kérdések hiszen nem a szociográfus dolga a megoldás keresése. De időben figyelmeztet! Annál is inkább, mert észlel egy másik sajátos (nem csupán sárközi) jelenséget is, amit divatossá vált szóval **elidegenedésnek** nevezünk. Sárközben nem új jelenség ez. Az egykével, a viszonylagos mozdulatlansággal már régebben a magyar társadalom periferiájára szorult Sárköz. Az ötvenes években aztán felgyorsult az idő. A kulák-mizéria, a tsz szervezések ügyetlenségei bizonytalanná, mármár talajtalanná tették a sárközi parasztot. Az évszázadok alatt kialakult faluközösség **hirtelen**, átmenetek nélkül **felrobbant**. Kunszabó finoman és sokoldalúan elemzi ezt a jelenséget. Bemutatja, hogy a falu tradíciói osztályjellegűek voltak ugyan, de rendkívül sok pozitív és demokratikus elemet is tartalmaztak. Sárpilisben. Az ötvenes években ez úgy hullt darabokra, hogy **nem alakult** ki helyette más, jobb. Amíg valamikor a falu (törzslakossága, a virilisek) a **magukénak** érezték a falut, a közügyeit is, most nagyfokú **közöny**

tapasztalható a közügyekkel szemben. A falusi ember elfogadja, megszokta, hogy **mások** („a járás!”) döntenek lakóhelye fontosabb ügyeiről. Nem mindenki reagál egyformán. A fiatal munkaerő **java szövik** a faluból, mert ha már nem az övé a falu, akkor csábítóbbak a komfort, a város civilizációs, kulturális **lehetőségei**. Az otthonmaradók a tsz-ben is átélik az elidegenedés sajátos változatát. Kunszabó felismeréseire itt különösen oda kell figyelni! Miért idegenkedett a magyar paraszt a tsz-től? Félt az ismeretlentől, téves elképzelései voltak, stb. — hangzik a frázis-szerű válasz. Kunszabó „utána járt” ennek is. Többről van szó! A paraszt a földdel, a természettel, az adóval való birkózása közben **azonosult** a munka tárgyával és céljával. A szerző saját gyerekkori élményeit is felelevenítve olykor líraián, máskor kérlelhetetlen logikával bebizonyítja, hogy az **egész** parasztság kizsákmányolt volt: a középparaszt is, az uradalmi béres is. Mégis a kisparaszt „hajtotta magát”, a béres orra verte az ökröt, hogy lassabban ballagjon. Miért? Több oka van. A béres **csak egy** munkafolyamatot **végezhetett**, az egész gazdaságot nem **tekinthette át, másnak** dolgozott, nem volt **érdekelve**, nem volt **előtte távlat**. A kisparaszt mindent maga végzett, illúziója volt, hogy maga szabja meg a célt, (pl. több földet vásárolhat, gazdagabb lesz, jobban éli stb.) Ezzel is magyarázható, hogy az uradalmak népe rögtön és lelkesen elfogadta a tsz-t, mert ha munkafelfogásában nem is, de **életszínvonalában azonnal** pozitív változás állt be. A kisparaszt viszont nehezen törődött bele abba, ezentúl nem látja át az egész munkafolyamatot, csak **egy részét** kell végzenie. Ez még akkor is megviseli, ha az **életszínvonala** közben lényegesen emelkedett! Ez a felismerés készítette a Szekszárdi Állami Gazdaság vezetőit arra, hogy merészen kísérletezzenek. Rájöttek ugyanis, hogy **pusztán** anyagi ösztönzőkkel (normarendszer: több munka = több pénz) már nem lehet a rejtett (fizikai, de főleg szellemi, lelki) tartalékokat mozgósítani. Humanizálni kell a munkát, oly módon, hogy a dolgozókat is bevonják a döntések meghozatalába, felelőssé teszik. Csak az adott technológia, termelési stb. feltételeket szabják meg: a munka megszervezését, végrehajtását már a közösség, a komplex-brigád oldja meg. Az eredmény meglepő és a gazdaság vezetőit igazolja. A resignált, mindenre bólintó sárközi ember szárnyakat kapott, „önmagát múlta felül”. Itt értette, érezte meg, hogy mit is jelent a szocializmus. Elvezi a nagyüzem **előnyeit** (gazdaságos, könnyebb munka, termelékenyebb, stb.), de megőrizheti individuumát is, nem csupán fogaskerek a gépezetben. **Ez** az a pont, ahol a szocialista nagyüzem **több és más**, mint a profithajszoló, a profitnak mindent alárendelő kapitalista gazdálkodás. Sárköz, a magyar paraszt, de az egész szocialista gazdálkodás egyik lehetséges modellje lehet a szekszárdi kísérlet. Nagyüzem: magas fokú technika, gazdaságosság, termelékenység és humánus. Ehhez azonban a feltételeket külön-külön is meg kell teremteni. Az embert **érdekeltté** kell tenni a lakóhelyén, a munkájában, meg kell teremteni az értelmes és örömmel végzett munka lehetőségét, becsületes sikerélményhez juttatni — s akkor nem idegenedhet el. Célja, tartalma van az életének.

A részből indult ki Kunszabó, de eljutott az egészhez. Sárköz, a parasztság problémás részei **egész** társadalmunknak. A szociográfus elemez, feltár, gondolkodtat. Cselekedni nekünk kell.

(Szépirodalmi Kiadó, 1972.)

Horpácsi Sándor

Galgóczi Erzsébet: Kinek a törvénye?

Galgóczi Erzsébet azt vallotta egy interjúban, hogy nem a parasztot kívánja ábrázolni, hanem **az embert** – történetesen a falun élő, mert paraszti környezetben szerezte legtöbb ismeretét a társadalom mozgásáról, alakulásáról, a régi és az új összeütközéséről – az emberről. A valóság ihlető felszólítására hol forradalmi türelmetlenséggel, hol megértő türelemmel válaszol. Írói magatartásának éppen ez a kettőssége igazolja szándékai nemességét; a történelmi ezerév és a közelmúlt arra kényszeríti a parasztsággal törődő író (és egyáltalán: értelmiségit), hogy lélektani szorítóban érezze magát. A magyar parasztság ezeréves múltja forradalmi türelmetlenségre ingerlő; a forradalmi türelmetlenség túlzásait, túlkapásait és bűnös torzulásait viszont – a fordulat éve utáni időszakban – csakis a megértés, a türelem orvosolhatta. Ismét Galgóczi nyilatkozatából idézek: „A paraszt nem azáltal válik közösségi termelővé és közösségi gondolkodású emberré, hogy kényszerűen elzárják a magángazdálkodás minden lehetőségétől, hanem úgy, hogy a gyakorlatban bizonyosodik meg a kollektív gazdálkodás fölényéről.”

A forradalmi türelmetlenség könyörtelen valóságglátásra, a megértő türelem részvételtől emberábrázolásra ösztönzi az író; e két jellegzetessége azonban nem külön-külön, hanem együtt érvényesül. A sorsok és élethelyzetek kíméletlenül pontos föltárása kelt részvétet az olvasóban, s a szánni való emberek sorsát áéelve érezzük kegyetlennek, szépítés-mentesnek. Minden írói műben annál több a kegyelem, minél kevésbé kegyelmez a szerző a tényeknek.

Nemcsak az írói magatartást jellemzi könyörtelenség Galgóczi novelláiban. A **történetekben** is meglehetősen gyakori a krudélitás, a testi-lelki durvaság. Ime néhány jellegzetes motívum az elbeszélésekből: háború, nyomorúság, felgyújtott ház, novabor, részezség, vulkánzó ösztönök, emberre sújtó balta, vasvilla az **Orbán Teca házá**-ban; pálinka, főbelövés, nemi erőszak az **Éjszaka, két katonával** című novellában; nyomor, szabotázs, tűz, öngyilkosság a **Szilvalekvár**-ban – és folytathatnám a fölsorolást ebben a modorban. Természetesen szándékos – és torzító – kiemelés ez, hiszen összegyűjthetnénk akár ugyanezekből a novellákból derűsebb, meghittebb motívumokat is. Mégis elmondhatjuk, hogy csípősen fűszeres, sűrű, sokszor nyomasztó hangulatú, komor, végzetszerű írások ezek. Hasonlóan, mint a nagy történelmi korszakváltások drámai művei. A szereplők élet és halál, emberség és embertelenség határán döntenek, buknak el, vagy tisztulnak meg. Végletesen kiélezett helyzetekben látjuk őket. Az egzisztencializmus műszavával: **határhelyzetben**. A korszakváltozást magányosan, tanácstalanul, szorongva és rettegve érzik meg, s följazott szenvedélyeiktől elvakulva cselekszenek, körültekintésre képtelenül rohannak a pusztulásba, vagy taszítanak másokat a halálba, hogy aztán ők maguk erkölcsileg roppanjanak össze.

Úgy tetszik tehát, mintha Galgóczi azon írók rokona volna, akik a fokozott ösztönéletet vizsgálják, s hőseiket – mint például az amerikai Faulkner vagy olykor Steinbeck műveiben – az ösztönök vak erői sodorják kiszámíthatatlan és tragikus tettekbe. Galgóczi hősei azonban nem az **action gratuite** „mélylélektani”, azaz inkább irodalmi játékszabályai szerint cselekszenek. Kétségtelen: ahogy ő látja a paraszti életet, abban van valami baljóslatú és tragikus, valami ezeréves átok. De ez a **társadalomtörténet**, s nem egyszerűen a mélylélektan átka. A világháborús témájú novellákban, a parasztemberre héjaként lecsapó amerikai vadászgép, a fölgyulladó nádfödélű ház képe, a nemzedékek közt támadó, fenyegető szakadék, az önéletrontásban, öngyilkosságba hajszoló magány – mindez sok évszázados folyamat szükségszerű következménye: ide vezetett az ezerév, s a közelmúlt ide engedte vezetni az ezerévet . . .

E tragikus történetek mégsem borúlátóak. Nem rágalmazzák meg olyasféleképpen az embert, hogy szervezetében vagy lelkében hordozza önrontó indulatait; csak a társadalom teremtette körülmények rontanak – vagy javítanak – az emberen. A falusi fiatalok nem azért verődnek bandába, magányos asszonyokon rajtaütő, erőszakoskodó galeribe a **Valahol fények** című elbeszélésében, mert követelődző démonokat hurcolnak magukban; a nemiség nem démon, hanem emberiesíthető adottság. Az istenhátamögötti puszta nincsen társasélet, nincs közvélemény, emberformáló és nevelő közösség – még közbiztonság sincs, s nem a bűnnek lesz **híre**, hanem az erőszakoskodók áldozatainak, a magányukban kiszolgáltatott asszonyoknak.

A kötet egyik legszebb novellája, **A kiskatona pénze** is szemléletes példa a tökéletes **action gratuite**-mentességre, a cselekmény motiváltságára, s a lélektani konkrétságra. Egy szegény parasztasszony katonafia régi, kopott ünnepelőjében temeti el rákban-meghalt urát. A kiskatona, amikor ezt megtudja, anyjára támad: hogy földelhette el egyetlen ruháját? Kiderült: a fiú a ruha béléésébe varrta titkon, keservesen összekuporgatott huszonötezer forintját. Exhumáltatja a holttestet: ragaszkodik a pénzéhez. Anyja nem tudja elviselni fia eldurvulását: a kútba veti magát. Nincs itt szó **érdek nélküli cselekedetről**: a fiú minden szavának, tettének, indulatának mélyén határozottan kitapintható érdek munkál. Erkölcsi és anyagi kiszolgáltatottsága szinte maradéktalan magyarázattal szolgál bukására. Ez a novella ékeskedik a legtöbb stílári leleménnyel is. Lírai hangulatteremtő erővel vezet a föl-emelkedni **még és már** képtelen emberek világába: „A hegyek felől sűrű, alacsony felhők gomolyogtak fenyegetően, ha lejjebb ereszkednének, elsodornák a házakat, mint valami túlvilági tank. Az eső egykedvűen, végeláthatatlan verte a fákon az utolsó leveleket, a nádtetőt, visszaverte a kéménybe a füstöt, összemosta a láthatárt, a nappalokat az éjszakával s az új sírt a régiekkel.”

A túlnyomórészt tragikus történetekből konok bizakodás érződik: meg kell változtatni az emberek körülményeit, a szegénységet és a magányt, s akkor az ember emberebbül él, dönt és viselkedik. Több novellában falusi értelmiségi – orvos, patikus, hazalátogató egyetemista – egy **más világ** küldöttje – meséli el a történetet; az értelmiségi – Galgóczi fölfogásában – **tanú**. S mintha a tanú az ország nyilvánossága előtt a József Attila-i eszmét

sugallná: „Emeljétek föl szívünket! Azé, aki fölemeli!” Vagy Galgóczi egyik hősének megfogalmazásában: „Egy vezetőnek nem szabad nem tudnia: ha egy nép elesett és igénytelen, azért is mi vagyunk a felelősek.”

Kár, hogy az emberöltőt magába foglaló időszakból, mely a novellák-ból feltárul (a háború éveitől napjainkig), viszonylag keveset tudunk meg a **ma** parasztemberéről. A tényfeltáró riporternek páratlan író mintha kevésbé bensőségesen viszonyulnak novelláiban a mai falu gondjaihoz, mint a tegnapiakhoz és a tegnapelőttiekhez. És ennek okát abban sejtem, hogy nem tud elszakadni a határhelyzetektől; átélte a korszakváltás nagy tragédiáit – és most, a konszolidáltabb viszonyok között nem érzékeli eléggé a hétköznapiabb, kevésbé látványos emberi drámát. A falu életével foglalkozó irodalomnak végre ki kellene nőnie a **grand guignol**-ból; az írók, filmesek nem is elhanyagolható része (külföldön is!) hozzászokott ahhoz, hogy falura megy **vért látni**, mert a város túlságosan sívár és eseménytelen. S a másikatja, sokaknál tapasztalható felszínesség: a falusi – állítólagos – újjgazdagok elleni, túlzó hangulatkeltés. A városban kevésbé tűnik föl az autó, a luxuslakás; faluhelyen mindjárt rosszhiszemű gyanút kelt. Helyénvaló lehet ez is, de csak akkor, ha az író a tünettől eljut a szükségszerűségig. Galgóczi problémálatása, kérdésföltevése mindig végtelenül tiszteltreméltóan éles és bátor; de az emberábrázolásban mintha megérződne, hogy egy idő óta nem belülről, hanem kívülről szemlélődik: elszakadt önnön falusi élményeitől, s most már nem falusi szemmel, hanem írószemmel lát. Kissé elnagyoltnak érzem például a riportjaiból oly hitelesen megismert téeszelnökfigurát, a **Kinek a törvénye?** kötet – címadó novella hőst. Még akkor is, ha a harácsolás, s a dzsenti-utánozgató úri-murizás korántsem ismeretlen napjaink életéből. Minél tipikusabb egy társadalmi jelenség, annál különösebb ábrázolást igényel – a hitel érdekében. A falusi újjgazdagok a **Redőnyös-ház**-ban is kissé sematikusan, ríktó színekben mutatkoznak. Valahogy mintha már visszaköszönnének a sportkocsin száguldozó, méregdrága olasz pulóverekben feszítő, nagypolgáriasan nyegle kispolgár-lányok és asszonyok – régies szóval: a vampok. Létezik ez a típus, kétségtelen; de a beleérezést, az odaadó és bensőséges ábrázolást, a lélektani motiválást e figuráktól sem takaríthatja meg az író. Csak akkor állíthat elének hús-vér alakokat, ha szeretettel ábrázolja mégoly gyűlöletes jellemüket . . . Úgy érzem, nincs joga az írónak ahhoz, hogy gyűlölje, megvesse saját figuráit: csupán **gyűlöltetni** van joga! S erre csak úgy képes, ha legelvetemültebb hőst is belülről éli át – ha megszenved az olvasó gyűlöletéért.

A novellákhoz csatolt dráma, **A főügyész felesége** jó irányban lép egyet ezen az emelkedőn. Középpontjába olyan asszonyt állított, aki egyformán szeretetre – és ellenszenvre méltó. Az ötvenhatos események ideje táján játszódó dráma politikai gondolatok egész sorát ütközteti össze, s mindvégig érezzük az író politikai illetékességét – ha szabad így mondani: **elfogulatlan pártosságát**. De a dráma alapjában az emberi szenvedély (az asszonyi nagyravágás, feltörekvés, érzékiség, a bámulatra méltó női **erő**) színjátéka – és ezért jó mű. Politizáló, történelmet csináló, történelmi alkalmat elherdáló, hivatásnak élő és démonian önző embereket ábrázol – az emberi természet oldaláról. Honoré de Balzac is mindig „az emberi termé-

szetről" beszélt, s az emberi társadalom mozgását ábrázolta. Galgóczi Erzsébet is ezen az úton jár. A mai kor minden eddiginél bonyolultabb gondjait véleményem szerint a részletfölfedezések fokozott érzékenységevel és intenzív ábrázolásával közelíthetné meg. (Szépirodalmi K. Bp. 1971.)

Alföldy Jenő

Gyárfás Miklós: Madách színháza

Az utóbbi évtized szellemi életének egyik jellemző jelenségeként számon tartott Madách-kultusz gazdag irodalmat szült, amelyet Gyárfás Miklós könyve nem egyszerűen gyarapított, hanem egyszersmind tovább bővítette a Tragédia költőjének pályaképét, életművét elemző írások műfaji kereteit. Nem tanulmánygyűjtemény e kötet – hiszen ahhoz nem elég egzakt, több helyütt vázlatos –, az esszéisztikus ízű írások közé viszont a „Mária királynő” erősen átdolgozott, modernizált változata „keveredett”, minél fogva a szabályos kategóriák szerinti adekvát műfaji megnevezése aligha lehetséges.

Egy biztos: színházi ember és Madách-rajongó a kötet szerzője. Életsorsa, szépírói munkássága, dramaturgiai tevékenysége tette azzá. A színpad tájkán érzi igazán jól magát, ott talál rá önnön világára: „Nekem a színházban mindig az adja a legnagyobb élményt, ha szembenézhetek létezésem realitásával . . .” Madách Imrétől távol esett ugyan a kulisszák birodalma – összesen kétszer volt színházban – és színpompás képzelőereje magányosan, színháztaľanul alkotott színházat, Gyárfás mégis „szellemi testvérségét” véli felfedezni e nagyra becsült életműben: „Abban a színházban, melynek lehetőségét Madách teremtette meg Magyarországon, első sorban a gondolkozás élvezetét kaphatja meg a néző . . . Gondolkozom a színházban, magamon gondolkodom. Madách színházában érdekessé válik a megszokott tény, az, hogy ember vagyok.” E nem titkolt – látszólagos ketős, de bizonyítottan egyetlen – szenvedély képezi könyvének vörös fonalát, teremti meg gondolati egységét, amely végül is elfeledteti a formai sokszínűség eleinte zavaró hatását.

Mint egy jó színpadi mű, úgy épül fel tehát e kötet is: prologussal az élén, nyomában a téma iránt érdeklődést keltő értekezéssel – a magyar színjáték közel két évszázados történetéről, a mintegy ötvenezer színészről, akik közül legfeljebb tizeket őriz az emlékezet –, amelyeket Shaw, Csehov, Lorca, Miller, Dűrenmatt, Sartre egy-egy művének dramaturgiai sajátosságait vizsgáló fejezet követ. S e sorban jelenik meg először a könyvben Madách, aki a „Férfi és a nő” című drámájával új, modern mítoszt alkotott a szépség elérhetetlenségéről s ezzel tulajdonképpen színházprogramot adott. Ahhoz a

forráshoz folyamodott – idézi Gyárfás Sötér István gondolatmenetét –, amelyből Madách a modern drámairodalom megújulását remélte: a mitológiához, ami a bibliával és népköltéssel együtt egy szélesebb közösség tudatának birtoka, „Madách nagy újdonsága az, – fedezi fel Gyárfás Miklós – hogy drámájának története filozófiai cselekménnyé válik. A XX. század drámájának világirodalmi szintje ez . . .”

A következő feljegyzés már nem a bevezetéshez, hanem szorosan a könyv gerincét képező drámához kapcsolódik. Azokat az élmény- és gondolat-töredékeket rögzíti szabálytalan napló formájába, amelyek Londonban a „Mária királynő” madáchi hangulatához és a korszerű értelmezéshez egyaránt megfelelő miliő keresése közben érték az átköltésre elszánt, szorongásokkal teli író. Tornyak, bástyák, kastélyok, katedrálisok történelmi látványai nem adták az elképzelt megoldást, amelyet végül is a Victoria-Albert Múzeumban, az angol bútor történetének egyik színterében talált meg. „Itt van a homályosan világított teremben a drámakomponálásra alkalmas színpad. Egy hatalmas mennyezetes ágy . . . A színpad egyetlen királynői ágy lesz. Olyan, amilyené az álom szorongásában megnöveszti a vergődő királynő képzeletvilága. A romantika valószínűtlensége gyakran egyezik az álom valószínűségével. Mária álmára hangszerelem a drámát. Ezen az ágyon jelenítem meg a történelmet.”

S a „színpadképtelen” Madách dráma először Gyárfás Miklós újraköltésében 1970. december 19-én került bemutatásra a Szegedi Nemzeti Színházban. A Madách-kiadásokban továbbra is az eredeti szöveg áll, Gyárfás munkája nyomtatásban csak e kötetben olvasható. Az eredeti „Mária királynő”-től mind drámaszerkezeti, mind nyelvi tekintetben eltér, szellemében azonban teljesen hű maradt Madáchhoz. Az ironikus tragédia jelleg dominál Gyárfásnál is. Ez az irónia emberi léptékű, történelmi erejű. I. Nagy Lajos leányáról mintázott „Mária királynő” „az elhivatottság hősi helytállásaiban, megpróbáltatásaiban jut el bizonyos asketikus nagysáig. Az emberi egyénisége és a társadalom megújulásába vetett hit annak a dramaturgiának az alapja, amely a régi és az új „Mária királynő”-t jellemzi.”

E sikeres átdolgozás is bizonyítja mindazok igazát, akik Madáchban nem „csupán” a Tragédia íróját látják. Kétségetelen, hogy egyéb művei – a „Mózes” kivételével – inkább csak irodalomtörténeti, semmint színházi értékek, valójában drámai lehetőségek, amelyekből azonban – alapszabályokat megtartva, de a korabeli romantikus dráma divatjának kellékeitől mentisztítva – lehet napjainkban is életképes darabot „csinálni”. A Madách-drámák reneszánszának szelleme – Gyárfás Miklós dicséretére mondva – a „Mária királynő”-t sem kerülte el, amely így – a „Mózes”, a „Csak végnapjai” és a „Csak tréfa” után – kapcsolódhatott színházi kultúránk vérkeringésébe, része lett a színháztörténetnek is.

Madách színházát Gyárfás a tragikus irónia színházának nevezi. E nézőpont jellemzi a Tragédiát – amelyhez véaülis minden Madách-kutatás eljut – elemző kötetzáró írást is, amely eredeti szemlélete, gondolatgazdagsága révén a könyv legérdekesebb fejezete, mondhatni csúcspontja. Az előzmények ismeretében természetesnek hat, hogy Gyárfás a Tragédiáról is színpadcentrikus elemzést írt. „Madách színpada éppoly közel áll a misztérium-színpadhoz, mint Shakespeare-é. Két különböző megoldás a világszínpad

mindennapi színházzá tételére. Az elmúlt évszázadok során kevesen figyeltek erre. A Madách iránti rajongás (Alexander Bernát) és a fanyar ellenszenv (Lukács György) egy vonatkozásban közel áll egymáshoz. Mindkét álláspont elfeledkezik a színpadról. Madách még ma is túl gyakran szerepel elvi kérdésként, és nagyon ritkán foglalkoznak vele mint drámaíróval" – írja.

A drámaíró Madách alapvonását, dramaturgiájának lényegét Gyárfás – mint ahogyan minden Madách-csal foglalkozó írásában érzékeltette – a hiúság tragikus ábrázolásában látja. Itt azonban központi problémává válik e gondolat, egészében ennek szenteli tanulmányát. „Madách a hiúságot nem jellembeli hibának ábrázolja, hanem az emberrel és Istennel együtt született tulajdonságnak. Ez ironiája lényege. Nem neveteti ki a hiúságot, ellenkezően, tragikusnak látja.” Gyárfás végigvezeti e „hiúságszálat” a Tragédia valamennyi képén s mindenütt igazolva látja feltevését. Így értelmezi a mű befejezését is: „Am mondatról mondatra világosabb lesz, hogy a küzdő felek nem tudják legyőzni egymást. A Pártütő már elsompolyogni készül, anynyira únja a céltalan játékot, az Úr parancsára azonban maradni kényszerül, s mi több, a pártütő szerepét kell tovább játszania. Az Úr helyzete sem kevésbé ironikus. Lucifert azért kell túrnie, mert szüksége van rá. S az ember? Ádám kérdez. „Van-e jutalma a nemes kebelnek?” – tekint kíváncsian, szerencsétlenül, esdekelve a Kis Hiú a Nagy Hiúra. S az Isten megkerüli a választ. Nem tudja? Nem tudhatja? Ő maga a válasz, amely nem tűr több fogalmazást? Vagy nem tud többet mondani, mint a kérdező Ádám, aki már földidézte a célt a küzdelemben?”

Az egész magyar drámairodalomban egyedül Madáchnak sikerült olyan befejezést írnia, ami felér a kezdet érdekeségével, sőt talán túl is szárnyalja azt. Az emberi értelem célját tekintve – Gyárfás szerint – Madách adja a legizgalmasabb választ a világ drámairodalmában. De nem a „Mondottam ember: küzd és bízva bízzál” – monarchikus jelmondatában, hanem az angyalok zárókórusában, melynek utolsó sora szerint Isten megengedi, hogy az ember helyette cselekedjék. Isten helyett cselekedni, ez több, mint hivatalosan engedélyezett, mennyeien demokratikus jogok királyi programja, ez már lehetőség döntésre, felelősségre, önállóságra, közösségalkotásra, más szóval az értelem korlátlan szabadságára.”

„Gyárfás színházának” függőnye epilógussal zárul, amely tiszteletadás – csakúgy, mint az egész könyv – a madáchi életmű előtt. Az ilyen – és ehhez hasonló – tisztelgések a legméltóbbak a közelgő újabb Madách jubileum szelleméhez.

(Szépirodalmi Kiadó, 1972.)

Csongrádi Béla

A filmforgalmazás néhány időszerű kérdése

Az ember örökös vágya, az élet, a mozgás, élettelen eszközökkel való imitálása, utánzása, megörökítése. A Font de Gaumei barlangfestménytől, Exekiasz feketealakos amforáján, Michelangelo Mózesén s a leírhatatlanul sok korszak számolhatatlanul sok alkotásán át a mai film mind-mind hű tanúja ennek. J. Gregor mondta azt a meghökkentő véleményt, hogy: „A film egyidős az emberiséggel” Az előbbi megállapítás után ez nem is tűnik hihetetlennek, még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a film, mint technikai s művészeti „felfedezés” mintegy háromnegyed évszázada létezik.

Figyelembe véve a már említett példát, mily sok idő telt el a Font de Gaumei barlangfestménytől Mózes létrejöttéig is; mily semmiség az eltelt idő az első „megmozdult” képkockától a technikai trükkökkel s művészi fogásokkal, mély emberi gondolatokkal teli filmig. Mindehhez hozzájárult, pontosabban mindezt elősegítette a technika gyorsíramú fejlődése. A film hamar megszűnt szenzáció lenni, a művészet hívei felfedezték jelentőségét és sikeresen állították Kalliope, Erato, Melpomene, Thalia, Urania szolgálatába.

Megszületett az alkotók álma, ez a szintetikus művészeti ág, egyesítve magában az élő szó varázsát, a mozgás, a tánc könnyedségét, a színek harmóniáját, a zene felemelő érzését, s mindazt amit aprólékosan, bár tökélylyel, adnak más művészeti ágak. A művészetek között monopolhelyzetbe került, a tömegek kedvence lett s csupán az utóbbi pár évben rendítette meg uralmát a technikai forradalom egy új „csodája” a televízió. A film jelentőségét már Lenin is látta, kijelentve: „... Az összes művészetek közül számunkra legfontosabb a film.” A mozgó kép tehát a kultúra, a szocialista kultúra terjesztésének is egyik fő, de mondhatnók legfontosabb eszköze lett. A már kialakult formátumú játék, dokumentum, tudományos és ismeretterjesztő valamint más stílusú és kategóriájú filmeket, a közönség elé kellett vinni. Kezdetben, talán ez természetes, mint szenzációt a pénzszerzés, a gazdagodás nagyszerű forrását mutogatták. A művészetnek felfedezett film, elsősorban a szocialista országokban, szerencsére ma már messze jár ettől az úttól. Magyarországon a felszabadulás után a fokozatosan állami kézbe vett mozik a szocialista kultúra elterjedésének fő bázisai lettek. Az összehangoltabb, mind jobb munka érdekében valamiféle összhangot kellett teremteni a filmszínházak között, egyfajta szövetséget, összetartozást, némi függést kellett létrehozni. Fokozatosan kialakultak a Moziüzemi Vállalatok, melyek ma már megyéknként s a fővárosban szorosan összefogják a mozikat.

A film nézője kevésbé van tisztában azzal, és talán nem is baj, ha nem tudja hogyan jut el a film a vászonig. A Moziüzemi Vállalatok tevékenysége, de nagy többségében maga a vállalat is ismeretlen előtte. És ebben is van valami jó. Amikor a néző valamilyen formában érdeklődik a mozi fenntartója után, rendszerint az valami problémát takar. A néző képet néz, hangot

hall s nem érdekli, mindez hogyan jut el hozzá. Célja a film megtekintése, s nem technikájának megismerése. Eszrevenni sem szabad, hogy a kép vetítógépből jön, s a hangot erősítő teszi hallhatóvá, a képnek „elni” kell a vetítőernyőn. Ezt a feladatot megoldani nem könnyű. Létrehozni, a Moziüzemi Vállalatok munkájának egyik szerves része. Mindez óriási erőtesztet kíván, és még növeli a problémát a fluktuáció s az oly sokszor megelőzhetetlen szakmai naivitas. Az avuló kinotechnikai berendezések megnehezítik az egyre nagyobb igények kielégítését, a televízió kétségtelen nagyobb technikai előnyének kompenzálását. A televízió még mindig eleven varázsát nehéz legyőzni, még akkor is, ha a mozival társnak tekintjük ma már; „kiegészítő” tömegkommunikációs eszközök lettek egymás mellett, akkor is, ha a film színes technikája sok mindent legyőz a televízióval szemben. A tv adta információ frissesség és abszolút kényelem hamar, de remélhetőleg nem sokáig, „leigazta” a kényelemre oly hajlamos embert.

A lehetőségek továbbfejlesztése is a televíziót segíti. A filmvetítés meg lehetőségen korlátozott lehetőségei csupán az adott berendezések módosítását, korszerűsítését engedik, de új, esetleg meglepő, fordulatot jelentő újítást csak nagy ritkán lehet felmutatni, hiszen a vetítés elve és gyakorlata úgy tűnik hosszú-hosszú távon változatlan marad. Ugyanakkor a televízió színes változata, a video-kazetta, a video-lemez, a megvásárolható, szalagra felvett műsorok, a készülékek kicsinyített változata, és ki tudja hány, még bujkáló, megvalósíthatatlan ötlet jelenthet bizonyos fokú veszélyt a mozi számára. Eppen ezért a Moziüzemi Vállalatokra hárul az a nem kjs feladat, hogy azokat a lehetőségeket, amelyeket a technikai fejlődés adni tud a moziknak, maximálisan kihasználja.

Újra és újra, mind nagyobb számban jelennek meg filmek. Jók, rosszak, művészi és szórakoztató, a filmművészet hatalmas területén belül a számos kialakult, fejlődő s kísérletező stílus és irányzat jegyében. A nézővel tudatni kell, a film létezését, valamilyen formában kedvet kell csinálni ahhoz, hogy megnézze. A komoly anyagi fedezetet, munkát s ezernyi ötletet kívánó propaganda-feladat végrehajtására a Moziüzemi Vállalatok műsor- és propagandaosztályokat hoztak létre, melyeket az utóbbi időben nagyon helyesen, a megnövekedő feladatok megoldásának könnyítése érdekében, több megyében művészi csoporttal egészítettek ki.

Ismét egy hasonlítás a televízióval. Míg a tv programját a posta a rádióújság segítségével házhoz viszi, vagy a készülék tulajdonosa az újság-árusnál megveszi, addig a mozik műsorát, a hirdető plakátokat, prospektusokat, ki kell vinni az utcára, be kell vinni a gyárakba, az iskolákba s hirdetni a sajtóban. A televízióban látott film, s egyéb műsornak csupán visszhangja lehet, maximálisan egyszer megismétlik, de a mozikban játszott film többször pereg s az esetleges rossz vélemény, kritikával szemben meg kell győzni a nézőt, ha nem is a film jóságáról, de arról, hogy ő maga alkosson véleményt a film megtekintése után. Szerteágazó, bonyolult, buktatókkal teli út. A propagandamunka eredményét nehéz felmérni, hiszen nagyon is relatív eredmény a bizonyos filmekre eső nézőszám. Még eredményesebb munkát végezni úgy lehetne, ha a vállalatok moziparkjában az alkalmazottak akár csak egy bizonyos hányada rendelkezne kinotechnikai, filmesztétikai és mű-

sorpolitikai ismeretekkel. Sajnos, és ismét a már említett fluktuációra kell hivatkozni, nagyon sok helyen az alapok sincsenek meg. Az oktatást, a propagandamunkát így belső feladatnak is kell tekinteni.

Világszerte cikkek jelennek meg a film válságáról. Duncan Crow merészen kijelentette, a nézőszám ijesztően csökkenő statisztikáját látva, „... a filmgyártás, úgy, ahogy azt ma ismerjük, már megszűnik létezni.” S mindez a hatvanas évek végén hangzott el. A filmipar azóta is ontja a filmeket, bár a nézőszám szembetűnően csökken még ma is. Szerencsére Crow a hetvenes évek elejére tett jóslata nem vált be.

A nézőszámmal kapcsolatban legyen szabad még két idézetet leírni. Mindkettő Penelope Houston a hetvenes évek filmjéről szóló írásából való.

„A nézőszám világszerte való csökkenését még mindig a filmművészet helyzete okozza, s ez annyira az üzleti élet állandó tényezőjévé vált, hogy egyre kevesebbet beszélünk róla.”

„A filmipar azonban mindenfelé mégis érdekes módon igen jól tartja magát. Ide-oda csúszkál a közlés bizonytalan lejtőin, találgatja, hogy mi következik majd, hirtelen fordulatokkal cselezi ki a veszélyeket, és egyre inkább cinikusan vélekedik a maga közönségéről.”

A Moziüzemi Vállalatok komoly feladatnak tekintik a nézők visszaszerzését a filmnek, noha ez nem kizárólagosan az ő feladatuk. Sok múlik a nézőn is, akinek, s ezt nehéz leírni, kényelmét kell feláldozni a filmért. Nagy hiba lenne a filmgyártásban fellelhető hibák mellett a nézőre hárítani a „felelősséget”, – mint ahogy azt ma sokan – csupán kényelemből teszik. A felgyorsult életritmus ezer más információt, problémát hozott magával. A könnyen elérhető információk hamarabb lekötik a figyelmet, az időben és térben közelebb eső eszközök erősebben vonzzák az embert. A leendő nézőnek már kevés, vagy egyáltalán nem marad ideje a mozik műsora után érdeklődni. Elérni azt, hogy a mozi is „közelebb eső eszköz” legyen, a filmszínházak műsorát a propaganda munka szerteágazó útján „házhoz kell szállítani.” A feladat oroszlánrészét magára vállalja a Moziüzemi Vállalat, de a közvetlen kontaktus megteremtésére részt kellene vállalni társvállalatoknak, elsősorban a művelődési központoknak. A gyakorlat sajnos, az esetek nagy százalékában inkább azt mutatja, hogy a filmvetítés a kultúra házának teher. Nem tekintik programjuk szervező részének, kiegészítő, nevelő és szórakoztató eszköznek, csupán egy kötelező, számukra hasznót nem hozó valaminek. Találkozunk ilyen jelenséggel ott is, ahol az intézet vezetője egyben a mozit is kézben tartja. Szorosabb összefogásra lenne szükség ezen a téren. Valamivel jobb a helyzet, bár közel sem kielégítő, a vállalatoknál, iskoláknál s más, nagyobb tömeget összefogó szervnél és szervezetnél, igaz ezek is elsősorban akkor reagálnak, ha egy-egy kiemelt filmről értesítést, esetleg az irányító politikai szerveiktől ajánlást kapnak. Itt kell belépni a Moziüzemi Vállalatnak. Ha már kialakultak e nem éppen pozitív „szokások”, több segítséget kellene nyújtani s a szokást, rendszeres mozilátogatóssá változtatni. Ne kényszer, de szükségszerű legyen a filmvita, esztétikai előadás, filmklub és más számos, a film művészetével, gondolataival, technikájával kapcsolatos, a filmet népszerűsítő előadás. Oldja a kényszerűséget és népszerűséget ad az említetteknek, ha összejövetel alatt az előadó nem hadarja el a

„magas szintű” véleményt vagy véleményét, hanem hallgatókhoz vegyülve, vitába száll velük, vagy osztja véleményüket megfelelő érvekkel alátámasztva.

Számos új kezdeményezésre van szükség, a közönséget meg kell lepni, hiszen a már említett technikai nehézségeket is valamiképpen ellensúlyozni kell. A filmművészet, a filmgyártás hullámain is „ki kell védeni”. A természetes végeredményben az lenne, ha a közönség ezeket a dolgokat, s magát a propaganda munkát nem venné észre.

A leírt dolgok a gyakorlatban hogyan realizálódnak, arra vegyünk egy helyi példát. Az apropót az is adja, hogy a Nógrád megyei Moziüzemi Vállalat ez évben megkapta a Kiváló Vállalat kitüntető címet. A vállalat munkája egy bizonyos fokig számokkal is mérhető. Azért bizonyos fokig, mert adatokkal a nevelő munka hatását, eredményét kimutatni lehetetlen.

De lássunk egy pár adatot, amely megiscsak mutatója a vállalat munkájának. A következőkben felsorolt jellemzők az 1968-as év eredményeihez viszonyítottak. A látogatók száma a bázis évében 1 555 000 fő. 1969-ben 5 százalékos visszaesés mutatkozik, 1970-ben 1 587 000 a nézők száma, míg 1971-ben, s ez az eredmény országos viszonylatban a legjobb, 1 610 000. Ugyanekkor a 18 megyében és a fővárosban ezek az adatok a bázistól állandóan süllyedő görbét adnak. Az egy előadásra eső látogatottság 84 fő 1968-ban, ez egy fővel csökkent 1971-re, de így is Zala megye után (100 %) országosan a második legjobb eredmény (98,8 %).

Az egyik legfontosabb akció az ifjúsági nevelőmunkát elősegítő előadások megszervezése, megtartása. Ennek eredménye Nógrád megyében a következőképpen alakult. Az ifjúsági előadások száma 1971-ben háromszázötvenkilenc, 63 987 látogatóval. Egy előadás nézőátlaga 178 fő. Az akciós látogatók száma 120 329.

Az országos eredménnyel összevetve az ifjúsági előadások száma a megyében az összes előadások 1,8 %-a, a látogatók százalékos aránya pedig 11,4. Sajnos ezen a téren, bár a bázishoz képest emelkedés van, nagyon sok a tennivaló, hiszen, ha csak a lehetőségeket vesszük figyelembe, van és lehet mit tenni, mert ezek a számok az országos statisztikai táblázatának középrészén foglalnak helyet.

Ezek az eredmények még mindig nem lehetnek megnyugtatóak. Nem csupán a statisztika kedvéért, de kissé durván fogalmazva, a kultúra terjesztéséért, növelni kell a nézők számát. Kulturáltabb körülményeket kell biztosítani a film élvezéséhez. A hang és képtechnikai berendezések folyamatos karbantartásával, korszerűsítésével a tökéletesebb vetítésért kell munkálkodni. A propaganda- és szervezőmunka el kell, hogy juttassa a nézőt a filmhez, a filmet a nézőhöz.

A kitüntetés, az országosan kiemelkedő eredmények kötelezik a Vállalatot. Folytani kell a nagy munkát, hogy a film mind érezhetőbben tanítson, neveljen, szórakoztasson. Legyen közügy a film!

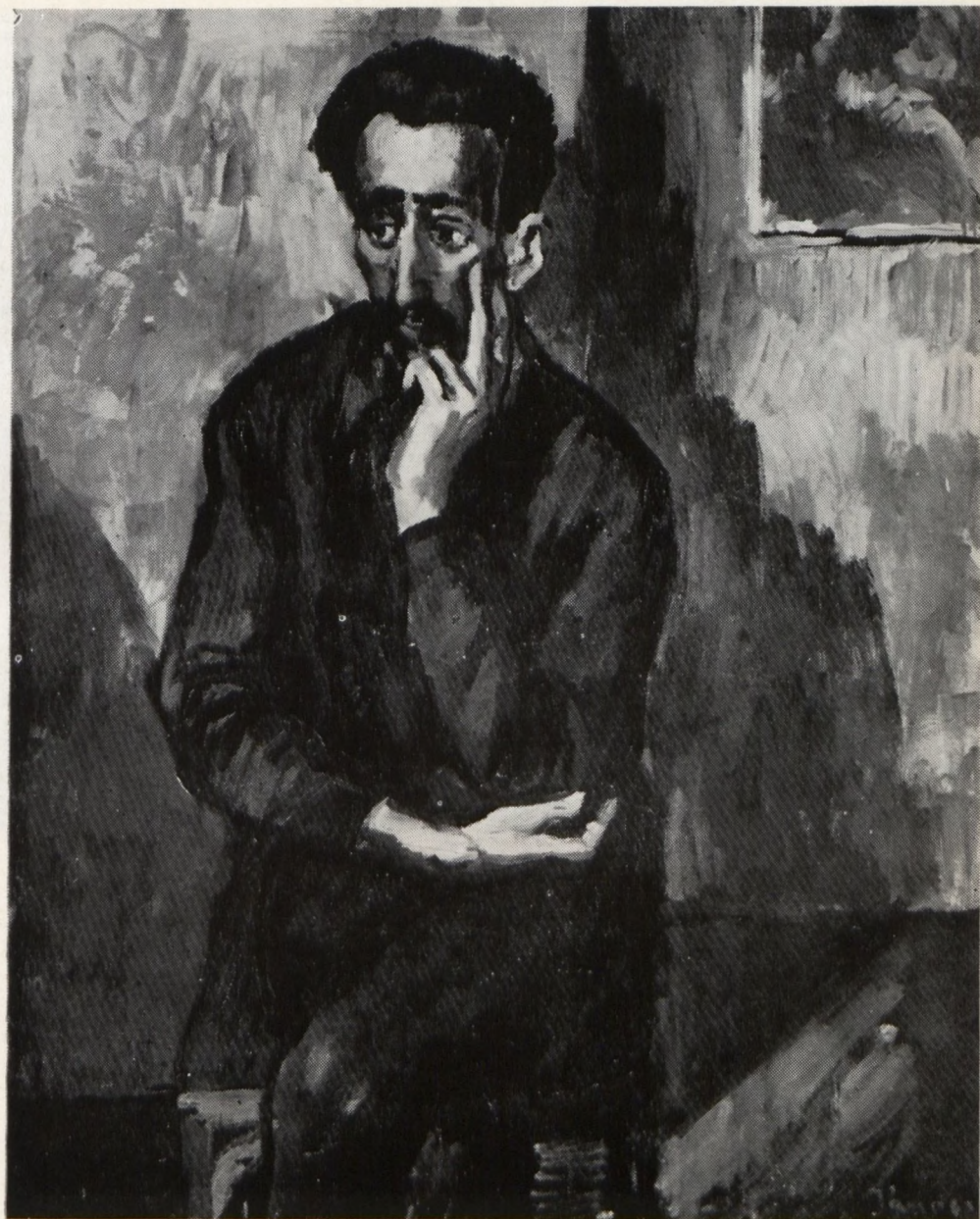
Befejezésül még egy idézet. Penelope Houston írja: „ . . . Tudjuk azonban, hogy a forgalmazás és a mozihálózat az, amely legnehezebben, legnyikorgóbban alkalmazkodik a változásokhoz – lassan, de mégiscsak alkalmazkodik.”

RAVATAL (1968)

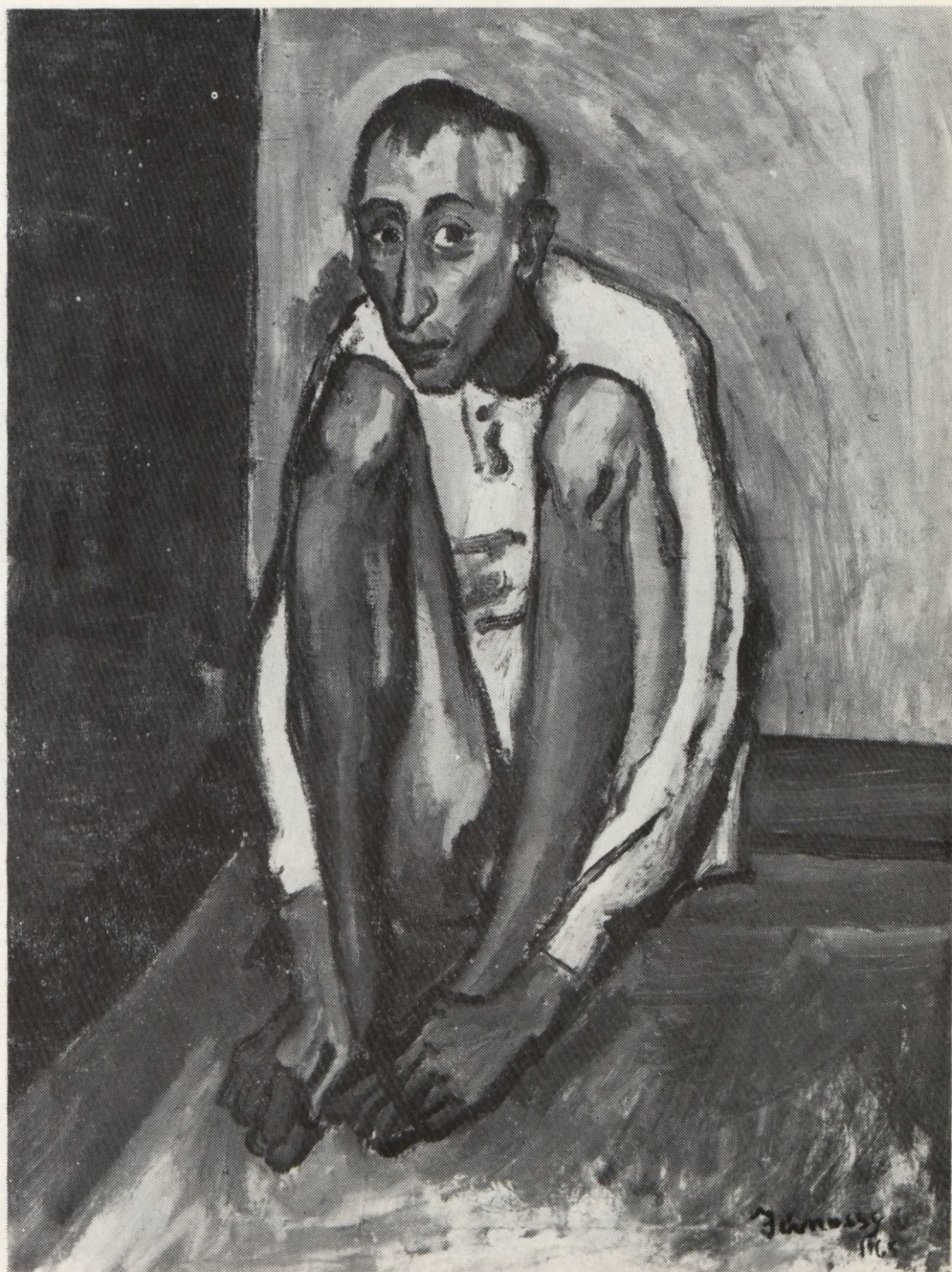
TASSO (1963)

SKIZOFRENIÁS BETEG ARCKÉPE (1968)

REGGELI TRÉFA – BASEL (1972)

IDIÓTA (1965)

A KÁRTYAKIRÁLY (1963)

BETLEHEMESEK

HAZAFELÉ AZ ISKOLÁBÓL (1972)

KÜZDELEM (1948)